

Gro Ulset og Torill Tjelflaat

Tvang i barneverninstitusjoner

Ungdommenes perspektiver

Rapport 20/2012

Skriftserien fra Barnevernets utviklingssenter i Midt-Norge

 Samfunnsforskning AS		<h1>Rapport</h1>	
Barnevernets utviklingssenter Postadresse: NTNU Dragvoll 7491 Trondheim Besøksadresse: Dragvoll allé 38 B, Trondheim Telefon: 73 55 08 40 Telefaks: 73 59 62 24 E-post: BUS@samfunn.ntnu.no www.ntnusamfunnsforskning.no/bus Foretaksnr. NO 986 243 836		TITTEL Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver	
		FORFATTER(E) Gro Ulset og Torill Tjelflaat	
		OPPDRAGSGIVER(E) Stiftelsen Wøyen, Barnevernets utviklingssenter i Midt-Norge	
RAPPORT 12/2012	GRADERING Åpen	PROSJEKTNR 2242	ANTALL SIDER (inkl vedlegg) 86
ISBN nr. 978-82-91927-17-6			
PRIS (eksl. porto og ekspedisjonsomkostninger) 200,-	PROSJEKTLEDER (NAVN, SIGN.) Gro Ulset	KVALITETSSIKRET AV (NAVN, SIGN.) Bente Aina Ingebrigtsen	
DATO: Januar 2012			
SAMMENDRAG			
<p>Rapporten presenterer resultater fra prosjektet "Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver", hvor vi har intervjuet elleve ungdommer mellom 16 og 17 år, som bor i tre ulike barneverninstitusjoner, om deres forståelse av tvang og deres oppfatninger og opplevelser knyttet til bruk av tvang i barneverninstitusjoner. Det er en overordnet målsetning at den kunnskap som studien har frembrakt skal bidra til større bevissthet hos ansatte i barnevernet og i barneverninstitusjoner om beboeres oppfatning av situasjonell tvangsbruk, inklusive spørsmål om integritet, og at dette kan bidra til å utvikle god praksis på området, også der tvangsbruk er påkrevet. Undersøkelsen viser at ungdommene har god forståelse av hva tvang er/kan innebære, samt hva som regnes som tvangstiltak ved opphold i barneverninstitusjon. De fleste har imidlertid ikke oversikt over hvilke tvangstiltak institusjonene kan anvende overfor hvem. Ungdommene mener at tvang kan være nødvendig i enkelte situasjoner for å trygge beboerne og omgivelsene, men samtidig sier de at tvang medfører utrygghet og at tvang avler tvang. En del tvangstiltak beskrives som skremmende og krenkende. Det er fremfor alt de tvangsmidler som blir brukt når ansatte tolker en episode som akutt faresituasjon som oppleves slik. Utover dette beskrives kroppssvisitasjoner; i form av avkledning, og urinprøvetaking; hvor ansatte står og ser på, som vanskelige og krenkende. Tvang i akutte faresituasjoner er spesielt krevende å håndtere og forholde seg til, fordi den ofte oppleves skremmende og krenkende både når en selv utsettes for den (direkte), og når en er vitne til at andre beboere utsettes for den. Samtidig som ungdommene sier at de opplever utrygghet og redsel i slike situasjoner gir de uttrykk for at de etter hvert, når de har opplevd tvangstiltak mange ganger og over tid, oppfatter den som en "normal" del av institusjonshverdagen. Undersøkelsen viser videre at bruken av tvang har betydning i forhold til ungdommenes forståelse av institusjonen. Når institusjonen, i følge ungdommene, ikke kan assosieres med et "vanlig" hjem skyldes det blant annet de mange tvangstiltakene som iverksettes, og hvordan disse påvirker forholdet mellom ansatte og beboere. Ungdommene sier at de har behov for å kjenne gode relasjoner og godt samspill med de voksne/ansatte. De mener at konflikter kan forebygges og tvangsbruk hindres/redueres, dersom institusjonene bruker mer tid på å se, spørre, lytte til og bli kjent med den enkelte beboer. Voksne som tar seg tid, som viser oppriktig interesse og søker kontakt er svært viktig for ungdommene. Opplevelsen av å bli hørt og tatt på alvor fører til mindre frustrasjon, motstand og misnøye noe som i sin tur kan ha betydning i forhold til om ungdommen prøver å rømme fra institusjonen eller ikke. De fleste ungdommene er kjent med fylkesmannens tilsyn og dets rolle, men noen er usikre på hvilke oppgaver tilsynet har i forbindelse med bruk av tvang i barneverninstitusjoner. De fleste vet at de har rett til å klage på tvangstiltak, men mange sier at de ikke orker å klage siden de vet at beboere sjelden eller aldri opplever å få medhold.</p>			
STIKKORD	NORSK	ENGELSK	
	Ungdom	Young people, youth	
	Tvang	Coercion, restraint	
	Barneverninstitusjoner	Residential Care, Institution	
	Barnevern	Child Protection	

Forord

Prosjektet "Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver" er utført ved NTNU Samfunnsforskning AS, avdeling Barnevernets utviklingscenter (BUS) i Midt-Norge, og er finansiert av Stiftelsen Wøyen. Forsker Gro Ulset har vært prosjektleder og er førsteforfatter på rapporten. Seniorforsker og forskningssjef Torill Tjelflaat er andreforfatter.

Rapporten bygger på kvalitativt datamateriale som er innhentet gjennom individuelle intervjuer av elleve ungdommer som bor i tre ulike barneverninstitusjoner. Den presenterer ungdommenes stemmer; deres holdninger til tvang, forståelser av tvangssituasjoner og opplevelser knyttet til tvangsbruk i barneverninstitusjoner. Det er vårt ønske at den kunnskap som prosjektet har frembrakt skal bidra til større bevissthet hos ansatte i barnevernet og i barneverninstitusjoner om beboernes oppfatning av situasjonell tvangsbruk, inklusive spørsmål om integritet, og at dette kan bidra til å utvikle god praksis på området, også der tvangsbruk er påkrevet. Vi håper også at rapporten bidrar til å tydeliggjøre viktigheten av etisk refleksjon og bevisstgjøring rundt bruk av tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjon.

Vi vil takke Stiftelsen Wøyen for økonomisk støtte til prosjektet. Videre rettes en stor takk til alle ungdommene som stilte opp som informanter. Uten deres deltakelse hadde ikke denne rapporten blitt skrevet. En takk rettes også til lederne ved de tre institusjonene for deres positive innstilling til prosjektet og tilrettelegging for gjennomføring av intervjuene.

Rapporten er fremfor alt rettet mot voksne som arbeider med barn og unge som bor i barneverninstitusjoner, men vi håper også at den vil bli lest av andre personer som, på ulike vis, har befatning med institusjonsbarnevernet. BUS Midt-Norge arbeider nå med å skaffe midler til prosjektet "Håndtering av tvangsbruk i barneverninstitusjoner", hvor vi vil se etter trekk ved institusjonene og praksis som kan bidra til å forklare forskjeller i tvangsbruk, samt se på om/hvordan situasjoner med tvang søkes å bli utøvet så skånsomt som mulig. Hovedmålet er å innhente og å spre kunnskap om "suksessfaktorer" som kan bidra til å redusere og hindre unødvendig tvangsbruk.

NTNU Samfunnsforskning AS,
Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge
Trondheim, januar 2012

Gro Ulset
Prosjektleder og forsker

Torill Tjelflaat
Forskningssjef og seniorforsker

Innhold

Forord	iii
Innhold	v
1. Innledning	1
1.1 Tvang og barns rettigheter under opphold i barneverninstitusjon	1
1.2 Behov for mer informasjon og kunnskap fra de som utsettes for tvangsbruk.....	2
1.3 Utvalg og metode.....	3
Tabell 1.3.1 Plasseringshistorie	5
Tabell 1.3.2 Plasseringsgrunnlag	6
1.4 Rapportens oppbygging	6
2. Barn og unge i barneverninstitusjon – rettigheter og tvang	9
2.1 Barneverninstitusjonene	9
2.2 Barn og unge i barneverninstitusjoner – tall fra Statistisk sentralbyrå	9
2.3 Barnevernlovens hjemler for plassering av barn og unge i barneverninstitusjon.....	10
2.4 Rettigheter til barn plasserte i barneverninstitusjon og rammer for bruk av tvang under oppholdet	13
2.4.1 Spesifikt om rettighetsforskriften	14
2.4.2 Yrkesetisk grunnlagsdokument.....	16
3. Protokollerte tvangstiltak, rettighetsbegrensninger og klagesaker	17
3.1 Protokollerte tvangstiltak og rettighetsbegrensninger i 2010.....	17
3.2 Klager over enkeltvedtak	18
3.3 Fylkesmannens oppgaver i forbindelse med tvangstiltak og klager på tvangstiltak i barneverninstitusjoner.....	18
4. Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver	21
4.1 Hva er tvang?	21
4.2 Tvangstiltak og inngrep i den personlige integritet	25
4.2.1 Tvang i akutte faresituasjoner	26
4.2.1.1 Skjerming.....	29
4.2.2 Tilbakeføring ved rømming	32
4.2.3 Urinprøver.....	35
4.2.4 Begrensninger i adgangen til å bevege seg utenfor institusjonens område	37
4.2.5 Elektroniske kommunikasjonsmidler	40
4.3 Når tvang blir normalt.....	44
4.4 Barneverninstitusjonen som hjem – trygghet og tvang	47
4.5 Tvangsbruk – informasjonstilgang, protokollføring, klager og tilsyn.....	51
4.5.1 Informasjonstilgang – rettigheter og bruk av tvang	51
4.5.2 Hva skjer i etterkant av tvangstiltak?.....	53
4.5.2.1 Formell bekjennelse kontra uformell samtale	55
4.5.3 Kjennskap til tilsynet og dets rolle	56
4.6 Tvangsbruk – tanker, meninger, løsninger og råd	58
4.6.1 Tvang kan være nødvendig, men den er sjelden lærerik.....	59

4.6.2 Mindre tvangsbruk – løsninger og råd.....	61
5. Oppsummering og anbefalinger	65
5.1 Oppsummering.....	65
5.1.1 Dilemmaet tvang.....	68
5.2 Anbefalinger.....	70
Referanser	73
Vedlegg.....	77

1. Innledning

I denne rapporten presenteres resultater fra prosjektet "Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver". Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge ved NTNU Samfunnsforskning AS har undersøkt ungdomsbeboeres forståelse av hva tvang er, samt deres oppfatninger og opplevelser knyttet til bruk av tvang i barneverninstitusjoner. Det er ikke *tvangsplasseringer* av ungdom i barneverninstitusjon som behandles i rapporten, men de tvangstiltak som iverksettes innenfor institusjonene.

Tvang i barneverninstitusjoner er i dag et svært sentralt tema, men det foreligger et betydelig kunnskapshull siden beboeres forståelse av dette i liten grad er registrert. Ungdom som har vært utsatt for tvang eller observert tvangsbruk mot andre i institusjon kan ha ulike oppfatninger av en tvangsprosess, og nødvendigheten av å bruke tvang. Dette både med hensyn til initiering til tvangsbruk, type tvangsmidler, utøvelse av makt og eventuelle konsekvenser. I prosjektet "Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver" ønsker vi å få fram ungdommenes stemmer; deres holdninger til tvang, forståelser av tvangssituasjoner og opplevelser knyttet til tvangsbruk. Det har vært/er en overordnet målsetting at kunnskap fra studien skal bidra til større bevissthet hos ansatte i barnevernet og i barneverninstitusjoner om beboernes oppfatning av situasjonell tvangsbruk, inklusive spørsmål om integritet, og at dette kan bidra til å utvikle god praksis på området, også der tvangsbruk er påkrevet.

1.1 Tvang og barns rettigheter under opphold i barneverninstitusjon

Det er et mål at unge som bor i barneverninstitusjon, i størst mulig grad, skal ha et normalt liv. Institusjonen skal forstås som deres hjem, deres personlige integritet skal ivaretas og de skal ha en tilværelse som i størst mulig grad kan sammenliknes med en normal familiesituasjon. Barneverninstitusjonene skal gi beboerne omsorg, noe som også innebærer å sette nødvendige grenser. Bruk av tvang overfor ungdom, som bor i institusjon, kan av og til være nødvendig blant annet for at ungdommen ikke skal skade seg selv og andre. Det kan imidlertid være vanskelig å sette grenser for tvang som er nødvendig for å beskytte ungdommen (og omgivelsene), og den tvang som krenker integriteten; det vil ofte si tvang hvor ungdommen føler seg krenket eller ikke er enig i sanksjonene.

I den senere tid har det vært tiltagende fokus på bruk av tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjoner; dette både fra politi, tilsynsmyndigheter, media, institusjonsungdom, foreldre og ansatte i barnevernet. I følge statsråd Audun Lysbakken framstår tvang som et dilemma i dagens barnevern. Han understreker at forholdet mellom tvang og barns rettigheter er et grunnleggende tema i barnevernet, og hvor det stadig vil være behov for de-

batt. Bruk av tvang kan være nødvendig, samtidig som det er lite som tyder på at bruk av tvang reduserer problematferd¹.

I november 2011 kom Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD) med revidert forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon, som trer i kraft 1. mars 2012. Denne regulerer beboernes rettigheter og hvilke tvangstiltak og begrensninger institusjonen kan anvende overfor beboerne. BLD poengterer at problemstillinger og avveininger knyttet til temaet rettigheter og bruk av tvang i barneverninstitusjoner kan være mange og vanskelige, men at en skal sørge for balanse mellom beboernes behov for vern om sin integritet, og institusjonens behov for å kunne bruke tvang i konkrete tilfeller der dette blir vurdert nødvendig. Når det gjelder bruk av tvang har BLD i den reviderte forskriften tydeliggjort de tiltak som allerede følger av gjeldende rett. I tillegg er det foretatt noen endringer hvor adgangen til å bruke tvang utvides. Utvidelsene er knyttet til urinprøvetaking, kroppsvisitasjon og ransaking, bruk av elektroniske kommunikasjonsmidler og adgangen til å bevege seg fritt innenfor institusjonen for atferdsplasserte ungdommer. Utover dette understreker BLD at barnets beste skal være et grunnleggende hensyn, og at andre fremgangsmåter skal være prøvd før institusjonen iverksetter tvangstiltak. I den reviderte forskriften er det også nedfelt et krav om at bruk av tvang og andre inngrep i den personlige integriteten ikke skal benyttes i større grad enn det som er nødvendig.

1.2 Behov for mer informasjon og kunnskap fra de som utsettes for tvangsbruk

Det synes å være konsensus om at tvang i enkelte situasjoner er nødvendig. Samtidig vet vi at ungdom, som blir utsatt for tvang, kan oppleve dette som skremmende og krenkende, og at noen kan oppleve reaksjoner fra ansatte som en unødvendig inngripen i deres liv. Dette kan "trigge" ny uønsket atferd; noe som kan akselerere tvangsbruken. Kunnskap om ungdommenes forståelse av situasjoner hvor tvang blir anvendt, er av sentral betydning både i forhold til hvordan tvangsbruk i noen situasjoner kan unngås, men også hvordan det kan håndteres på en måte som er forståelig og akseptabel for ungdommene. For å utvikle god praksis må en også forsøke å få fatt i og ivareta perspektivene til de som bor i barneverninstitusjoner og som er berørt av tvangstiltakene, enten det er direkte eller indirekte (ved å være vitne til dem). Vi har derfor gjennomført en kvalitativ undersøkelse av ungdommers oppfatninger og opplevelser knyttet til bruk av tvang². Sentrale spørsmål i denne er:

- Hva tenker ungdommene når de hører ordet tvang?
- Hva forstår ungdommene med tvang?
- Hva forbinder ungdommene med tvang i barneverninstitusjon?

¹ Fra "Redegjørelse om situasjonen i barnevernet" ved statsråd Audun Lysbakken, Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet i Stortinget 19. november 2010.

² Fullstendig intervjuguide, se vedlegg.

- Hvilke årsaker/situasjoner kan utløse tvangsbruk?
- Hvilke tvangsmidler/tvangstiltak brukes?
- Har ungdommene erfart bruk av fysisk makt i tvangssituasjonen? I så fall: når og på hvilken måte?
- Hvordan har ungdommen opplevd situasjoner som har utløst tvangstiltak overfor dem selv?
- Hvordan har ungdommen opplevd å være vitne til situasjoner som har utløst tvangstiltak overfor andre beboere?
- Hvordan forstår/opplever ungdommene anvendelse av tvang med tanke på at institusjonen er å betrakte som deres hjem i den perioden de bor der?
- Hvordan kan bruk av tvang påvirke forholdet mellom de voksne ansatte og ungdommen som bor i institusjonen?
- Hvordan forholder ungdommen seg til tvang over tid under opphold i barneverninstitusjon?
- Hvordan kan situasjoner som utløser tvangsbruk/tvangstiltak håndteres annerledes?
- Hva skjer etter situasjoner som har utløst tvangsbruk/tvangstiltak?
- Oppfatter ungdommen at bruk av tvang kan være riktig; eventuelt når?
- Hvilken kunnskap har ungdommene om lovlige bruk av tvang i barneverninstitusjon?
- Hvilken kunnskap har ungdommen om egne rettigheter knyttet til situasjonell tvang i institusjoner?
- Hvilken kunnskap og oppfatning har ungdommen om egen klageadgang?
- Hvilken kunnskap og oppfatning har ungdommen av tilsynet, og dets rolle?

1.3 Utvalg og metode

I denne undersøkelsen har vi innhentet og analysert kvalitative data. Vi har ønsket å videreformidle beskrivelser som gir innblikk i ungdommenes opplevelser og oppfatninger av tvangsbruk i barneverninstitusjoner. Vi har ikke vært ut etter å registrere antall tvangstiltak i den enkelte barneverninstitusjon, ei heller å sette ungdommenes oppfatninger/opplevelser opp mot ansattes oppfatninger/opplevelser i forbindelse med spørsmål som omhandler tvang. Det betyr ikke at det er uinteressant å se på- og eventuelt sammenligne, hvordan ansatte og beboere betrakter spørsmål om tvang/tvangsbruk samt opplever situasjoner hvor tvang anvendes. I denne undersøkelsen har vi imidlertid valgt et perspektiv hvor vi retter søkelys kun på de som utsettes for tvang. Når det gjelder tvangsbruk i barneverninstitusjoner er det behov for å vite mer om hva barn og unge som utsettes for dette tenker om tvang, hvordan de forstår tvang og opplever tvangstiltak.

Informantene i denne undersøkelsen er alle 16 eller 17 år gamle og har selv kunnet samtykke til deltakelse. Tvang og tvangsbruk kan oppfattes som et vanskelig og sensitivt tema, og det kan også være vanskelig å skille mellom reell tvang på den ene side og regler/rutiner som institusjonen håndhever på den annen side. Å dele sine oppfatninger og opplevelser knyttet

til tvangsbruk i barneverninstitusjoner krever en viss modenhet samt noe erfaring med slike tiltak. Derfor inviterte vi ungdom som var 16 år eller eldre til å delta som informanter³.

Som metode for datainnsamling planla vi å gjennomføre fokusgruppeintervjuer. Vi antok at metoden ville egne seg godt til informantgruppen, og at det ville være en fordel om informantene var i samme alder. Utover den nedre "aldergrense" på 16 år hadde vi ingen bestemte kriterier for hvem ungdommene skulle være, annet enn at de måtte ha opplevd tvangstiltak ved opphold i barneverninstitusjon direkte, og/eller indirekte ved å være vitne til tvangssituasjoner hvor andre beboere var involverte. Vi rekrutterte 11 informanter, både gutter og jenter, fra tre ulike barneverninstitusjoner: en akuttinstitusjon, en statlig langtidsinstitusjon og en privat langtidsinstitusjon. Akuttinstitusjonen tok i mot barn og unge plassert etter § 4-25 og § 4-6 (midlertidig tvang og akutt). De to langtidsinstitusjonene tok imot barn og unge plassert etter både omsorgs- og atferdsparagrafer. To av informantene bodde i akuttinstitusjon, tre i privat langtidsinstitusjon og seks i statlig langtidsinstitusjon.

Som nevnt ovenfor var intervju i form av fokusgrupper, hvor ungdom som bodde i samme institusjon deltok og diskuterte tvang/tvangsbruk, planlagt som metodisk verktøy. Fokusgruppe er en kvalitativ metode hvor en gruppe mennesker samles for å diskutere og fokusere på et gitt tema. Gruppedynamikken – det vil si at personene responderer på hverandres innspill - er sentral i en fokusgruppe. Når gruppeintervjuet fungerer godt vil denne metoden kunne gi rikere omfang av informasjon, enn ved individuelle intervjuer. Fokusgruppeintervju som metode ble imidlertid revurdert, og dataene ble innhentet gjennom individuelle intervjuer. Det var flere grunner til at vi valgte å endre fremgangsmåte. Ved førstegangskontakt med institusjonslederne var det enkelte som uttrykte skepsis med hensyn til fokusgruppeintervju som metode. Usikkerheten var blant annet knyttet til "faren" for at erfarne beboere kunne ta styring i gruppen, slik at de mer uerfarne ikke kom til ordet og/eller ikke våget å gi uttrykk for egne opplevelser og oppfatninger. Et annet argument, som for så vidt henger sammen med det første, var at sannsynligheten for at den enkelte ungdom ville åpne seg og fortelle det hun/han mente, antageligvis var større dersom det ble gjennomført individuelle intervjuer. I tillegg var det slik at det ble praktisk umulig å foreta fokusgruppeintervju ved den første institusjonen vi besøkte. Ved denne var det kun to ungdommer som kunne delta i undersøkelsen. Disse var ikke til stede i institusjonen på samme tidspunkt, og én av dem skulle flytte ut dagen etter at vedkommende ble intervjuet. Vi vurderte det uansett som vanskelig å få utbytte av den dynamikken som fokusgruppe kan gi, når det var snakk om kun to informanter.

De 11 informantene, sju jenter og fire gutter mellom 16 og 17 år, ble rekruttert via lederne ved de respektive institusjonene. Prosjektleder/forsker tok kontakt med de aktuelle lederne via telefon og ga dem kortfattet informasjon om hva undersøkelsen gikk ut på, hvordan den skulle gjennomføres samt hvem som kunne delta som informanter. Deretter fikk den enkelte

³ Den enkelte informant fikk tildelt et gavekort som takk for at hun/han deltok i undersøkelsen.

institusjonsleder tilsendt informasjonsskriv om undersøkelsen, et som var utformet til lederen og et som var utformet til ungdommene⁴. Skrivene inneholdt informasjon om undersøkelsen, hvorfor det var ønskelig å gjennomføre den, hvordan den skulle gjennomføres, hvem som kunne delta og alle nødvendige opplysninger om konfidensialitet, anonymitet, fritt samtykke og muligheter til å trekke seg som informant ved et hvilket helst tidspunkt. Informantene ga muntlig samtykke til deltakelse, etter at de hadde fått informasjon om undersøkelsen.

De 11 intervjuene ble gjennomført ved institusjonene sommeren og høsten 2011. Det enkelte intervjuet varte fra 30 minutter til i overkant av 1 time. Forsker og informant satt alene og uforstyrret i en stue, eller i et møterom. Det ble tatt lydopptak av samtlige intervjuer. Intervjuguide ble benyttet, men informant og forsker beveget seg nokså fritt mellom de ulike bolkene i intervjuguiden. Dette ble styrt av samtaleprosessen. Dersom en ungdom viste spesiell interesse for et spørsmål, fikk hun/han anledning til å bruke ekstra god tid på dette. I etterkant av datainnsamlingen ble lydopptakene hørt gjennom, og det ble skrevet notater fra hvert enkelt intervju. Dataene ble systematisert, sortert og komprimert. Analysen pågikk kontinuerlig og parallelt med innhenting av data, oppryddingsarbeid og skriving av rapport.

De fleste ungdommene som deltok i undersøkelsen, hadde en plasseringshistorie som rommet flere tiltak/plasseringer utenfor hjemmet. En av informantene hadde bodd i tre forskjellige beredskapshjem, to fosterhjem og to barneverninstitusjoner. Tabell 1.3.1 viser en oversikt over den enkelte informants plasseringshistorie i forkant av nåværende plassering. Informasjonen er hentet fra den enkelte ungdom. Hvor lenge den enkelte hadde vært plassert i nåværende institusjon varierte fra noen få uker til 3 ½ år. Sju av ungdommene hadde hatt opphold i institusjonen mellom 1 ½ og 3 ½ år. De to ungdommene med kortest oppholdstid (henholdsvis tre uker og 1 ½ måned) var plasserte i akuttinstitusjon.

Tabell 1.3.1 Plasseringshistorie

Informanten	Plasseringshistorie
Ungdom 1	Ulike avlastningssteder
Ungdom 2	Ingen øvrige plasseringer
Ungdom 3	Plassering i barneverninstitusjon
Ungdom 4	Plassering i fosterhjem, barneverninstitusjon
Ungdom 5	Plassering i beredskapshjem
Ungdom 6	Plassering i beredskapshjem, fosterhjem, beredskapshjem
Ungdom 7	Plassering i barneverninstitusjon, fosterhjem
Ungdom 8	Plassering i barneverninstitusjon
Ungdom 9	Plassering i barneverninstitusjon, fosterhjem, beredskapshjem, fosterhjem, beredskapshjem
Ungdom 10	Plassering i fosterhjem, barneverninstitusjon
Ungdom 11	Ingen øvrige plasseringer

⁴ Prosjektet er godkjent av Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

Ungdommene var plassert i institusjon på grunnlag av ulike paragrafer i barnevernloven. Tabell 1.3.2 gir en oversikt over typer/kombinasjoner samt antall ungdommer plasserte etter disse. Informasjonen er hentet fra lederne ved de tre barneverninstitusjonene som deltok i undersøkelsen.

Tabell 1.3.2 Plasseringsgrunnlag

Plasseringsgrunnlag	Antall ungdommer
§ 4-25 (akutt plassering, midlertidig tvang)	2
§ 4-12 (omsorgsplassering)	1
§ 4-4 femte ledd (hjelpetiltak, frivillig plassering)	2
§ 4-26 og § 4-12 (tilbakehold i institusjon på grunnlag av samtykke, deretter omsorgsplassering)	2
§ 4-12 og § 4-17 (omsorgsplassering og flytting)	3
§ 4-24 og § 4-12 (plassering og tilbakehold i institusjon uten eget samtykke, deretter omsorgsplassering)	1

Tabell 1.3.2 viser at ungdommene som deltok i undersøkelsen utgjør en bredde/et spenn med hensyn til plasseringsgrunnlag. Noen var plassert etter atferdsparagrafer, andre etter omsorgsparagrafer, noen var tvangsplasserte, andre hadde samtykket til plassering og var for eksempel på frivillig hjelpetiltak. I dette prosjektet har vi imidlertid ikke vært ute etter å studere eventuelle forskjeller i hvordan ungdommene opplever tvangsbruk ut fra ulike plasseringsgrunnlag. Utgangspunktet har vært og er en generell interesse for ungdommenes opplevelser og synspunkter knyttet til bruk av tvang i institusjon uansett grunnlaget for plassering.

1.4 Rapportens oppbygging

Rapporten er delt inn i fem kapitler. Det første kapitlet er en introduksjon og gjennomgang som viser bakgrunnen for prosjektet "Tvang i barneverninstitusjon – ungdommenes perspektiver", og målet med prosjektet. Det redegjøres kort om dilemmaet mellom tvangsbruk og barn og unges rettigheter under oppholdet, og det tydeliggjøres hvorfor det er behov for å innhente mer informasjon og kunnskap fra de som utsettes for slike tiltak. Sentrale spørsmål i tilknytning til undersøkelsen presenteres, før utvalg og metode samt rapportens oppbygging avrunder dette kapitlet.

Kapittel to - "*Barn og unge plassert i barneverninstitusjon - rettigheter og tvang*" - presenterer tall og sentrale faktaopplysninger om barn og unge i barneverninstitusjoner, hvilke typer barneverninstitusjoner vi har i Norge, barnevernlovens hjemler for plassering av barn og unge i barneverninstitusjon, lovverk om rettigheter til barn plassert i barneverninstitusjon og rammer for bruk av tvang under oppholdet. Det vises også til FOs Yrkesetiske grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere. Dette kapitlet gir grunnleg-

gende informasjon og kunnskap som er nyttig å ha med, når en i kapittel fire presenteres for ungdommenes perspektiver; deres opplevelser og synspunkter knyttet til tvangsbruk.

Kapittel tre - "*Protokollerte tvangstiltak, rettighetsbegrensninger og klagesaker*" - er kortfattet og viser antall protokollerte tvangstiltak og rettighetsbegrensninger i barneverninstitusjonene på landsbasis de siste årene. Kapitlet forteller også hvilke paragrafer tvangstiltakene oftest er hjemlet i. Videre presenteres tall som gjelder klagesaker knyttet til tvang i barneverninstitusjoner, og det redegjøres for fylkesmannens tilsynsrolle i forbindelse med tvangstiltak og klager på tvangstiltak i barneverninstitusjoner⁵.

I kapittel fire "*Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver*" presenteres ungdommenes opplevelser og oppfatninger knyttet til bruk av tvang i barneverninstitusjoner. Kapitlet innledes med et avsnitt om ungdommenes forståelse av ordet tvang og hva tvang i barneverninstitusjon kan innebære. Videre fremstilles og kommenteres ungdommenes opplevelser og synspunkter knyttet til ulike tvangstiltak og rettighetsbegrensninger. Disse er: tvang i akutte faresituasjoner, tilbakeføring ved rømming, kroppsvisitasjon og urinprøver, begrensninger i adgangen til å bevege seg utenfor institusjonens område og telefonbruk/elektroniske kommunikasjonsmidler. Dernest ser vi nærmere på hva ungdommene legger i; at tvang etter hvert kan fremstå som en normal/naturlig del av institusjonshverdagen, og det reflekteres rundt konstellasjonen: (barneverninstitusjon som) hjem – trygghet – tvang. Det redegjøres også for ungdommenes kunnskap om institusjonenes rett til å bruke tvang, hvilke prosedyrer som skal følges og om adgangen til å klage på tvangstiltak. Kapitlet avsluttes med å belyse ungdommenes mer generelle innstilling, til bruk av tvang i barneverninstitusjoner samt hva de mener kan gjøres annerledes for å unngå eller redusere tvangsbruk.

Det siste kapitlet "*Oppsummering og anbefalinger*" gjengir de viktigste funnene fra undersøkelsen, og tar opp dilemmaet med tvang i forhold til etikk og ivaretagelse av barn og unges personlige integritet ved opphold i institusjon. Avslutningsvis presenteres noen anbefalinger som tar utgangspunkt i ungdommenes egne råd og løsningsforslag, på hva som skal til for å forebygge konflikter og å redusere tvangsbruk i barneverninstitusjoner. Det klargjøres også framtidige forskningsbehov innenfor temaområdet "tvang i barneverninstitusjoner".

⁵ På det tidspunkt rapporten skrives foreligger det ikke tall/statistikk for året 2011.

2. Barn og unge i barneverninstitusjon – rettigheter og tvang

2.1 Barneverninstitusjonene

Det er den statlige regionale barnevernmyndighet som er ansvarlig for etablering og drift av institusjoner som hører inn under Lov om barneverntjenester (1992). (Heretter barnevernloven). Barnevernlovens § 5-8 fastslår at institusjoner som drives av kommunen eller av private må godkjennes av Barne-, ungdoms- og familieetaten (Bufetat). Det totale antall barneverninstitusjoner i Norge i 2010 var 186 med 411 avdelinger/enheter. 94 institusjoner var private, 74 statlige og 18 kommunale.

Det finnes ulike typer barneverninstitusjoner i Norge. De aller fleste er for ungdommer, men noen er også for barn under 12 år. Akuttinstitusjoner og akutt- og utredningsinstitusjoner er beregnet på barn og unge som, på kort varsel, har behov for hjelp/tiltak. Plasseringene skjer på bakgrunn av ulike former for kriser hvor umiddelbar hjelp er nødvendig. Disse institusjonene er beregnet for korttidsopphold hvor målet er å finne ut hva som er best for barnet eller ungdommen på lang sikt (<http://www.bufetat.no/barnevern/institusjoner/>).

Ungdomsinstitusjonene tar fortrinnsvis i mot ungdommer mellom 12 og 18 år. Noen av dem tilbyr opphold som er av kort varighet; andre er tilrettelagt for å kunne ha ungdommene boende over lengre tid. Det er ikke uvanlig at langtidsinstitusjonene også tilbyr hybler hvor ungdommene i den siste fasen, før de flytter ut, får prøve/teste ut hvordan det er å bo for seg selv.

Noen barneverninstitusjoner er for barn og unge med alvorlige atferdsvansker; andre er for barn og unge som, av ulike årsaker, verken kan bo hjemme hos sine foreldre eller i fosterhjem. Noen institusjoner har beboere plassert *enten* etter atferds- eller omsorgsparagrafer. Andre fungerer som hjem for beboere plassert både etter atferds- og omsorgsparagrafer.

2.2 Barn og unge i barneverninstitusjoner – tall fra Statistisk sentralbyrå

Tall fra Statistisk sentralbyrå viser at i alt 2631 barn og unge var plasserte i barneverninstitusjoner i løpet av 2010. 1493 av disse var gutter, 1138 var jenter. 1621 var mellom 13 og 17 år gamle (900 gutter og 721 jenter), 672 var mellom 18 og 22 år (375 gutter og 297 jenter) og 244 var mellom 6 og 12 år (167 gutter og 77 jenter). Ved utgangen av året var det plassert til sammen 1373 barn og unge. Dette var en nedgang sammenlignet med året før, hvor 1545 barn og unge var plasserte på samme tidspunkt. SSB skriver som følger: "*Bruken av fosterheimar og dei andre typane plasseringstiltak aukar. Berre i forhold til barnevernsinstitusjonar*

og andre behandlingsinstitusjonar ser vi ein liten tilbakegang i bruken" (<http://www.ssb.no/emner/03/03/barneverng/>). Bruken av "bustad med oppfølging" økte imidlertid betydelig fra 2009 til 2010; i 2009 bodde 12 % av alle plasserte barn og unge utenfor hjemmet i hybel/bustad med oppfølging, mens 15 % gjorde det i 2010.

Når det gjelder type tiltak viser tallene at hele 889 barn var plasserte i barneverninstitusjon som hjelpetiltak og 484 som omsorgstiltak ved utgangen av 2010. De samlede tallene viser altså at langt flere barn og unge ble plasserte i barneverninstitusjon som hjelpetiltak, enn omsorgstiltak. I denne forbindelse er det interessant å vise til Gording Stang (2002) som peker på at dikotomien frivillighet/tvang, som gjerne knyttes til henholdsvis hjelpetiltak og omsorgstiltak, kan virke både forførende og tilslørende. Hun understreker at det er viktig å være klar over at det kan ligge skjult tvang i de frivillige tiltakene, og likeledes kan det ligge frivillighet (samtykke) bak en omsorgsovertakelse. *"Etter mitt syn er det grunn til å være skeptisk til en ukritisk bruk av dikotomien frivillighet/tvang som begreper med et allment definert innhold. Det er mer nærliggende å se på frivillighet og tvang som to ytterpunkter i en lang glideskala hvor det nøyaktige skjæringspunkt mellom polene ikke lar seg fastlegge"*, skriver Gording Stang (:43, 44). Hun tar opp et interessant og høyst relevant tema som ikke minst er viktig å ha kjennskap til, når en leser harde fakta som presenterer antall institusjonsplasserte barn på henholdsvis hjelpe- og omsorgstiltak.

2.3 Barnevernlovens hjemler for plassering av barn og unge i barneverninstitusjon

Bakgrunnen for at barn og unge plasseres i barneverninstitusjon er forskjellige. De ulike grunnlagene har i mange sammenhenger betydning for reglene som regulerer institusjonsoppholdet. Grunnlaget for plassering bestemmer for eksempel hvilke regler som skal gjelde ved bruk av tvang. Et barn eller en ungdom kan plasseres etter bvl § 4-4 femte ledd, som er et hjelpetiltak uten omsorgsovertakelse basert på frivillighet⁶, eller etter § 4-12 som er vedtak om overtakelse av omsorgen. Alle saker om omsorgsovertakelser er formelt sett tvangsaker, men ikke nødvendigvis reelt sett. De behandles alltid som tvangssaker i fylkesnemnda selv om foreldrene på forhånd har samtykket i en omsorgsovertakelse (Gording Stang 2002). Videre benyttes § 4-6, som er midlertidige vedtak i akutsituasjoner. Adgangen til å plassere barn og ungdom med alvorlige atferdsvansker på institusjon hjemles av bvl § 4-24 og § 4-26. I de tilfeller hvor kravet til alvorlige atferdsvansker er oppfylt – det være seg ved vedvarende misbruk av rusmidler, gjentatt eller alvorlig kriminalitet eller på annen måte – kan det fattes vedtak om tvangsplassering etter § 4-24 overfor ungdom mellom 12 og 18 år. Alt etter hvilke behov for hjelp som vurderes nødvendig gis det adgang til å vedta både korttidsplasseringer for observasjon, utredning, korttidsbehandling samt langtidsplassering i opptil 1 år av gangen. § 4-25 gir adgang til midlertidig tvungen plassering og tilbakehold i institusjon, men det

⁶ Hjelpetiltak etter § 4-4 er i hovedregelen frivillige, men det finnes et unntak. Det kan iverksettes pålegg om hjelpetiltak etter § 4-4 fjerde ledd. Foreldrene kan i slike tilfeller ikke motsette seg tiltaket.

understrekes at det alltid skal vurderes mindre inngripende tiltak før et vedtak om tvangsplassering fattes. Falck (2006) refererer til midlertidig tvang som "barnevernets varetekt": *"Som i straffesaker, der politi og påtalemyndighet kan holde arrestanten tilbake i arrest eller i varetekt før saken endelig bringes for retten for domsavsigelse, kan barnevernet fatte et hastevedtak med umiddelbar virkning for ungdommen"* (: 168). Fra en kommune fremmer tvangssak, til fylkesnemnda behandler saken kan det ta både uker og måneder. I situasjoner som vurderes som akutte og tilspissede anvender derfor barnevernet midlertidige tvangstiltak. Disse treffes enten av barnevernadministrasjonens leder eller av påtalemyndigheten. En foreløpig godkjenning av slike vedtak skal deretter treffes av fylkesnemndas leder innen det er gått 48 timer.

Dersom en plassering er hjemlet i § 4-26 betyr dette at kravet til alvorlige atferdsvansker vurderes oppfylt, men at barnet/ungdommen selv har samtykket til plassering. Plassering etter § 4-26 forutsetter at også foreldrene samtykker i de tilfeller hvor barnet/ungdommen er under 15 år. Tvangsplasseringer av barn og unge i barneverninstitusjoner kan i utgangspunktet bare foretas når det ikke foreligger samtykke etter § 4-26, jf. mildeste inngreps prinsipp. Hvorvidt plasseringer basert på samtykke i realiteten er frivillige kan diskuteres. Det er mulig at barn og unge som gir sitt samtykke føler at de ikke har noe valg, fordi de vet at konsekvensen av ikke å avgi et samtykke vil være at barneverntjenesten reiser sak om tvangsplassering. (Se for eksempel: Reime og Fjær, 2010; Falck, 2006). Om det avgis samtykke kan institusjonen likevel sette vilkår om tilbakeholdsrett. Når dette skjer kan det hevdes at en plassering etter § 4-26 likevel innebærer et "samtykke til tvang".

Kjønstad og Syse (2008) hevder at få artikler i barnekonvensjonen har betydning for de bestemmelse i barnevernloven som hjemler bruk av tvang, men de nevner artikkel 37 (forbud mot nedverdiggende behandling av barn og ungdom som er plassert i institusjoner) samt artikkel 40 (prinsippet om at ingen barn skal bli tvunget til å avgi forklaring eller til å innrømme skyld) som de viktigste bestemmelsene i så måte. Også artikkel 12 (barnets rett til å bli hørt) omtales i denne forbindelse; oppfyllelsen av denne er søkt sikret gjennom en styrking av uttaleretten til barn etter barneloven, barnevernloven og enkelte andre lover.

Falck, som drøfter grunnlaget for vedtak om tvangsplasseringer i boka "Mellom straff og behandling", skriver at: *"Tvang er altomfattende maktutøvelse som omfatter en regulering av alle sider ved ungdommens liv innenfor institusjonens rammer"* (:19,20). Gjennom vedtak om tvangsplassering utøves samfunnets kontroll av avvik ut fra samfunnsregler. I tillegg kan det utføres tvang på institusjonene, som en del av gjennomføringen av tvangsplasseringen. Falck er opptatt av hvordan tvangsplassering av barn og unge i institusjon ikke bare er uttrykk for at det er behov for behandling, men at den også representerer en reaksjon på handlinger. Tvangsplasseringer fungerer i så måte som en blanding av to motsetningsfylte tiltak; straff og behandling.

Tvangsplasseringer skal vedtas av det uavhengige statlige organet fylkesnemnda for barnevern og sosiale saker, mens frivillige tiltak skal vedtas av barneverntjenesten. Når det gjelder plasseringer hvor det må foretas akuttvedtak, såkalte midlertidige vedtak i akuttsituasjoner, har både barnevernadministrasjonens leder og påtalemyndigheten vedtaksmyndighet. Dette midlertidige vedtaket må imidlertid sendes til behandling for fylkesnemnda innen to uker etter at det først ble fattet. Dersom vedtaket ikke oppheves etter at akuttsituasjonen er over, fordi det vurderes at barnet/ungdommen har behov for ytterligere oppfølging og behandling, må det sendes forslag til fylkesnemnda om plassering etter § 4-24 så fremt vedkommende ikke samtykker til videre plassering.

Barns rettigheter i barneverninstitusjon og ansattes adgang til å bruke ulike tvangsmidler er fastsatt i barnevernloven § 5-9 og i forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon (rettighetsforskriften). Bestemmelsene i denne forskriften ivaretar, på den ene side, den enkelte beboers personlige integritet og rettssikkerhet under oppholdet, og på den annen side hvilke tvangstiltak institusjonen kan anvende overfor beboerne. Rettighetsforskriften gir, etter nærmere vilkår, adgang til følgende tvangsbruk: urinprøvetaking/rusmiddeltesting (ved beboeres samtykke)⁷, kroppsvisitasjon, beboernes korrespondanse, ransaking av rom og eiendeler, beslaglegging av og tilintetgjøring av rusmidler og farlige gjenstander, bruk av nødvendig tvang i akutte faresituasjoner og bruk av tvang ved tilbakeføring ved rømming. Når det gjelder barn og unge plassert etter § 4-24 og § 4-26 gis det adgang til noe mer omfattende tvangsbruk; blant annet kan det kreves avlagt urinprøver, elektroniske kommunikasjonsmidler kan inndras, det kan innføres begrensninger i adgangen til å bevege seg utenfor og innenfor institusjonens⁸ område samt begrensninger i adgangen til besøk.

Når det gjelder ungdom over 18 år vil grunnlaget for opphold i institusjon etter myndighetsalder kunne være ulikt. Barnevernloven med forskrifter gjelder i utgangspunktet for barn under 18 år, jf. bvl § 1-3 første ledd, men i BLDs "Forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon – presisering av regelverket" (heretter «Presiseringer av regelverket», 2005) konkluderes det med at det er grunnlaget for oppholdet som avgjør om tvangsbestemmelsene kan komme til anvendelse overfor ungdom som er fylte 18 år. For eksempel vil forskriften fortsatt gjelde for ungdom som har fått forlenget sitt opphold i institusjon med tvang gjennom vedtak i fylkesnemnda; jevnfør barnevernlovens § 4-24 tredje ledd (Lurie, Tjelflaat og Storhaug, 2008. www.bufetat.no/documents/Bufetat.no/NBBF).

⁷ Stadfestes i revidert rettighetsforskrift som trer i kraft 1. mars 2012.

⁸ Stadfestes i revidert rettighetsforskrift som trer i kraft 1. mars 2012.

2.4 Rettigheter til barn plasserte i barneverninstitusjon og rammer for bruk av tvang under oppholdet

Når det gjelder spørsmål om rettigheter til barn plasserte i institusjon og rammer for bruk av tvang i institusjon er det flere lovverk som er relevante. Av våre nasjonale lover er det barne-loven som sterkest regulerer barns fundamentale rettigheter. I barnelovens § 30 inn "inn-haldet i foreldreansvaret" heter det at barnet ikke må: "[...] bli utsett for vald eller på anna vis bli handsama slik at den fysiske eller psykiske helsa blir utsett for skade eller fare". Selv om denne bestemmelsen retter seg mot barnets foreldre vil den ha gyldighet også for andre omsorgspersoner som omgås barn og har det daglige ansvaret for dem, eksempelvis ansatte i barneverninstitusjoner. BLD bemerker i "presisering av regelverket" (2005) at institusjons-personale ikke har større rett til å bruke makt eller tvang overfor barnet enn det foreldrene har. Tvert i mot mener departementet at det må kunne stilles strengere krav til deres opp-treden, ettersom de utøver omsorgen på vegne av det offentlige.

FN-konvensjonen om barns rettigheter trådte i kraft i Norge i 1991, og i 2003 ble konvensjo-nen med tilleggsdokumenter tatt direkte inn i norsk lov. På dette tidspunktet ble det også gjort endringer i andre lover for å synliggjøre konvensjonens bestemmelser. For eksempel ble barnets rett til å uttale seg styrket både i barneloven og barnevernloven (Høstmælingen m.fl. 2008). Retten til ikke-diskriminering, barnets beste, barnets rett til deltakelse/å bli hørt samt barnets rett til utvikling er de fire grunnleggende prinsippene som er nedfelt i barne-konvensjonen (Kjønstad og Syse, 2008). Artikkel 12 (barnets rett til å si sin mening og bli hørt), artikkel 13 (barnets rett til å få og gi informasjon), artikkel 14 (barnets rett til tanke-, samvittighets- og religionsfrihet) samt artikkel 16 (barnets rett til privatliv) i konvensjonen er alle relevante i tilknytning til spørsmål om bruk av tvang overfor barn og unge som bor i bar-neverninstitusjoner. (De rettighetene som fastslås i de nevnte artikler beskyttes også i ret-tighetsforskriften). Også artikkel 3 (det generelle prinsippet om barnets beste) og artikkel 37 (som setter forbud mot nedverdiggende behandling av barn og ungdom som er plassert i in-stitusjoner) er vesentlige bestemmelser som har relevans i denne forbindelse. Hensynet til barnets beste; det grunnleggende prinsipp for alle inngrep og handlinger som berører barn, er også nedfelt i barnevernlovens § 4-1.

Barnevernlovens § 5-9 omhandler rettigheter og bruk av tvang under opphold i barnevernin-stitusjon, og i rettighetsforskriften er det fastsatt nærmere presiseringer; blant annet for-ordninger som ivaretar det enkelte barns personlige integritet og rettssikkerhet under opp-holdet, samt bestemmelser som går på hvilke tvangstiltak institusjonen har anledning til å anvende overfor beboerne. Barns rettigheter under opphold i barneverninstitusjon omfatter selvbestemmelse, medvirkning, samvær med andre og bevegelsesfrihet, men det er likevel ikke slik at disse er ubegrenset. De må balanseres og forenes med andre hensyn, som for eksempel forsvarlig institusjonsdrift (Lurie, Tjelflaat og Storhaug, 2008). I barnevernlovens §

5-9 første og andre ledd presiseres barns rettigheter i barneverninstitusjon på følgende måte:

"Institusjonen skal drives slik at barn selv kan bestemme i personlige spørsmål og ha det samvær med andre som de ønsker, så langt dette er forenlig med barnets alder og modenhet, med formålet med oppholdet, og med institusjonens ansvar for driften, herunder ansvar for trygghet og trivsel". Og videre:

"Barna skal ha rett til å bevege seg både i og utenfor institusjonens område, med de begrensninger som fastsettes av hensyn til behovet for trygghet og trivsel. For barn som er plassert på grunnlag av vedtak eller samtykke som nevnt i § 4-24 eller § 4-26, kan institusjonen begrense adgangen til å forlate området i den utstrekning det er nødvendig etter vedtakets formål".

Også Forvaltningsloven er relevant i forbindelse med bruk av tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjon. Det er denne lovens regler om saksbehandling ved enkeltvedtak (i forvaltningslovens kapittel 4, 5 og 6) som skal følges, når det anvendes tvangstiltak etter rettighetsforskriften. Avgjørelser om å bruke tvang er å regne som enkeltvedtak etter forvaltningsloven. Dette gjelder imidlertid ikke dersom tvangstiltakene er knyttet til § 19, § 23 og § 24 i forskriften. Når denne typen tvang anvendes er det en forutsetning at plasseringsvedtaket gir adgang til denne (§ 19), at en ser tvangen som nødvendig ut fra formålet med plasseringen (§ 23), eller at grunnlaget for tvang følger fylkesnemndas vedtak (§ 24) ("Presisering av regelverket", 2005). Alle tvangstiltak – også i de tilfeller hvor det ikke treffes enkeltvedtak – skal imidlertid protokollføres, begrunnes og forelegges fylkesmannen.

2.4.1 Spesifikt om rettighetsforskriften

Bruk av tvang i barneverninstitusjoner kan bare foretas etter individuelle, konkrete vurderinger og den må alltid begrunnes i lov og forskrift. Det er blant annet den enkelte beboers alder, formålet med oppholdet og institusjonens ansvar for trygghet og trivsel på institusjonen, som bestemmer hvilke innskrenkninger som gjelder og hvor omfattende disse skal være. Ettersom nærmere presiseringer av barnevernlovens § 5-9 er fastsatt i rettighetsforskriften, står denne svært sentralt i forbindelse med spørsmål som omhandler rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon. Det tidligere Barne- og familiedepartementet, nå Barne-, likestillings- inkluderingsdepartementet bemerker at enkelte av forskriftens bestemmelser er av mer overordnet karakter enn andre. De trekker fram tre vesentlige prinsipper: Vern om personlig integritet, jf. § 5, forbud mot å innskrenke beboernes rettigheter gjennom husordensregler, rutiner el.l., jf. § 2 og individuell og konkret vurdering av bestemmelsene overfor den enkelte beboer («Presisering av regelverket», 2005).

Vern om personlig integritet (§ 7) i kapittel 2 "Beboernes rettigheter" utfyller prinsippet i barnevernlovens § 5-9 om selvbestemmelse i personlige spørsmål⁹. Her står det at:

⁹ Det er å bemerke at rettighetsforskriftens bestemmelser som nevnes her er fastsatt av BLD 15. november 2011. De endringer som er gjort i forhold til dagens forskrift trer i kraft 1. mars 2012.

"Institusjonen skal drives på en slik måte at beboerens personlige integritet blir ivare tatt".

Videre presiseres det at så langt det lar seg forene med formålet med plasseringen og institusjonens ansvar for å gi forsvarlig omsorg for den enkelte, herunder er forenlig med beboerens alder og modenhet, skal den enkelte beboer selv kunne bestemme i personlige spørsmål. Videre må det være slik at bestemmelsesretten lar seg forene med institusjonens ansvar for driften; det vil si dens ansvar for trygghet og trivsel for alle på institusjonen.

Øvrige bestemmelser i forskriftens kapittel 2 "Beboernes rettigheter" er:

- Medisinsk tilsyn og behandling (§ 8)
- Adgangen til å bevege seg innenfor og utenfor institusjonens område (§ 9)
- Samvær og besøk i institusjonen (§ 10)
- Elektroniske kommunikasjonsmidler (§ 11)

Forskriftens kapittel 3 omhandler "Tvang og andre inngrep i den personlige integritet". Følgende bestemmelser inngår i dette kapitlet:

- Krav til forebygging (§ 12)
- Forbud mot bruk av tvang eller makt (§ 13)
- Tvang i akutte faresituasjoner (§ 14)
- Kroppsvisitasjon (§ 15)
- Ransaking av rom og eiendeler (§ 16)
- Beslaglegging, tilintetgjøring eller overlevering til politiet (§ 17)
- Beboernes korrespondanse (§ 18)
- Rusmiddeltesting (§ 19)
- Tilbakeføring ved rømming (§ 20)

Forskriftens kapittel 4 er "Særlige regler ved plassering etter § 4-24 og § 4-26, som gir institusjonsansatte anledning til å bruke utvidet tvang. Bestemmelsene er knyttet til:

- Forskriftens anvendelse overfor beboere plasserte etter § 4-24 og § 4-26 (§ 21)
- Begrensninger i adgangen til å bevege seg innenfor og utenfor institusjonens område (§ 22)
- Besøk i institusjonen (§ 23)
- Elektroniske kommunikasjonsmidler (§ 24)
- Rusmiddeltesting (§ 25)

I rundskriv Q-0819 presiseres det at reglene i kapittel 4 kan komme til anvendelse dersom beboeren er plassert etter barnevernloven § 4-24 ved midlertidige vedtak, jf. § 4-25 annet ledd annet punkt. En beboer må også godta de tiltak institusjonen finner nødvendig, dersom vedkommende oppholder seg frivillig i institusjonen etter § 4-26. En beboer som er plassert etter § 4-26 annet ledd – hvor det ikke er gitt samtykke til tilbakehold, står derimot helt fritt til å avbryte institusjonsoppholdet dersom det iverksettes tiltak som vedkommende ikke

ønsker. De tiltak som følger av forskriften, og som anses nødvendige, kan iverksettes av institusjonen dersom det er gitt samtykke til tilbakehold. I slike tilfeller har beboeren ikke anledning til å avbryte oppholdet før tiden for tilbakeholdsrett er utløpt.

2.4.2 Yrkesetisk grunnlagsdokument

Det har vært en tiltagende interesse og oppmerksomhet rundt etisk bevissthet/refleksjon, blant annet i forbindelse med bruk av tvang overfor ulike brukergrupper de seneste årene. *"Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere"* ble vedtatt på Fellesorganisasjonens kongress i 2002 og ble revidert i 2010. Her defineres tvang på følgende måte: *"Med tvang menes tiltak rettet mot en person uten samtykke fra personen. Det kan være tiltak som er sterkt inngripende i personens situasjon eller tiltak vedkommende motsetter seg"* (:5). Dokumentet henvender seg blant andre til barnevernspedagoger, sosionomer, vernepleiere samt til brukere av disse yrkesgruppernes tjenester. Målet med dokumentet er først og fremst å styrke etisk bevissthet og handling blant barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere. 11 prinsipper danner det etiske grunnlaget for disse yrkesgruppene. De to første som står nedtegnet i dokumentet er "Menneskelivets ukrenkelighet" og "Respekt for enkeltindividet". Begge disse er sentrale i forbindelse med spørsmål om bruk av tvang og makt overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjoner. I grunnlagsdokumentet stadfestes det at de nevnte yrkesgrupper skal bekjempe unødvendig bruk av tvang, og at tvang bare skal skje i unntakstilfeller: *"Når tvang brukes for å hindre et menneske fra å gjøre skade på seg selv, andre eller omgivelsene, skal dette bare gjøres etter grundig faglige og etiske avveininger. (...) Tiltak basert på frivillighet skal være prøvd før tvangstiltak settes i verk"* (2002/2010: 8).

3. Protokollerte tvangstiltak, rettighetsbegrensninger og klagesaker

3.1 Protokollerte tvangstiltak og rettighetsbegrensninger i 2010

Det totale antall barneverninstitusjoner i 2010 var 186 med 411 avdelinger/enheter. 94 institusjoner var private, 74 statlige og 18 kommunale. Fylkesmannsembetene, som fører tilsyn med barneverninstitusjoner og omsorgssentre, gjennomgikk 8671 protokollerte tvangstiltak og rettighetsbegrensninger fra institusjonene i 2010 (Statens helsetilsyn, 2010). Dette var en klar økning fra 2009, hvor det ble kontrollert i underkant av 8000 protokoller¹⁰. De paragrafene som tvangstiltakene oftest var knyttet til/hjemlet i var § 18 – *tvang i akutte faresituasjoner*, § 24 – *urinprøver* og § 16 – *ransaking av rom og eiendeler* (Statens helsetilsyns, 2010).

Det er fylkene Oslo og Akershus, Hordaland og Vestfold som har flest protokollerte tvangstiltak og rettighetsbegrensninger i 2010. Oslo og Akershus og Hordaland har også flest barneverninstitusjoner i drift dette året med henholdsvis 39 og 23 institusjoner. Vestfold er registrert med 6 institusjoner. (Tallene er hentet fra Statens helsetilsyns årsrapport, 2010). Om en legger til grunn antall institusjoner i Oslo og Akershus er det i og for seg ikke overraskende at det totale antall tvangstiltak og rettighetsbegrensninger er størst her. Derimot er antallet tvangsprotokoller i Vestfold noe mer oppsiktsvekkende med tanke på det forholdsvis lave antallet institusjoner i fylket. Rapporten "*Institusjonsplassering – siste utvei?*" (Backe-Hansen m.fl., 2011) viser at det i perioden 2004-2009 var regionene Øst og Vest som sto for den største andelen av oppholdene i barneverninstitusjon på landsbasis. I 2009 var de to regionenes andel på til sammen 55 prosent, mens region Sør hadde 21 prosent. Region Midt-Norge og region Nord hadde andeler på henholdsvis 14 og 10 prosent.

Om en ser på ulike typer tvangstiltak er det tvang i akutte faresituasjoner (§ 18) som er hyppigst brukt med hele 2102 protokollføringer i 2010. (Rettighetsforskriften åpner for bruk av nødvendig tvang i akutte faresituasjoner overfor barn og unge som er plassert både på omsorg og atferd). Urinprøve (§ 24) er det nest mest brukte tiltaket med 2080 protokollføringer, dernest ransaking (§ 16) med 1130, kroppsvisitasjon (§ 14) med 840 og bevegelsesbegrensning (§ 23) med 822 protokollføringer. (Det er å bemerke at § 23 og § 24 er en type tvangsbruk som er hjemlet i kapittel 4., "Særlige regler ved plassering etter § 4-24 og § 4-26", i den ovennevnte forskriften. Dette betyr at institusjonene ikke kan kreve urinprøve etter § 24, eller iverksette bevegelsesbegrensning etter § 23 overfor beboere som ikke er plasserte etter § 4-24 og § 4-26).

¹⁰ Det er verdt å merke seg at det også fra 2008 til 2009, totalt sett, ble registrert en økning i antall tvangsprotokoller i landets barneverninstitusjoner.

3.2 Klager over enkeltvedtak

I kapittel 5 "Klage m.m.", § 25 i rettighetsforskriften fastsettes klageadgangen til barn og unge som utsettes for tvang under opphold i barneverninstitusjon; "*Bruk av tvang og vedtak om bruk av tvang kan påklages direkte til fylkesmannen, som fatter vedtak i saken. Fylkesmannen prøver om tvangsvedtaket er lovlig og forsvarlig*". Det stadfestes også at leder ved den enkelte institusjon er ansvarlig for å gjøre klageadgangen kjent for dem det gjelder, og at det er pålagt dem å utgi skriftlig materiale om denne retten til beboerne. I revidert rettighetsforskrift, som trer i kraft 1. mars 2012, vil kapittel 5 hete "Saksbehandling og klage", og den omhandler § 26 "Krav til enkeltvedtak og andre avgjørelser" og § 27 "Klage over brudd på forskriften". § 27 får en litt annerledes ordlyd enn dagens § 25, men retten til å klage på enkeltvedtak (i forbindelse med tvangstiltak) eller andre mulige brudd på forskriften vil selvfølgelig gjelde slik den gjør i dag.

Når det gjelder antall klagesaker fra barn og unge i barneverninstitusjon ble det i 2010 registrert til sammen 366 slike på landsbasis. 315 gjaldt tvangstiltak. De øvrige var kategoriserte under andre tiltak¹¹ (Statens helsetilsyns årsrapport, 2010). Flest klagesaker på tvangstiltak ble registrert og behandlet i henholdsvis Oslo og Akershus med 73, Nord-Trøndelag med 31 og Vest-Agder med 28.

3.3 Fylkesmannens oppgaver i forbindelse med tvangstiltak og klager på tvangstiltak i barneverninstitusjoner

Statens helsetilsyn har det overordnede faglige tilsynet med barneverntjenesten, jf. barnevernloven § 2-3, jf. Ot.prop. nr. 69 (2008-2009). Det betyr at de også har overordnet ansvar for det tilsynet som fylkesmannen utfører med statlige, kommunale og private barneverninstitusjoner. Fylkesmannens tilsyn med institusjonene skjer gjennom årlige systemrevisjoner, samt ved at det føres individtilsyn med barna for å påse at de får forsvarlig omsorg og behandling, at de blir behandlet hensynsfullt og med respekt for den enkeltes integritet. Fylkesmannen skal gjennomføre minimum fire eller to individtilsyn. Minimum antall tilsyn som er pålagt dem avhenger av om barnet er plassert etter atferdsbestemmelsene (tvang eller frivillig) eller andre bestemmelser i loven. Fylkesmennene gjennomførte i alt 1088 tilsyn ved barneverninstitusjoner i 2010. De kravene som var satt var 1030 individtilsyn og 186 systemrevisjoner. Det ble gjennomført kun 983 individtilsyn og 105 systemrevisjoner. Totalt ble det ført tilsyn med 94 private, 74 statlige og 18 kommunale barneverninstitusjoner (Statens helsetilsyn, 2010).

¹¹ I disse tallene, som er hentet fra årsrapporten til Statens helsetilsyn, skilles det ikke mellom klage-/tilsynsklager rettet mot barneverninstitusjoner versus omsorgssentre for mindreårige. Helsetilsynet poengterer imidlertid at langt de fleste var rettet mot barneverninstitusjoner.

All bruk av tvang overfor barn og unge som bor i en barneverninstitusjon skal vedtas og grunnis fortløpende i en skriftlig tvangsprotokoll¹². Denne skal forelegges fylkesmannens tilsynsmyndighet, som gjennomgår og vurderer den. I "Presiseringer av regelverket" bemerker departementet at protokollføring skal gjøres først og fremst for "[...] å sikre notoritet slik at tilsynsmyndigheten kan gå gjennom vedtakene og vurdere om de er i samsvar med lov og forskrift" (2005:3)¹³.

Fylkesmannen er også klageinstans. Det er rettighetsforskriften som fastsetter og regulerer klageadgangen; det vil si klager over tvangstiltak i institusjon og mulige brudd på forskriften. Beboere i barneverninstitusjoner kan påklage tvangsbruk direkte til fylkesmannen. Da er det fylkesmannens oppgave å vurdere om tvangsbruken er lovlig og forsvarlig. Mulige brudd på forskriften kan også tas opp med tilsynsmyndigheten av beboeren selv, av foresatte eller andre mer nær tilknytning til beboeren.

I forskrift om tilsyn med barn i barneverninstitusjoner for omsorg og behandling, § 7 "Tilsynsmyndighetenes oppgaver" står det blant annet at: *"Tilsynsmyndigheten skal påse at institusjonene ivaretar de forutsetninger for oppholdet som er lagt til grunn i barneverntjenestens eller fylkesnemndas vedtak og at det enkelte barn a) får forsvarlig og respektfull omsorg og behandling, b) får opplæring i samsvar med regelverket og c) ikke utsettes for forhold som hensett til barnets alder krenker dets integritet og at barnets rettigheter etter lov om barneverntjenester § 5-9 blir respektert, jf. Retten til å ha samkvem med andre og friheten til å bevege seg fritt i og utenfor institusjonsområdet"*. Videre er det tilsynsmyndighetens oppgave å påse at bruk av tvang/tvangsmidler ikke skjer i strid med barnevernlovens § 5-9, forskrift gitt i medhold av denne bestemmelsen og reglene om nødrett og nødverge i straffelovens § 47 og § 48.

¹² Bruk av tvang er å regne som enkeltvedtak etter forvaltningsloven, men når det gjelder beslutninger om bruk av tvang etter forskriftens § 19, § 23 og § 24, så er det en forutsetning at selve plasseringsvedtaket gir adgang til tvangen (§ 19), at det anses nødvendig ut fra formålet med plasseringen (§ 23) og/eller at grunnlaget for tvang følger av fylkesnemndas vedtak (§ 24).

¹³ Sentrale forskrifter og paragrafer i forbindelse med bruk av tvang er forskrift om tilsyn med barneverninstitusjoner § 7 fjerde ledd, og kapittel 3 og 4 i forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon.

4. Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver

I dette kapitlet presenteres ungdommenes perspektiver på tvang og tvangstiltak i barneverninstitusjoner. Enkelte spørsmål og problematikker rundt temaet tvang i barneverninstitusjoner fremstår som mer viktige og interessante enn andre. Ungdommene gir også selv uttrykk for hva som opptar dem, hvilke spørsmål de synes det er viktig å stille og diskutere samt hva de mener er viktig å formidle til de voksne om bruk av tvang i barneverninstitusjoner.

Kapitlet er utarbeidet på bakgrunn av datamateriale som er innhentet gjennom 11 individuelle ungdomsintervjuer med sju jenter og fire gutter mellom 16 og 17 år, som bor i tre forskjellige barneverninstitusjoner¹⁴. Sju av ungdommene er 16 år og fire 17 år når de intervjues sommeren og høsten 2011¹⁵.

Det er ungdommenes stemmer, deres opplevelser, oppfatninger og råd, som danner grunnlag for utarbeidelsen av kapittel 4, som innledes med et avsnitt om ungdommenes forståelse av ordet tvang og hva tvang i barneverninstitusjon kan innebære. Videre presenteres og kommenteres ungdommenes opplevelser og synspunkter knyttet til ulike tvangstiltak og rettighetsbegrensninger, som de selv legger vekt på i intervjuene. Disse er: tvang i akutte faresituasjoner, tilbakeføring ved rømming, kroppsvisitasjon og urinprøver, begrensninger i adgangen til å bevege seg utenfor institusjonens område og telefonbruk/elektroniske kommunikasjonsmidler. Derest ser vi nærmere på hvordan bruk av tvang kan fremstå for ungdom som har hatt mye direkte eller indirekte befatning med tvangstiltak og som har hatt opphold i institusjon over lengre tid, og det reflekteres rundt konstellasjonen: (barneverninstitusjon som) hjem – trygghet – tvang. Helt til slutt redegjøres det for ungdommenes kunnskap om institusjonenes rett til å bruke tvang, hvilke prosedyrer som skal følges og adgangen til å klage på slike tiltak, samt deres generelle syn på bruk av tvang i barneverninstitusjoner og hva de mener kan gjøres annerledes for å unngå tvangsbruk.

4.1 Hva er tvang?

Innledningsvis i intervjuene blir den enkelte ungdom stilt følgende spørsmål:

"Hva forstår du med tvang?" og "Hva tenker du på, når du hører ordet tvang?"

¹⁴ En akuttinstitusjon (to informanter), en privat langtidsinstitusjon (tre informanter) og én statlig langtidsinstitusjon (seks informanter).

¹⁵ Vi bruker ikke navn på informantene som har deltatt i undersøkelsen, og som det refereres til i kapitlet. Den enkelte informant kan ikke identifiseres og koples til en spesifikk institusjon.

Flere av ungdommene kobler ordet tvang direkte til barneverninstitusjonene; det vil si til ulike situasjoner de selv har erfart, eller har vært vitne til som beboere. Tap av bevegelsesfrihet, å bli utsatt for fysisk makt/vold, å bli lagt i bakken og holdt nede, å bli stengt inne på rommet, å bli flyttet til et annet sted, å bli fratatt personlige eiendeler er eksempler som ungdommene bruker for å forklare hva de forstår med tvang. Sitatene under danner et bilde som gjengir hovedtrekkene av ungdommenes svar på spørsmålet: *"Hva forstår du med tvang?"*:

"At du blir tvunget til ting som du ikke vil gjøre". Gutt, 16 år.

"Ingen frihet. På institusjon får man ikke gjøre så mye. Jeg føler meg innestengt; at jeg ikke har kontroll over meg selv". Jente, 17 år.

"Tvang? Da ser jeg for meg å bli lagt i bakken, holdt nede, holdt tilbake". Jente, 16 år.

"At de tar mobilen min og pc'n, eller at de holder meg med tvang. At de flytter meg til en plass". Jente, 16 år.

"Jeg tenker - hva tenker jeg da? Når de tvinger deg til å gjøre ting du absolutt ikke vil. Får deg til å gjøre ting som blir helt feil for deg på en måte". Gutt, 17 år.

"Jeg blir kvalm av ordet tvang. Det er jo noe som er mot din vilje; det e jo ikke noe du vil bli med på". Jente, 16 år.

"Det betyr at det er noe som skjer enten du vil eller ikke. Din mening om situasjonen spiller egentlig ingen rolle". Gutt, 17 år.

Utsagnene ovenfor viser at enkelte ungdommer gir noe mer generelle svar/beskrivelser på hva de forstår med tvang, uten at de knytter det direkte til hendelser innenfor institusjonssettingen. Disse mener at tvang handler om å bli presset til noe en ikke ønsker selv/mot ens egen vilje, at ens egen mening ikke teller, at andre bestemmer over en og at det innebærer tap av frihet og kontroll over eget liv. Selv om en del av ungdommene bringer på bane spesielle hendelser de har opplevd/vært vitne til under institusjonsoppholdet, når de redegjør for hva de forstår med ordet tvang, blir de likevel stilt overfor spørsmål som går mer spesifikt på den tvang de kobler direkte til institusjonssettingen. Sitatene under viser hvilke svar ungdommene gir på spørsmålene: *"Hva forbinder du med tvang i barneverninstitusjon"*, *"når bruker institusjonen tvang"* og *"hvilke tvangstiltak kan institusjonen bruke?"*

"At de tvinger meg til å ta urinprøver, tar fra meg mobiltelefonen over mange måneder og nekter meg å gå ut alene". Jente, 17 år.

"Telefon, pc og alle kommunikasjonsmidler kan de ta fra deg og holde tilbake". Jente, 16 år.

"Hvis noen blir sinte fordi de føler at de blir tvunget til en plass hvor de skal skjermes, så gjør de motstand. Da hender det at de blir båret eller noe sånt. Jeg har vært vitne til det flere ganger(...). De kan sette ungdommene på skjermingsplassen. Noen ganger kan

ungdommen få lov til å gå ut, andre ganger ikke. Det kommer an på situasjonen. Hvis du får gå ut, så må en voksen være med". Gutt, 17 år.

"Ord, holding? Vet ikke. Jeg tror de kan bruk fysisk makt for å føre ungdommene tilbake til institusjonen ved rømming". Gutt, 16 år.

"Hvis jeg stikker av, så får jeg voksenfølge. Jeg får ikke dra alene utenfor institusjonen". Jente, 16 år.

"For eksempel ved rømning eller hvis de har mistanke om at noen har brukt dop. Da blir du tatt med på skjermingsrommet. Der må de være i to dager". Jente, 16 år.

"Hvis jeg stikker av. Da kan de ta av klærne mine og undersøke meg etterpå. (...). De kan hente meg ved rømming, men de kan ikke tvinge meg. Det har jeg hørt da... Og hvis vi ikke er rusa eller noe, så har de ikke noen grunn til å tvinge oss inn i bilen. Men, det er det mange som har gjort. De skal ikke bruke tvang, hvis det ikke er nødvendig". Jente, 16 år.

"Hvis jeg ruser meg. Da tar de meg bort da. De tar meg inn i bilen med tvang – for eksempel til ei hytte. Der kan vi være i en hel uke". Jente, 16 år

"Her er det jo sånn at du må kle av deg om du har rusa deg. Det tror jeg er veldig hardt for noen av ungdommene. Jeg vet at noen her måtte gjøre det, og da hørte vi bare masse hyling; hun hylgrein og skreik. Det hørtes helt forjævlig ut. Jeg ble jo litt satt ut da for, ja - jeg ble litt redd på hennes vegne. Jeg visste ikke helt hva som skjedde". Jente, 16 år.

"Det e så mangt har jeg funnet ut. Alt fra ren maktbruk til at du blir tvunget til å følge strukturer hvis ikke får det tvangskonsekvenser. Det blir brukt tvang i ulike situasjoner; i situasjoner som de ikke ønsker – for eksempel ved rømming". Gutt, 17 år.

"Når du ikke blir hørt. Det er veldig ofte det. (...). Hvis det skjer mye rundt deg, institusjonen maser på deg og ikke ser hva som er best for deg – da er det vanskelig å stå i det. Dette fører ofte til at ungdommene rømmer. (...). En rømmer også fordi en blir drittlei plassen. De sier at ting vil ordne seg, men så gjør det ikke det". Jente, 16 år.

Utsagnene viser at ungdommene forteller både om årsaker/situasjoner som fører til tvang, og om ulike typer tvangstiltak. At en beboer blir veldig sint og frustrert (som i en del tilfeller kan tolkes som akutt faresituasjon), at en beboer rømmer fra institusjonen og/eller at institusjonen har mistanke om rusing oppgis som eksempler på årsaker/situasjoner som kan føre til tvangstiltak. Men, ungdommene forteller også om bakenforliggende årsaker til sinneutbrudd, frustrasjoner, rømningsforsøk og rusing. En grunnleggende følelse av ikke å bli hørt og forstått og/eller å være ufri og under kontroll er noen slike. For "å gjøre noe med" følelsen og opplevelsen av ikke å bli hørt og sett hender det at noen, mer eller mindre ubevisst, skaper en situasjon som fører til tvangstiltak. En er selvfølgelig ikke ute etter å oppleve tvang i slike tilfeller; derimot er en ute etter å bli sett og hørt. Det synes som om noen ungdommer er "villige" til å bli utsatt for et tvangstiltak, dersom dette betyr at de når fram og fanger interessen til de voksne i institusjonen.

Andre peker på at tvangstiltak de ikke forstår, som de opplever som altfor strenge og/eller meningsløse (som for eksempel inndragning av mobiltelefon over flere måneder) fører til at

de "gir blaffen". De blir ikke opptatt av å forbedre seg eller å gjøre ting "riktig", når konsekvensene for et feilgrep blir så harde og strenge. Derimot kan det føre til at de blir likegyldige og foretar nye handlinger som berettiger bruk av tvang; for eksempel gjentatte rømningsforsøk.

Noen ungdommer opplever også at enkelte ansatte provoserer frem situasjoner. De kan terge ungdommene med å smile og le, når de (ungdommen) viser irritasjon og frustrasjon, eller de snakker stygt og nedlatende til dem, slik at ungdommen reagerer med sinne eller blir såret. Ei jente sier dette:

"Noen er frekke. De sier mye sånn rart som: skjerp deg og oppfør deg som en normal unge!"

En gutt, som ikke bor i samme institusjon som jenta, uttrykker følgende:

"Jeg vet jo at det er flere av personalet som driver med å framprovosere situasjoner. Jeg har selv bedt om at de skal slutte på en nogen lunde ok måte – "vær så snill og stans før dette går noe lenger" – uten at det har blitt gjort. Det er terging. De får deg til å klikke enda du sier i fra om at det ikke går så mye lenger. Det er verbalt, det er hele situasjonen".

En annen informant forteller at dytting og lekeslåssing, fra ansatte sin side overfor ungdommen, kan føre til situasjoner hvor det til slutt blir så spent at det gir grunnlag for å bruke tvang.

Av ulike typer tvangstiltak og rettighetsbegrensninger som institusjonene bruker nevner ungdommene; skjerming/å bli satt på skjermingsrom, begrenset bevegelsesfrihet ("voksenfølge", "fotfølging"), fysisk maktbruk/tvang ved holding, bæring og sleping bortover gulvet, kroppsvisitasjon/ransaking ("stripping"), urinprøvetaking, tilbakeføring ved rømming og inndragning eller begrenset bruk av elektroniske kommunikasjonsmidler som mobiltelefon og pc over en periode.

Når det gjelder kroppsvisitasjon i forbindelse med mistanke om rusing/rusmidler, så beskriver ungdommer ved den ene institusjonen dette som "stripping"; "vi stripptes", "jeg må strippe" eller "det verste jeg opplever er strippinga". De forteller at de må ta av seg alle klærne helt inn til kroppen mens ansatte er tilstede og ser på (som regel to stykker). Noen opplever at de i tillegg må avlegge urinprøve¹⁶. Dette foregår også åpenlyst, med ansatte til stede.

¹⁶ Dette gjaldt for de av ungdommene som var plassert etter atferdsparagrafer. For ungdommer plassert etter § 4 -24 kan urinprøver bli krevd avlagt dersom dette går frem av fylkesnemndas vedtak. For øvrig kan ungdom plassert etter § 4-24 og § 4-26 samtykke til at det kreves avlagt urinprøver. Dette kan skje både ved inntak og under oppholdet. For barn under 15 år må det også innhentes samtykke fra den/de som har foreldreansvar for det. I den reviderte rettighetsforskriften, som trer i kraft 1. mars 2012, gis det i § 19 også adgang til urinprøvetaking/rusmiddeltesting av beboere som ikke er plasserte etter atferdsparagrafer.

I denne forbindelse bør det poengteres at praksis/rutiner rundt urinprøvetaking synes å være situasjonsbestemt. Noen forteller at de avlegger ukentlige urinprøver ved et legekontor, mens andre forteller at de avlegger uforberedte/uanmeldte urinprøver ved institusjonen.

Ungdommenes utsagn i forbindelse med spørsmål om hva de forbinder med tvang i barneverninstitusjon, og hvilke tvangstiltak institusjonene kan bruke, er sterke. Ei jente som har bodd i samme institusjon i om lag 1 ½ år forteller om en episode hvor hun blir utsatt for fysisk tvang. Det som foranlediger tvangen, som antageligvis defineres som en akutt faresituasjon av den ansatte, er en krangel mellom henne og en voksen ansatt. Den verbale krangelen ender med at hun blir dratt langs gulvet, bortover gangen. Hun forsøker å gjøre motstand ved å holde igjen ved tersklene inn til rommene som hun ble dratt forbi. Til slutt blir hun låst inne på rommet sitt. Informanten forteller om denne episoden for å gi et eksempel på hva hun assosierer med tvang i barneverninstitusjon. Samtidig gir hun uttrykk for en usikkerhet i forhold til om de voksne virkelig har lov til å bruke en slik form for fysisk tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjoner.

Over halvparten av ungdommene som deltar i undersøkelsen har opplevd å bli utsatt for fysisk maktbruk/tvang (- eller "vold", som flere av dem kaller denne typen tvangstiltak -) i situasjoner som ansatte definerer som akutte faresituasjoner. Både fysisk maktbruk, skjerming/isolering, kroppsvisitasjon ("stripping"), å avlegge urinprøve åpenlyst samt å få begrenset bevegelsesfrihet utenfor institusjonen er tvangsmidler som ungdommene opplever som til dels svært krenkende. Dette vil vi komme tilbake til.

4.2 Tvangstiltak og inngrep i den personlige integritet

I undersøkelsen blir ungdommene bedt om å beskrive hvordan de opplever ulike typer tvangstiltak, hva de føler og tenker og hvordan de reagerer på å bli utsatt for dem og/eller å være vitne til andre beboere blir utsatt for dem. 10 av 11 ungdommer har selv opplevd å bli utsatt for tvang ved opphold i barneverninstitusjon. Noen har opplevd situasjoner som medfører en eller annen form for tvangstiltak innenfor den institusjonen de bor i dag, noen har opplevd tvangsbruk ved tidligere institusjonsopphold mens andre har erfaring med tvang både fra tidligere og nåværende institusjonsopphold.

Omtrent halvparten av ungdommene har betydelig erfaring med at institusjonsansatte bruker tvang overfor dem. "Betydelig" innebærer blant annet at de ikke kan huske hvor mange ganger det er snakk om. Når intervjuer spør om det kan dreie seg om ca. ti ganger i løpet av oppholdet, så ler noen av informantene eller de ristet oppgitt på hodet fordi det i realiteten er snakk om langt flere. Det er også slik at de fleste ungdommene, gjennom årenes løp, har vært vitne til mange situasjoner hvor tvang er blitt brukt overfor andre beboere. Enkelte ungdommer sier at det dreier seg om ukentlige- og i perioder daglige, tvangssituasjoner som de er vitne til. Tvangsbruken/grad av tvangsbruk endrer seg i takt med forholdene i institu-

sjonen; hvilke ansatte som er på jobb og hvem som til enhver tid er plassert der. Noen beboere og ansatte går bedre sammen enn andre, og det er også slik at det sosiale livet i institusjonen og tilknytningen mellom beboere, mellom ansatte og mellom beboere og ansatte gjerne endrer noe karakter når noen flyttet ut, noen flyttet inn, ansatte slutter eller nye ansatte kommer til.

For å belyse hva ungdom opplever av tvangssituasjoner og tvangstiltak ved opphold i barneverninstitusjoner- hva de føler, hører, tenker og hvordan de reagerer, er det nødvendig å gjengi en del beskrivelser som de selv gir knyttet til ulike situasjoner og tvangstiltak. Vi velger å gi mest plass til de situasjoner og tvangstiltak som ungdommene synes å være mest opp tatt av selv, som de gir uttrykk for er viktige for dem å fortelle om og som de derfor bruker mest tid på å redegjøre for under intervjuene. Disse er: Tvang i akutte faresituasjoner, tilbakeføring ved rømming, kroppsvisitasjon, urinprøvetaking og begrensninger i adgangen til å bevege seg utenfor institusjonens område¹⁷. Opplevelser og beskrivelser av kroppsvisitasjon presenteres ikke i et eget avsnitt/punkt, men i forbindelse med fremstilling av de øvrige situasjoner og tvangstiltak. Ungdommens utsagn og beskrivelser av de ulike tvangssituasjoner – og tiltak tolkes og kommenteres underveis. De vil også sammenstilles med rettighetsforskrift med merknader og presiseringer der det anses aktuelt.

4.2.1 Tvang i akutte faresituasjoner

Tvang i akutte faresituasjoner (§ 18) var det mest brukte tvangstiltaket i barneverninstitusjoner og omsorgssentre i Norge i 2010. Det ble protokollført 2102 slike tiltak. Det totale antallet tvangstiltak og rettighetsbegrensninger var 8671. Det betyr at om lag ¼ av tiltakene ble tolket og protokollført som bruk av tvang i akutt faresituasjon. Dette tiltaket gjelder ikke som særlig regel ved plassering etter barnevernloven § 4-24 og § 4-26, men derimot som et generelt tiltak.

I rettighetsforskriften § 18 står det: "*Dersom det er uomgjengelig nødvendig for å avverge fare for skade på person eller vesentlig skade på eiendom, kan det etter alminnelig nødretts- og nødvergebetraktninger, jf. straffeloven § 47 og § 48, anvendes nødvendig tvang*". Når det ikke finnes andre muligheter enn å utøve nødvendig tvang for å avverge skade på person eller vesentlig skade på eiendom er vilkåret for "uomgjengelig nødvendig" oppfylt, i følge rundskriv Q-0819. Det presiseres at dette skal forstås som et veldig strengt krav. Tvang i akutte faresituasjoner skal kun anvendes i konkrete nødsituasjoner, når alle andre muligheter vurderes som utilstrekkelige. Det tydeliggjøres i samme rundskriv at det med begrepet "nødvendig tvang" menes holding for å hindre at beboeren skader seg selv eller andre, samt isolering av beboeren til faren for skade er opphørt.

¹⁷ Urinprøvetaking og begrenset bevegelsesfrihet er særlige regler ved plassering etter § 4-24 og § 4-26. Fra 1. mars 2012 gis det imidlertid adgang til rusmiddeltesting av beboere plassert etter andre paragrafer. Det er § 19 i den reviderte forskriften som åpner for dette.

Ei jente på 16 år, som har bodd flere år i samme barneverninstitusjon og som vet at den skal være hennes hjem fram til myndighetsalder, definerer "akutt faresituasjon" slik: "*Det er hvis man er en fare for seg selv eller for andre*". Deretter beskriver hun en situasjon som tolkes som "akutt faresituasjon" av de ansatte, hvordan denne fortøner seg og hva hun føler når dette skjer:

"Hvis jeg forsøker å stikke av da legger de meg ned i bakken. Det er to stykker som gjør det. Det er det verste jeg vet at noen holder meg fast. Det er ikke artig. I begynnelsen ble jeg redd, men nå har det skjedd så mange ganger. (...). Jeg føler ubehag. Det er vanskelig å beskrive. Noen ganger synes jeg det er ekkelt. Det kommer an på hvem det er liksom. Det er mange jeg ikke liker, det er mange jeg ikke hæler for å si det sånn".

Av utsagnet ovenfor ser vi at jenta mener at de ansatte kan definere et rømningsforsøk som en akutt faresituasjon, siden de anvender tvangstiltak som samsvarer med de som kan bli brukt i forbindelse med nettopp slike. Videre beskriver hun en følelse av redsel knyttet til situasjoner hvor fysisk makt blir brukt. Denne følelsen var fremtredende den første tiden hun bodde i institusjon, men har avtatt noe med tiden. Både situasjonene og den tvangen som de ansatte kan gjøre bruk av i forbindelse med disse, fremstår etter hvert som mer og mer "vanlige". Det som oppfattes som vanlig – nærmest som en naturlig del av hverdagen – kommer sjelden som en overraskelse. En vet hva som kommer og er mer eller mindre beredt. Dermed endrer også reaksjonen karakter. Jenta forteller at det, for hennes del, er en følelse av ubehag som etter hvert har trådt inn, i stedet for den redsel hun først kjente. Hvor sterkt hun føler på ubehaget har blant annet befatning med hvilke ansatte som er involvert i situasjonen¹⁸. Også andre ungdommer som bor i langtidsinstitusjon, og som har flere måneder og opptil flere års erfaring med å bo i institusjoner, forteller at de etter hvert "avfinner" seg med tvangen. Noen sier at de "gir opp"/"overgir seg til sin skjebne", noen sier at de blir "ufølsomme", "likegyldige" og ikke gidder å bry seg. Andre gir uttrykk for at de skaper en viss avstand til institusjonslivet og tvangssituasjonene ved for eksempel å forestille seg at det de er involvert i er en film og/eller at det virkelige livet ikke eksisterer i institusjonen, men utenfor denne. Ei jente sier det slik:

"Jeg føler ikke at det er normalt i en institusjon. Jeg tenker ikke at jeg lever i dag. Jeg tenker bare på den dagen jeg skal ut om to år – ut i friheten. Jeg sitter og venter på at jeg skal ut liksom".

¹⁸ Informanten gir uttrykk for at dette ikke er kjønnsavhengig, men kun personavhengig. De fleste andre ungdommene mener også at det er personen, og ikke om denne er mann eller kvinne, som er avgjørende for hvordan de opplever situasjonen der og da og hvordan de håndterer den i etterkant. Kun én jente er tydelig på at hun uansett vil reagere mye sterkere på å bli utsatt for fysisk makt/tvang av en mannlig, enn en kvinnelig ansatt.

Det er mulig å tolke jenta dit hen, at hun distanserer seg fra institusjonslivet, at de årene hun tilbringer her ikke teller som del av et normalt levd liv. Det virkelige livet begynner først når hun flytter ut om to år.

Fysisk maktbruk, roping, kjefting og skriking kan altså etterhvert fremstå som hverdagslig og "normalt" for ungdommene. Akkurat det er en felles oppfatning som mange deler. Men måten de håndterer denne mer eller mindre hverdagslige/normale delen av institusjonslivet på er ikke nødvendigvis lik. Vi kommer tilbake til dette under punkt 4.3.

De fleste ungdommene som deltar i undersøkelsen kan gi eksempler på – og beskrive ulike hendelser som tolkes som akutte faresituasjoner av ansatte, og hvor det blir brukt fysisk makt/tvang overfor beboere. De beskriver situasjoner som de selv har vært i og/eller situasjoner som de har vært vitne til, hvor andre ungdommer blir utsatt for denne typen tvang. Noen flere eksempler viser hvilke ord ungdommene velger å bruke for å beskrive situasjonene samt hva de erfarer og kjenner på i tilknytning til disse:

"Det var bare helt forferdelig. Det å bli holdt ned på bakken. Jeg synes de holdt for hardt. Så hardt at de nesten knekte armen min. Jeg var bare 14 år". Jente, 16 år.

"Der og da følte jeg meg som ei dukke som de herset med. Det var ekkelt det som skjedde. Jeg ble redd og skremt. Jeg hadde aldri blitt lagt ned i bakken før". Jente, 16 år.

"Helt forferdelig. Det er ubeskrivelig egentlig hvordan man føler seg i en sånn situasjon. Jeg blir bare frustrert, og da vil jeg ikke prate med folk". Jente, 16 år.

"Jeg har opplevd at en ble lagt ned da han fikk et sinneutbrudd. Han ble ført bort til et rom, så hadde de en samtale der. Deretter tok de gutten med på en biltur. Jeg tenkte: Har de lov til å gjøre dette? Vi andre fikk beskjed om å gå på rommene våre. Han lå der helt knallrød i trynet". Jente, 17 år

"Jeg har sett ungdommer bli lagt ned, holdt nede, holdt hardt. Jeg har sett ungdommer som har vært fortvilet, som har grått. Jeg blir først og fremst lei meg, så stikker jeg gjerne selv også. For slikt skal man slippe å se. Vi er jo der for at vi trenger trygghet og omsorg. Det er ikke noe trivelig å se at den man bor med og har som kompis ligger og spreller, liksom. Det ødelegger en person. Uten tvil. Det er ikke bra å se sånt i hverdagen. Ikke bare det, grunnen til at mange blir flyttet til en institusjon er jo at de har opplevd sånn før, så fortsetter det sånn i institusjonen også". Jente, 16 år

Ungdommene beskriver den tvang som blir brukt i forbindelse med akutte faresituasjoner som skremmende og krenkende. Den fysiske maktbruken i slike situasjoner gjør sterkt inntrykk på dem og setter spor. Dette til tross for at tvangen etter hvert kan fremstå som vanlig og ungdommene tar i bruk strategier som "lindrer" eller hjelper dem å takle det de opplever. Spesielt jentene gir utfyllende informasjon og til dels detaljerte beskrivelser av situasjoner de har erfart/vært vitne til, hvor det er brukt fysisk makt. Noen av guttene gjør også det, men deres fremstillinger er ikke alltid like følelsesladet som jentenes. Guttene gir ikke uttrykk for at de håndterer slike situasjoner bra, men noen synes at "stripping" og urinprøvetaking er

vel så krenkende som fysisk tvang. Det er vanskelig å si noe sikkert om eventuelle ulikheter mellom jentene og guttene med hensyn til hvilke tvangstiltak som oppleves mest skremmende og krenkende. I vår undersøkelse er det jo også flere jenter enn gutter som deltar som informanter, slik at vi står igjen med flere beskrivelser av jenters opplevelser enn gutters opplevelser knyttet til tvangssituasjoner og tvangsbruk.

Sitatene ovenfor viser at tvang hvor det blir brukt fysisk makt, eller vold som enkelte ungdommer velger å kalle denne typen tvang, kan oppleves svært krenkende. Ei jente har en følelse av å bli behandlet som en dukke i slike situasjoner. Det er mulig å forstå henne slik at hun opplever at de voksne som utøver den fysiske makten, ikke ser på henne som en person; et barn eller en ungdom med følelser, men derimot som en ting. Dermed kan de plage henne og opptre på hvilken som helst måte.

En annen jente beskriver en opplevelse hun hadde for to år siden, men som likevel står klart for henne. Hendelsen har satt spor. Hun husker at to ansatte, en mann og en kvinne, holdt henne nede. Situasjonen var spesielt skremmende og vond, fordi hun opplevde at de holdt henne fryktelig hardt. Der og da ble hun redd for at de skulle knekke armen hennes. Følelsen av å være overmannet var total. For en 14 år gammel jente var dette en svært uhyggelig opplevelse.

Foruten den redsel og angst de føler inni seg, beskriver flere av ungdommene også det fysiske i situasjonene. Det de selv erfarer rent kroppslig ved å bli lagt i bakken, holdt hardt, dratt bortover gulvet og så videre, eller det de husker av ansiktsuttrykk og kroppsbevegelser når andre utsettes for tvang i situasjoner som tolkes som akutte. Noen beskriver at de er vitne til at en annen beboer blir holdt nede på gulvet, på en slik måte at han blir knallrød i ansiktet, andre beskriver gråten, skrikingen og ropingen eller den fysiske motstanden mot tvangen som en ungdom viser ved å sparke eller sprelle med bena.

Scenene som utspiller seg i en akutt faresituasjon, hvor det utøves fysisk makt, kan oppleves svært dramatisk. Ungdommene forteller at det fremfor alt er en kombinasjon av det de føler, ser og hører der og da som gjør situasjonen uhyggelig.

4.2.1.1 Skjerming

I forbindelse med tvang i akutte faresituasjoner kan institusjonen gjøre bruk av isolat dersom det anses nødvendig. Dette betyr at en beboer isoleres fra de andre i institusjonen. Flere av ungdommene som deltar i undersøkelsen har opplevd å bli avsondret fra de andre. Dette gjelder for ungdom som bor i akuttinstitusjon, så vel som i langtidsinstitusjon, både gutter og jenter. Informantene beskriver denne type tiltak som skjerming; de blir satt på skjermingsrommet eller skjermingsleiligheten. De bruker ikke ordene isolat eller isolering, slik det gjøres i rettighetsforskriften, men skjermingstiltakene fungerer utvilsomt som en form for isolasjon. Selv om de ansatte trolig argumenterer for at skjerming settes inn som tiltak i situasjo-

ner hvor dette anses nødvendig, som en del av institusjonens omsorgsansvar og/eller etter alminnelige nødretts- og nødvergebetraktninger; for å beskytte, verne og sikre beboeren og de øvrige omgivelser, betyr ikke dette at de som utsettes for denne type tiltak ikke opplever det som krenkende eller ydmykende. I skjermingstiltakene ligger det blant annet innbakt en bevoktning/overvåkningsfaktor som av mange vil oppleves som tap av personlig frihet og selvbestemmelse.

Her beskriver en av informantene sitt første møte med en barneverninstitusjon:

"Det var rett inn på skjermingsplassen. Jeg var der i tre døgn. Med det samme trodde jeg at jeg var kommet til ett eller annet fengsel. Alt er så sikret. Ingen skarpe gjenstander, uknusbare vinduer, stoler av gummi. (...)". Det er en seng der, vask og dusj, sofa, bord og do. Ikke TV".

I intervjuet forteller gutten videre at han ikke var i en tilstand som tilsa at det var nødvendig å skjerme ham på det tidspunkt han ankom institusjonen, men at han har forstått det slik at isolering er ren rutine. Samtlige som plasseres i akuttinstitusjonen må bo tre døgn på skjermingsplassen først, tror han. Her er ungdommene mer eller mindre stengt inne og avskjermet fra de andre beboerne. Det er lov å gå ut og lufte seg av og til under bevoktning av en ansatt.

En annen informant, som bor i samme institusjon, bekrefter det ovennevnte. Vedkommende startet sitt opphold på samme måte: tre døgn på skjermingsplassen. I tillegg forteller han at isolatet/skjermingsplassen også kan bli brukt som tiltak i etterkant av en rømming, eller dersom en beboer blir betraktet som en fare for seg selv og/eller andre. (Noen av de ansatte fortalte dette da han ankom institusjonen). Det kan tyde på, som vi har vært inne på tidligere, at rømming eller det som skjer i forbindelse med en eventuell tilbakeføring ved rømming, gjerne blir tolket som en akutt faresituasjon av ansatte.

Foruten sammenligningen med fengsel, som den ene informanten gjør, er det kanskje mest påfallende, når de to ungdommene beskriver skjerming som en type tvangstiltak som iverksettes rutinemessig. At de *egentlig* ikke forstår hvorfor de må isoleres, men at de likevel bare aksepterer at "slik er det". Samme tendens kan registreres i andre ungdommers uttalelser knyttet til ulike situasjoner og tvangstiltak; de forstår slett ikke alltid *hvorfor* de voksne i institusjonen bruker tvang, og/eller de er usikre på om de egentlig har lov til å utsette dem for det de utsetter dem for. Men her stopper det som regel også. De fleste velger å finne seg i tvangsbruken; de færreste klager¹⁹. At ungdommene ikke klager på tvangsbruk betyr ikke nødvendigvis at de er enige i hvordan de voksne tolker situasjonene og behandler dem. Det kan være flere ulike grunner til at ungdommene ikke benytter seg av retten til å klage på tvangstiltak. Dette skal vi komme tilbake til under punkt 4.5.

¹⁹ Tall fra Helsetilsynet viser at det på landsbasis i 2010 ble registrert 315 klager på tvangstiltak. Det totale antallet protokollerte tvangstiltak og rettighetsbegrensninger var 8671.

I forbindelse med ungdommenes uttalelser, hvor de oppfattet skjermingen som ren rutine, er det her grunn til å minne om at det i merknader til rettighetsforskriften, tilknyttet § 18 "Tvang i akutte faresituasjoner", står at rutinemessig bruk av tvang ikke er tillatt, og at tvang etter § 18 kun kan benyttes i konkrete nødssituasjoner. Det er slik at det er situasjonen i det enkelte tilfellet som bestemmer hvor grensene går for ansattes adgang til tvangs- og maktbruk. Dersom en situasjon kan løses med lempeligere midler er det forbudt å anvende fysisk tvang eller makt overfor barnet/ungdommen (Rundskriv Q-0819).

Ungdom ved en langtidsinstitusjon gir også opplysninger om skjermingstiltak og hvordan disse fortoner seg. Tre av ungdommene uttrykker seg slik:

"Det er jo ikke akkurat behagelig å bli låst inne på et rom alene selv om du har et sinne som kan gå utover folk. (...). Når du blir låst inne på skjermingsrommet har du ikke noe privatliv. Det er innsyn gjennom vinduene, fordi de ansatte skal ha oversikt. Det er låst dør, ikke TV". Jente, 16 år.

"På den forrige institusjonen ble jeg satt på skjermingsrommet. Jeg var ikke direkte låst inne, men det var et rom hvor det nesten ikke fantes noe bortsett fra en madrass. Det skjedde dersom jeg stakk av og kom ruset tilbake, eller hvis jeg var veldig aggressiv. (...). Det føles ikke som et hjem for det er ikke akkurat trygt. Når man sitter inne på skjerming så vet man aldri hva som skjer. De går gjennom tingene våre og klærne våre og sånn. Jeg føler meg ikke trygg". Jente, 16 år.

"I går kveld for eksempel så måtte jeg bli med på skjermingsrommet, fordi jeg var ute og gikk meg en tur etter leggetid. Da jeg kom hjem måtte jeg ta av meg alle klærne, lua, hårstricket, trusa, bh-en og alt. Så fikk jeg et beger som jeg måtte tisse i. Urinprøven sendte de til St.Olavs. De står der med døren åpen, når du kler av deg. Jeg har gjort det mange ganger". Jente, 16 år.

De tre jentene beskriver på hver sin måte enten hvordan skjermingsrommet/isolatet ser ut og hvordan det oppleves å være der og/eller hva som er årsaken til at de må være der, hvordan rommet blir tatt i bruk og hva de kan bli bedt om å gjøre der. Det fremgår at skjermingsrommet nærmest er strippet for ting/gjenstander, og at det er sparsomt møblert med kun det aller nødvendigste som for eksempel seng/madrass. Videre hevdes det at ansatte har innsyn gjennom vindu, slik at de har oversikt og kan overvåke ungdommen. Beskrivelsene som gis av skjermingsrommets kvaliteter kan gi assosiasjoner til en fengselscelle; det er sparsommelig, tomt, upersonlig og kaldt, men med muligheter for innsyn for ansatte.

Siden ansatte har full oversikt og kontroll over den aktuelle ungdommen som er på skjerming betyr dette tap av frihet og privatliv. Det hevdes også at døren til skjermingsrommet kan bli låst; dette innebærer i så fall et betydelig tap av personlig kontroll og frihet. Ei jente sier at det å være på skjerming kan kjennes utrygt. Når en ikke er trygg fornemmer en heller ikke å være i et hjem. Tap av kontroll og oversikt over egne eiendeler; at de ansatte gransker det

som er ditt, kan også gi en følelse av uro/utrygghet. Rømningsforsøk, sinneutbrudd og rusing nevnes som årsaker/begrunnelser for å iverksette skjermingstiltak²⁰. Skjermingsrommet synes også å bli brukt i forbindelse med kroppsvisitasjoner/avkledning, som er et annet tvangstiltak institusjonen kan bruke ved begrunnet mistanke om at det oppbevares rusmidler eller farlige gjenstander på kroppen. I tillegg avkreves det urinprøve i etterkant av kroppsvisitasjonen/avkledningen. Vi ser altså at det kan bli iverksatt flere, ulike tvangstiltak i forbindelse med én og samme situasjon. Tvangstiltakene skli over i hverandre – det ene fører til det andre og det blir i realiteten snakk om en slags "tvangs-pakke-løsning".

Ut fra de beskrivelser ungdommene gir av situasjoner de har opplevd, som har medført tvangstiltak fra institusjonens side, er det ikke tvil om at de i mange tilfeller har kjent seg krenket og ydmyket. Dermed er det ikke til å unngå at dilemmaet bruk av tvang og vern om personlig integritet dukker opp. Den enkelte beboer har rett til vern om sin personlige integritet ved opphold i barneverninstitusjon. Grunnleggende sett innebærer dette et krav om at hver enkelt beboer skal vises respekt. I "Presiseringer av regelverket" (2005) tydeliggjøres det at institusjonene må være forsiktige i sin bruk av tiltak som har betydning for den personlige integritet. "*En barneverninstitusjon må utvise varsomhet med å bruke tiltak som har elementer i seg av straff, tvang og isolasjon*" (:10). I denne forbindelse er det nok en gang grunn til å understreke at § 18 "Tvang i akutte faresituasjoner"- som det i merknader til rettighetsforskriften poengteres må utvises forsiktighet og nødvendig tilbakeholdenhet i bruken av, samlet sett (i landets barneverninstitusjoner) var det mest brukte tvangstiltaket i 2010.

4.2.2 Tilbakeføring ved rømming

De fleste ungdommene som deltar i undersøkelsen forteller at de har forsøkt å rømme fra institusjonen og/eller har gjennomført en rømming og vært borte i flere timer eller døgn. Når de forklarer hvorfor de gjør dette, gir de flere grunner. Vi skal se litt nærmere på disse og i tillegg vise hva som kan skje rundt en rømmingssituasjon og hvordan ungdommene opplever dette selv.

Når en beboer forlater institusjonen uten tillatelse eller unnlater å komme tilbake etter fravær er dette å betrakte som rømming. I følge rettighetsforskriften skal institusjonen i slike situasjoner forsøke å bringe beboeren frivillig tilbake. Dersom en beboer er plassert i institusjon på tvangsvedtak, gis det imidlertid adgang til å bringe vedkommende tilbake mot hans/hennes vilje, og politiet har dessuten plikt til å bistå med tilbakeføringen. Uansett plasseringsgrunnlag skal institusjonen påse at beboerens personlige integritet ivaretas ved tilbakeføring. Dette betyr at institusjonen må opptre så skånsomt som mulig²¹.

²⁰ For de voksne/ansatte er det selvsagt mulig å argumentere for at denne typen tiltak er omsorgsutøvelse; at en velger å gjøre bruk av det for å beskytte både ungdommen og de øvrige beboerne i institusjonen. Selv om hensikten er god, kommer en ikke bort i fra at denne typen avsondring er et tiltak som beskrives som tvang i forskriften, og som også oppleves slik.

²¹ I norske barneverninstitusjoner og omsorgssentre ble det i 2010 protokollført til sammen 264 tvangstiltak på "tilbakeføring ved rømming".

I det følgende vil vi presentere noen korte beskrivelser av ulike opplevelser knyttet til rømming/rømningsforsøk som gis av tre ungdommer. I utsagnene sies det noe om hvorfor en velger å rømme, hva som skjer underveis og i etterkant av situasjonen.

"Jeg rømte til(...) for en liten stund siden, men da kom de og hentet meg uten å si ifra – med politi og greier. Så begynte de å ransake meg utenfor huset da. Jeg spurte hvorfor de gjorde det så åpenlyst. De gjorde det ikke inne for da kunne mamma bli sur og sånn, sa de. Men, når de gjorde det utenfor så kunne jo naboene se det! De ransaket alle tingene, sjekket klærne, alle sømmene. Jeg har blitt anklaget, men aldri tatt med rusmidler på meg. Jeg forstår ikke hvorfor de gjorde det. Jeg trodde ikke de kunne komme og hente meg på denne måten. (...). Det var ikke særlig gøy da. Etterpå fikk jeg voksenfølge og inn-dragning av mobiltelefon i ei uke". Jente, 16 år.

"Kanskje de voksne kan begynne å lytte litt mer? De hører jo ikke på ungdommene. De gjør det motsatte av det ungdommene sier. De som jobber på institusjonen kan høre på deg, men de gjør ingenting med det. Hvis du spør om de kan gjøre noe, eller hjelpe deg med noe, da skjer det liksom ingenting. Da kan vi ungdommene bli sinte eller deprimerte – så stikker vi bare ". Jente, 16 år.

"Dersom jeg har vært borte i tre timer, så setter de i gang rømningsprosedyre. Det har skjedd under oppholder her. Jeg stakk av og var borte i åtte timer. Jeg stakk fordi jeg ikke trives her. Jeg har ikke møtt vennene mine på kjempelenge. Jeg har ikke fått lov til å dra hjem. Jeg fikk ikke sagt ha det til vennene mine engang da politiet og barnevernet henta meg. Jeg begynner å bli lei av å være her, fordi de holder meg her". Jente, 16 år.

"Når en kommer tilbake etter rømning, så holder de deg på skjermingsrommet, eller tar deg med på hyttetur mot din vilje. Der må du kle av deg alle klærne, så de ser at du ikke har smuglet med deg noe". Jente, 16 år.

Årsakene til at ungdom rømmer fra institusjonene er mange, og de kan være sammensatte. Utsagnene ovenfor viser at det kan skje som en konsekvens av at en ikke trives i institusjonen, at en savner venner og familie, at en er lei av å bo i institusjon fordi en er tvunget til det, eller er sint og lei seg fordi en opplever at de ansatte ikke hører/ikke bryr seg. Ingen av ungdommene sier at de rømmer fordi de ønsker å ruse seg, men det er grunn til å tro at dette også kan være én av flere årsaker, siden en del av ungdommene forteller at de har kommet tilbake til institusjonen i ruset tilstand.

I forbindelse med rømming er regelverket slik at institusjonen skal varsle barneverntjenesten umiddelbart. Med mindre det ikke anses nødvendig skal også politiet varsles. I tillegg heter det at den aktuelle beboers foresatte bør varsles så raskt som mulig. Hovedregelen er at barnverntjenesten kontakter foresatte.

Informantene nevner både prosedyre og politi, når de redegjør for forløpet ved rømmingssituasjoner; altså hva som skjer underveis. En av jentene som flykter hjem til sin mor, blir lokalisert og hentet tilbake av politiet. Når politiet finner henne beskriver informanten situasjonen på en slik måte at en lett får assosiasjoner til en pågripelse. Jenta blir ransaket der og da.

De sjekker tingene hennes, klærne, alle sømmene og så videre. Dette skjer i full offentlighet ute på gata. Det går frem at de leter etter rusmidler. Jenta reagerer på håndteringen av rømmingssituasjonen; både i forhold til at det er politiet som lokaliserer henne og fører henne tilbake, samt at de opptrer på en måte som ikke er skånsom. En kan tolke informanten dit hen at hun opplever situasjonen som krenkende, fordi politiet nærmest behandler henne som en kriminell. De velger å gjennomføre en ransaking i full offentlighet, selv om de faktisk har mulighet til å gjøre dette innendørs noe som ville fremstå som mer skånsomt og mindre krenkende for jenta. Ettersom denne situasjonen må kunne forstås som en del av et tilbakeføringsforløp ved rømming, kan en stille spørsmål ved om politiet virkelig ivaretar beboerens personlige integritet her og opptrer så skånsomt som mulig.

I følge jenta settes det inn to tiltak fra institusjonens side i etterkant av rømmingsepisoden. Hun får voksenfølge – det vil si at hun må ha med en voksen dersom hun skal bevege seg utenfor institusjonsområdet – samt inndragning av mobiltelefon. Sanksjonene/konsekvensene gjelder i en uke. Ettersom jenta ikke er plassert på tvang og/eller etter atferdsparagraf er det i dette tilfellet også grunn til å stille spørsmål ved om tiltakene som settes inn fra institusjonens side er forskriftsmessige. Spesielt inndragningen av mobiltelefonen er problematisk siden § 22 "Telefonbruk", hvor institusjonen i enkelte tilfeller kan nekte beboeren å ha telefonkontakt eller lignende over en kort periode, er en særlig regel som gjelder ved plassering etter § 4-24 og § 4-26. Denne bestemmelsen gjelder altså ikke for beboere som ikke er plasserte etter § 4-24 eller § 4-26. For disse gjelder § 9, og denne gir ikke institusjonen adgang til å nekte telefonkontakt eller lignende. Det kan imidlertid anføres at begge telefonbruk-paragrafer er noe vage, siden de ikke stadfester noe i forhold til institusjonens mulighet til å beslaglegge mobiltelefon eller lignende for en periode. Det som går klart fram av § 9 er at institusjonen av hensyn til institusjonens daglige drift, rutiner og aktiviteter har lov til å fastsette telefontider og bruksregler.

Når det gjelder tiltak som kan settes inn etter en rømmingsepisode ser vi også at en informant nevner skjerming, hyttetur og kroppsvisitasjon. Skjerming og hytteturer/skjermingsturer kan betraktes som en form for isolering/avsondring fra de andre, og isolering er beskrevet som et tiltak institusjonen kan sette inn ved enkelte/begrunnede tilfeller i forbindelse med tvang i akutt faresituasjon²². Kroppsvisitasjonen som praktiseres beskriver informanten som "stripping"; hun blir bedt om å ta av seg klærne for å utelukke smugling. Her ser vi nok et eksempel på at tvangstiltakene "går over i hverandre"; én situasjon fører til at institusjonen setter inn flere, ulike tvangstiltak overfor beboeren. Løsningen blir en pakke av tvangstiltak.

²² Det går imidlertid frem i "Presiseringer av regelverket" til rettighetsforskriften at i forbindelse med såkalte skjermingsturer er det ikke anledning til å bruke tvang eller trussel om tvang for å få ungdommen med på turer.

4.2.3 Urinprøver

Etter den forskrift som gjelder for bruk av tvang i barneverninstitusjoner per i dag, kan ikke institusjonene kreve at beboere skal avlegge urinprøver (kapittel 3 "Bruk av tvang" § 15), dersom dette ikke følger av fylkesnemndas vedtak. Institusjonen har imidlertid mulighet til å be beboere plassert etter § 4-24 og § 4-26 om samtykke til at det kan kreves urinprøver (kapittel 4 "Særlige regler ved plasseringer etter § 4-24 og § 4-26", § 24). Samtykket må være informert og frivillig. Dersom beboere gir samtykke skal disse være skriftlige. Samtykker kan gis både ved inntak og i løpet av oppholdet. Dersom beboeren er under 15 år skal det i tillegg innhentes samtykke fra de som har foreldreansvaret.

Det er helsetilsynets retningslinjer som gjelder med hensyn til urinprøvetaking, og institusjonene skal ha prosedyrer rundt avleggelse og regler for når de kan kreves avlagt. Beboere som avlegger urinprøver skal på forhånd gjøres kjent med prosedyrer og regler. Dette betyr blant annet at de skal være innforstått med eventuelle negative sanksjoner/konsekvenser, som kan inntreffe i de tilfeller analysesvaret er positivt. I helsetilsynets retningslinjer for kvalitetskrav for rusmiddeltesting ved hjelp av urinprøver – rundskriv IS-14/2002 - beskrives selve prøvetakingen som et kritisk punkt i testingen. Det går frem at prøvetaker bør ha helsefaglig bakgrunn og/eller kunne dokumentere kompetanse innen denne typen prøvetaking.

Det synes som om institusjoners prosedyrer og regler rundt urinprøvetaking divergerer. Ut i fra vår undersøkelse er det likevel vanskelig å slå fast noe sikkert om dette i og med at vi kun har snakket med beboere, ikke ledere/ansatte. Det er imidlertid slik at forskriftens § 24 "Urinprøver" gir den enkelte institusjon pålegg om å lage egne regler og rutiner for urinprøvetaking. Dette tyder på at det i alle fall er rom for ulike løsninger, og at det ikke foreligger klare regler og rutiner på dette området, nedfelt i lov og forskrift med merknader, som alle institusjonene må forholde seg til.

I undersøkelsen får vi ved en institusjon tilgang til informasjon om prosedyre og praksis rundt urinprøvetaking kun fra én av beboerne. Vi kan ikke med sikkerhet vite om denne gjelder i alle situasjoner og for alle andre beboere i institusjonen som eventuelt avlegger urinprøver. Det denne ene beboeren forteller; er at urinprøvene avlegges regelmessig ved et legekontor, og at helsepersonell er koplet inn i prosedyren. (Det fremkommer at det følger av fylkesnemndas vedtak at denne ungdommen må avlegge urinprøver). Ved en annen institusjon får vi beskrivelser av prosedyrer og praksis rundt urinprøvetaking fra tre beboere. Informantenes beskrivelser er i samsvar. Det redegjøres for urinprøvetakinger som er mer eller mindre spontane. De er knyttet til spesielle hendelser/situasjoner hvor institusjonsansatte mistenker rusing. Prosedyren er slik at beboeren ofte må ta av seg alle klærne for kroppsvitasjon, før hun/han avlegger en urinprøve. To ansatte er som regel til stede og overvåker både avkledning og urinprøvetaking. Begge deler skjer innenfor institusjonssettingen. Beboerne forteller ingenting om det er helsepersonell som har ansvar for urinprøve-

takingen. En får umiddelbart inntrykk av at det er ansatte som tilfeldigvis er på jobb er tilstede når urinprøvetakingen skal gjennomføres, som har ansvaret.

Samtlige ungdommer som forteller om sine opplevelser knyttet til urinprøvetaking er plasserte etter § 4-24 eller § 4-26. Dette betyr at det enten ligger i vedtaket fra fylkesnemnda at det kan kreves avlagt urinprøver, eller at det på forhånd er gitt samtykke til urinprøvetaking fra ungdommen og eventuelt foresattes side.

Her presenteres tre korte fremstillinger av ungdommers erfaring med urinprøver:

"Jeg synes ikke det er artig å ta urinprøve om morgenen en til to dager i uka på legesenteret. Jeg opplever det som stress i hverdagen. Jeg liker ikke å komme for sent til skolen. Det er to stykker i klassen som vet at jeg må ta urinprøver". Jente, 17 år.

"Jeg har opplevd det meste. Kan ikke tallfeste antall tvangssituasjoner og tvangstiltak. Det er snakk om så mange ganger at jeg har ikke peiling. Urinprøve og stripping – det er det verste og mest krenkende egentlig. At det står noen og ser på. Det er så privat at det er jo ikke noe du gjør rundt folk i det hele tatt". Gutt, 17 år.

"Hvordan tvangssituasjoner oppleves kommer an på hvilken tvang det er snakk om. Men, når det gjelder stripping og urinprøve så føles det helt jævlig fra det sekundet du skjønner at du må gå innpå der, og at to stykker må stå og se på at du tar av deg klærne". Gutt, 17 år.

Av fremstillingene ovenfor ser vi at jentas kommentar skiller seg fra guttenes. Hun legger ikke vekt på at situasjonen i seg selv/gjennomføringen av urinprøven oppleves som pinlig, ubehagelig og/eller krenkende. Derimot opplever hun det som en belastning å måtte avlegge urinprøve om morgenen rett før skoletid. Informanten sier at hun ikke liker å komme for sent til skolen. Ettersom hun er engstelig for at dette skal skje opplever hun urinprøvetakingen som stressende. Guttene, på sin side, fremhever det uverdige i selve situasjonen, det vil si *måten* prøvetakingen gjennomføres på. De beskriver en helt annen situasjon enn det jenta gjør. Jentas erfaring med urinprøvetaking er forbundet med regelmessighet og rutine, mens guttenes erfaringer er knyttet til uventede og umiddelbare situasjoner. De opplever at stripping (avkledning ved kroppsvisitasjon) og urinprøvetaking henger sammen, og de reagerer spesielt på overvåkingen fra de ansattes side i slike situasjoner. Overvåkingen kjennes krenkede siden guttene ikke finner det naturlig å kle seg nakne og å avlegge urinprøve i påsyn av institusjonsansatte som de kjenner og omgås med i det daglige.

Av uttalelsene ovenfor går det frem at prosedyrer og praksis med hensyn til urinprøvetaking har stor betydning i forhold til om situasjonen oppleves som krenkende. En situasjon som er planlagt på forhånd, og som gjennomføres i nøytrale omgivelser av helsepersonell, en ellers ikke har noe forhold til, oppleves som tryggere og mer ivaretagende enn en akutt, uforberedt situasjon hvor prøvetakingen gjennomføres under påsyn av voksne som en kjenner godt og har befatning med i det daglige. Det er klart at denne siste typen prosedyrer/praksis kan

innvirke på relasjonen og omgangsformen mellom beboeren og den/de ansatte som er tilstede og rekvirerer urinprøven.

4.2.4 Begrensninger i adgangen til å bevege seg utenfor institusjonens område

§ 23 "Begrensninger i adgangen til å bevege seg utenfor institusjonens område", i kapittel 4 i rettighetsforskriften, er en særlig regel ved plasseringer etter barnevernloven § 4-24 og § 4-26. De øvrige særregler gjelder § 21 "Besøk i institusjonen", § 22 "Telefonbruk" og § 24 "Urinprøver". På områder hvor det ikke er angitt særregler for denne gruppen beboere, eller når særreglene i det konkrete tilfellet ikke kommer til anvendelse, gjelder forskriftens alminnelige regler. Ved plassering etter § 4-26 kan de særlige regler i kapittel 4 komme til noe ulik anvendelse, alt etter om barnet/ungdommen oppholder seg frivillig i institusjonen etter denne paragrafen, eller om det ikke er gitt samtykke til tilbakehold, jf. § 4-26 annet ledd. Forskjellen ligger i at frivillig plasserte må godta de tiltak institusjonen finner nødvendig, mens de som ikke har gitt samtykke står fritt til å avslutte oppholdet dersom institusjonen iverksetter tiltak som ikke er ønskelig. Dette gjelder tiltak som er omhandlet i kapittel 4, så vel som i kapittel 3.

§ 23 er en gjentakelse av barnevernloven § 5-9 annet ledd annet punkt. Institusjonen kan overfor beboere plassert etter § 4-24 og § 4-26, dersom dette anses nødvendig ut fra formålet med plasseringen, begrense adgangen til å forlate området. Dette står presisert i merknader til forskriften (rundskriv Q-0819). Det tydeliggjøres også at alle slike tiltak må vurderes konkret og individuelt i forhold til den enkelte beboer og dennes alder. Generelle regler/forbud mot å bevege seg fritt utenfor institusjonens område, som gjelder for alle beboere plassert etter § 4-24 og § 4-26 (dersom det er gitt samtykke til tilbakehold), vil være i strid med forskriften. I følge barnevernloven § 5-9 andre ledd og forskriftens kapittel 2 "Beboernes rettigheter" § 6, som gjelder for alle barn og unge i barneverninstitusjoner uansett plasseringsgrunnlag, skal beboerne fritt kunne bevege seg i og utenfor institusjonens område. Dette er altså utgangspunktet. Likevel sier § 6 at institusjonen har en mulighet til å regulere en beboers bevegelsesfrihet noe, av hensyn til behovet for trygghet og trivsel. I rundskriv Q-0819 presiseres det at det fremfor alt er beboerens alder, som vil være bestemmende for å regulere bevegelsesfriheten: *"Barn i institusjon skal på samme måte som barn som bor sammen med sine foreldre, få større bevegelsesfrihet i takt med økt alder og modenhet"*. I høringsnotatet angående revidering av forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon fra BLD (2010), vises det til at regulering av beboeres bevegelsesfrihet etter § 6 må ses i sammenheng både med institusjonens omsorgsansvar og beboeres rettigheter knyttet til vern om personlig integritet. I ny revidert forskrift er det derfor tatt inn i § 9, som erstatter den tidligere § 6, at beboerne har rett til å bevege seg innenfor og utenfor institusjonens område, *"(...)med de begrensninger som fastsettes ut fra institusjonens ansvar for å gi forsvarlig omsorg for den enkelte(...)"*. Tidligere sto det kun presisert begrensninger ut fra ansvaret for trygghet og trivsel på institusjonen. I revidert forskrift gis institusjonene også adgang til å begrense bevegelsesfriheten til atferdsplasserte (§ 4-24 og § 4-26), innenfor institusjonen i den utstrekning det anses nødvendig ut fra formålet med plasse-

ringen. Ut fra dagens forskrift, som gjelder fram til 1. mars 2012, kan institusjonene kun begrense beboerens adgang til å forlate institusjonsområdet.

I vår undersøkelse deltar ungdom som er 16 og 17 år gamle. Fem av ungdommene er plassert etter § 4-24 eller § 4-26. Seks er plassert etter paragrafer hvor særreglene i kapittel 4 ikke kan komme til anvendelse. En kan si at alle ungdommene, generelt sett, ut fra forskriftens § 6 og vektleggingen av alder, har rett til stor grad av bevegelsesfrihet. Men, noen av ungdommene stiller spørsmål ved om institusjonene alltid skiller mellom de generelle tvangstiltak som kan anvendes overfor alle beboere uansett plasseringsgrunnlag, og de særskilte regler som kun kan anvendes overfor beboere plassert etter § 4-24 og § 4-26. De opplever blant annet at begrensninger med hensyn til bevegelsesfrihet, kan settes inn som tiltak fra institusjonenes side uansett hvilken paragraf den enkelte beboer er plassert etter. Å bli satt under "voksenfølge" en periode; det vil si at beboeren ikke får lov til å bevege seg utenfor institusjonsområdet uten at en ansatt følger ham/henne, synes å være utbredt. En del ungdommer tolker "voksenfølge" som en form for tvang siden institusjonen bestemmer at deres bevegelser og aktiviteter utenfor området skal være under konstant kontroll over en periode. (Dette blir besluttet mot ungdommens egen vilje). Det er imidlertid grunn til å tro at institusjonene ikke tolker "voksenfølge" som et tvangstiltak knyttet til § 23, men derimot en innskrenking av rettigheter knyttet til § 6. Likevel er det mulig å forstå ungdommene dit hen at de tolker "voksenfølge" som et tvangstiltak som begrenser adgangen til å forlate området (på egen hånd), og som derfor må være grunnet i § 23. Flere ungdommer forteller at de har opplevd å få "voksenfølge" selv om de ikke er plasserte etter § 4-24 eller § 4-26. Dette stusser de på, og de undres om det er lovlig. Det som er interessant, og som kan bemerkes i denne forbindelse, er at det er mulig å tolke ordlyden i forskriftens kapittel 2. "Beboernes rettigheter" § 6, og i kapittel 4. "Særlige regler ved plasseringer etter § 4-24 og § 4-26", § 23, til dels likt. Spesielt ordlyden/formuleringene i § 6, samt i merknader til denne (rundskriv Q-0819), er så vage og lite konkrete i forhold til hvor grensene går, med hensyn til å begrense beboernes bevegelsesfrihet, at det i realiteten kan være mulig for institusjonene å støtte seg til denne, samtidig som de gjennomfører tiltak som ligner på de som kan iverksettes med begrunnelse i § 23 overfor beboere plassert etter § 4-24 og § 4-26.

Noen uttalelser fra ungdommene selv gir oss et innblikk i deres opplevelser og synspunkter knyttet til begrensninger av bevegelsesfriheten ved opphold i barneverninstitusjoner. Noen viser til begrenset bevegelsesfrihet utenfor institusjonen, andre til det de tolker som generelle husordensregler knyttet til begrenset bevegelsesfrihet innenfor institusjonen. De to første uttalelsene gis av beboere som er plassert i en akuttinstitusjon. De øvrige gis av beboere plassert i langtidsinstitusjoner:

"De låser ikke inn, men de kan sette ungdommen på skjermingsplassen. Noen ganger får ungdommen gå ut, andre ganger ikke. Det kommer an på situasjonen. Hvis du får gå ut, så må alltid en voksen være med". Gutt, 17 år.

"Alle beboerne har eget rom her, men det er ikke lov å gå inn til hverandre. Det er forbudt. Alle rommene har kodelåser utenfor. Jeg vet ikke hvorfor det er sånn". Gutt, 16 år.

"Jeg opplever ikke dette som et vanlig hjem, når en ikke kan være sammen inne på den enkeltes rom. Det er unaturlig. Vi kan bare være sammen på fellesrommene". Jente, 16 år.

"Jeg har hørt om institusjoner der ungdommer har hatt konstant følge inne på bygget også. Tenk deg selv da hvis noen skal henge over deg uansett hva du gjør. Om du pisser, sover eller spiser så skal alt noteres ned. Ikke faen om du får 5 minutter for deg selv". Gutt, 17 år.

"Det var et par uker at jeg ikke fikk lov til å bevege meg fritt og alene utenfor institusjonsområdet. Jeg er plassert på § 4-12. Jeg bare regner med at de har lov til å gjøre det". Jente, 16 år.

"Noen ungdommer har voksenfølge fordi de har gjort noe galt. De to første dagene jeg var her hadde jeg også voksenfølge. Alle som kommer hit må ha det. Grunnen er at de skal bli kjent med oss først og finne ut om vi er til å stole på". Jente, 16 år.

"Hvis jeg har stukket av, så får jeg voksenfølge. Jeg får ikke dra alene utenfor institusjonen". Jente, 16 år.

De to første sitatene som presenteres ovenfor er knyttet til regulering av bevegelsesfriheten i en akuttinstitusjon. Institusjonen tar kun i mot barn og unge som plasseres etter tvangsparagraf (§ 4-25). Vi ser at guttene beskriver situasjoner og regler som de må forholde seg til, som begrenser deres mulighet til å bevege seg fritt utenfor institusjonen, så vel som innenfor. Den ene informanten forteller at det forekommer ulike grader av begrenset bevegelsesfrihet, og at dette er betinget av situasjonen. Han sier med andre ord at det vurderes individuelt og konkret i forhold til det enkelte tilfellet, noe som også forskriften påpeker er riktig fremgangsmåte i forhold til denne typen tvang. Den andre informanten beskriver forhold knyttet til regulering av bevegelsesfriheten innenfor institusjonen, som han oppfatter som en generell regel. Nemlig at beboerne må forholde seg til et generelt forbud om ikke å besøke hverandre på rommene. Han forteller også at det er tilknyttet en kodelås til hvert enkelt rom, men at han ikke forstår hvorfor det er slik. Gutten har vært plassert i institusjonen i to-tre uker på det tidspunktet intervjuet gjennomføres, og han gir uttrykk for at han er usikker på hva som er tvang, hva som er regler/rutiner og hvorfor ting er som de er innenfor institusjonen. Han mangler informasjon om- og kjennskap til, hva som er hva og hvorfor. Den andre informanten har vært plassert i institusjonen i 1 ½ måned og gir uttrykk for at han er bedre kjent med dette.

I "Presiseringer av regelverket" (2005) står det om § 23 at denne må ses i sammenheng med § 5 "Vern om personlig integritet" og § 2 "Forbud mot innskrenkninger i beboernes rettigheter". Det understrekes at et generelt forbud/en husordensregel som sier at beboerne ikke kan ha samvær med andre beboere på eget rom eller fellesrom, så fremt det ikke er ansatte tilstede, vil være i strid med forskriften. Eventuelle begrensninger skal alltid være tuftet på

individuelle vurderinger i forhold til hver enkelt beboer. Når det gjelder uttalelsen og presiseringen knyttet til § 23 som departementet her gir, så er det grunn til å bemerke at de i dokumentet titulerer denne "Begrensninger i adgangen til å bevege seg i og utenfor institusjonens område". I rettighetsforskriften heter den derimot "Begrensninger i adgangen til å bevege seg utenfor institusjonens område". I forskriftens ordlyd knyttet til § 23 står det ingenting om forhold som gjelder *i* eller *innenfor* institusjonsområdet. Slik sett synes presiseringene knyttet til denne paragrafen å være noe misvisende. Imidlertid sier § 6 noe om adgangen til å bevege seg både utenfor og innenfor institusjonens område. Slik sett kan det hevdes at de presiseringer som gjøres under punkt 3.11, tilknyttet § 23, fremstår som mer formålstjenlige dersom de koples til § 6.

De øvrige informantene som siteres ovenfor er plasserte etter ulike paragrafer, både omsorg og atferd. Samtlige bor i langtidsinstitusjoner. Vi ser at de forteller om "voksenfølge"; en begrensning i retten til å kunne bevege seg fritt og alene utenfor institusjonen. De fleste ungdommene som deltar i undersøkelsen forteller at de, i løpet av sine institusjonsopphold, har opplevd (kortere eller lengre) perioder hvor de ikke har kunnet bevege seg utenfor institusjonsområdet alene. Mange beskriver dette som en konsekvens eller straff som brukes i etterkant av en situasjon; for eksempel et rømningsforsøk. Noen beskriver det som en generell regel/prosedyre som gjelder for samtlige beboere i forbindelse med plassering. En informant sier, temmelig opprørt, at han har latt seg fortelle at enkelte institusjoner bedriver full overvåkning og kontroll av beboeres bevegelser innenfor området også. I intervjuet gir han klart uttrykk for at en slik praksis i så fall er uheldig og uverdigg, at den ikke vil løse situasjoner, men derimot skape mer motstand og mindre samarbeidsvilje fra mange beboere sin side.

De fleste ungdommene opplever "voksenfølge" som et opplagt tap av frihet og kontroll i hverdagen. Noen gir uttrykk for at det føles nedverdiggende å være under kontinuerlig observasjon og kontroll. I tillegg bemerkes at det oppleves flaut å bevege seg utenfor institusjonsområdet, i lokalsamfunnet, med en voksen i hælene til enhver tid.

4.2.5 Elektroniske kommunikasjonsmidler

Dagens rettighetsforskrift inneholder kun bestemmelser som helt spesifikt omtaler telefonbruk; ikke elektroniske kommunikasjonsmidler generelt. § 9 stadfester at beboeren, med de begrensninger som følger av vedtakets formål, fritt skal kunne benytte telefon under institusjonsoppholdet. Av hensyn til daglig drift, rutiner og aktiviteter kan institusjonen i tillegg fastsette telefontider og regler for telefonbruk. Det står også at beboeren har rett til å bringe med seg egen mobiltelefon under oppholdet, så fremt dette ikke er i strid med oppholdets formål, beboerens alder eller hensynet til trygghet og trivsel. § 22 er under kapittel 4 "Særlige regler ved plasseringer etter § 4-24 og § 4-26". Denne inneholder en bestemmelse om at beboeren, dersom det anses nødvendig av hensyn til behandlingsopplegget, kan nektes telefonkontakt eller lignende i en kort periode. Dette må imidlertid vurderes individuelt ut fra det enkelte, konkrete tilfellet.

I den reviderte forskriften, som kommer til anvendelse 1. mars 2012, er telefonbruk utvidet til å gjelde alle elektroniske kommunikasjonsmidler. Denne bestemmelsen er tatt inn under beboernes rettigheter (§ 11) og sier at institusjonen kan: *"(...)begrense og enkelttilfeller nekte bruken i kraft av sitt ansvar for å gi forsvarlig omsorg for den enkelte og institusjonens ansvar for driften, herunder hensynet til trygghet og trivsel for alle på institusjonen"*. Utvidelsen til "alle elektroniske kommunikasjonsmidler" er også endret i en ny § 24 (som erstatter dagens § 22). Denne gjelder for barn og unge plassert etter § 4-24 og § 4-26. Her stadfestes det at institusjonen kan nekte beboeren å bruke elektroniske kommunikasjonsmidler både av hensyn til behandlingsopplegget og formålet med plasseringen. I tillegg utvides adgangen til å begrense rettighetene til barn og unge plassert etter atferdsparagrafer, ved at institusjonen gis anledning til å inndra det elektroniske kommunikasjonsmiddelet dersom beboeren ikke retter seg etter institusjonens avgjørelser om å nekte bruk.

Selv om dagens rettighetsforskrift inneholder bestemmelser som kun omhandler telefonbruk har vi valgt å bruke "elektroniske kommunikasjonsmidler" som overskrift, når vi skal presentere ungdommenes opplevelser og synspunkter på dette området i forbindelse med opphold i institusjon. Grunnen til dette er at det til tross for at dagens forskrift kun inneholder bestemmelser om telefonbruk, synes å være slik at institusjonene går inn og regulerer/begrenser beboernes bruk av andre elektroniske kommunikasjonsmidler også. Med andre ord: Bestemmelsene i den reviderte forskriften, som ennå ikke er trådt i kraft, synes allerede å være i bruk.

Sitatene nedenfor viser noe av det ungdommene forteller, i forbindelse med regler og bruk av elektroniske kommunikasjonsmidler ved opphold i barneverninstitusjon. De to første uttalelsene gis av beboere som er plassert i en akuttinstitusjon. De øvrige gis av beboere plassert i langtidsinstitusjoner:

"Jeg har kontakt med de hjemme, men ikke via mobil. Jeg får ikke ha mobilen min. Alle mobiler blir tatt inn. Det er kjipt, men det er også forståelig. Jeg får ikke bruke pc heller. Det blir lettere å stikke av, eller få tak i rusmidler dersom vi har mobil og pc. Det er ikke urettferdig, men det er kjipt". Gutt, 17 år.

"Jeg får ikke lov til å bruke mobil, pc eller internett. "Det er idiotisk. Får ikke lov fordi vi ikke skal stikke av, sier de". Jeg får bare bruke pc til å laste ned sanger på MP3-spilleren. Jeg har maset litt i forhold til telefon, men det hjelper ikke". Gutt, 17 år.

"Jeg har blitt vant til ikke å ha mobil nå. Har hatt det slik i ett år. Jeg har lov til å snakke i institusjonens telefon i åtte minutter hver dag. Før var det tre minutter. Jeg har lov til å ringe familien og noen av vennene mine". Jente, 17 år.

"Jeg får lov til å bruke data dersom noen ansatte er tilstede og ser på. Før fikk jeg ikke være på data i det hele tatt. De trodde jeg brukte data for å avtale med noen at jeg skulle stikke av og sånn. Det stemmer ikke". Jente, 16 år.

"Jeg har opplevd å bli fratatt retten til bruk av mobil og pc i en måned av gangen. Jeg vet at andre har fått det fratatt over enda lengre perioder. Jeg synes det er ganske ufint av

dem å ta det fra ungdommene.(...). Noen ganger har jeg forstått at de har tatt fra meg muligheten, men mange ganger ikke. Når de kun har en mistanke som ikke stemmer med virkeligheten, da forstår jeg det ikke. Når de tror at jeg har tenkt å stikke av, mens jeg i virkeligheten ikke har tenkt å gjøre det! ". Jente, 16 år.

"De kan ta fra oss og holde tilbake telefon, pc og alle kommunikasjonsmidler. Det er jo en type straff for noe galt en har gjort da. Oftest har de bare tatt mobilen. De kan holde den tilbake i høyst to uker av gangen. (...). Jeg synes de skal se litt nærmere på dette med beslaglegging av mobiltelefon. Hva skal vi gjøre dersom vi kommer ut for noe, når vi ikke er hjemme – en vanskelig eller farlig situasjon. Vi har jo ingen mulighet til å varsle institusjonen". Jente, 16 år.

"Mobil og pc er jo noe personlig. Jeg husker ei jente i klassen som ikke hadde mobil. Hun ble sett på som tidenes taper". Jente, 16 år.

"Jeg pleier å gi den fra meg frivillig på kvelden, slik at jeg ikke har den om natta. Jeg får den tilbake under frokosten. Andre opplever å få den inndratt uten at det er frivillig". Jente, 16 år.

Uttalelsene viser at forholdene i akuttinstitusjonen er noe strengere, enn de som gjelder for ungdommene som bor i langtidsinstitusjon. Ettersom samtlige barn og unge som bor i akuttinstitusjonen plasseres etter § 4-25, så betyr dette at særlige regler for telefonkontakt eller lignende (§ 22) kan anvendes. Denne gir blant annet institusjonen adgang til å nekte beboeren telefonkontakt eller lignende for en kort periode dersom det anses nødvendig ut fra behandlingsopplegget. I merknader til denne paragrafen står det at med "lignende" menes øvrige elektroniske kommunikasjonsmidler som for eksempel kan brukes til å sende e-post og meldinger (rundskriv Q-0819). Videre i forskriftens § 22 presiseres det at dersom det vil være urimelig overfor beboeren i det enkelte tilfellet kan slik kontakt ikke nektes. Ut fra de uttalelser som beboerinformantene i akuttinstitusjonen gir i vår undersøkelse, synes det å gjelde et generelt forbud mot å besitte og å bruke alle typer elektroniske kommunikasjonsmidler under oppholdet. En får ikke inntrykk av at institusjonen foretar individuelle vurderinger, men at det derimot er en nedfelt (husordens)regel som sier at ingen beboere får ha telefonkontakt eller lignende. Dette er altså et inntrykk – en tolkning av beboernes uttalelser. Ettersom denne undersøkelsen omhandler ungdoms opplevelser og synspunkter knyttet til tvangsbruk, og verken ledere og/eller institusjonsansatte får anledning til å uttale seg, kan vi ikke med sikkerhet vite om det gjelder et generelt forbud mot elektroniske kommunikasjonsmidler i institusjonen. Men, dersom vår tolkning medfører riktighet, så er det å anta at en slik praksis kan regnes som et brudd på det dagens forskrift sier om telefonbruk.

De to akuttplasserte ungdommenes synspunkter på reglene som gjelder for bruk av elektroniske kommunikasjonsmidler under oppholdet er ulike. Den ene gutten gir uttrykk for forståelse, at han aksepterer at det er slik, samtidig som han synes det er kjedelig. Den andre forteller at han har fått forklaringer på hvorfor institusjonen nekter dem bruk, men at han likevel ikke har forståelse. Han gir klart uttrykk for at han ikke er enig, og at han finner det meningsløst. Det er mange mulige forklaring på deres ulike synspunkter. Én kan være at de

befinner seg på ulike trinn/stadier i sine opphold. Mens den første informanten har bodd i institusjonen i 1 ½ måned og står på terskelen til å flytte ut, har den andre nylig ankommet og vet ingenting om hvor lenge han skal bli værende i institusjonen. Det er klart at de ulike situasjonene, hvor den ene bringer ved seg mer usikkerhet enn den andre, er med på å forme synspunktene.

Når det gjelder de øvrige uttalelsene ovenfor, hvor ungdom i langtidsinstitusjoner plassert etter både omsorgs- og atferdsparagrafer forteller hvilken tilgang de har på elektroniske kommunikasjonsmidler, ser vi at både beslaglegging, innskrenking og kontroll av mobil-, pc- og internettbruk tas i bruk som virkemiddel for å styre og kontrollere ungdommenes befatninger. Noen sier at de har blitt vant til restriksjonene siden de har vedvart såpass lenge, noen forteller om en progresjon hvor institusjonen først har nektet bruk av pc og internett, til å åpne opp for bruk under kontroll/overvåkning fra ansattes side. Det gis også uttrykk for at en i en del tilfeller forstår at institusjonen setter inn tiltak, hvor de begrenser beboerens bruk av elektroniske kommunikasjonsmidler, men samtidig fremheves det at en i mange tilfeller ikke forstår. Dette skjer når institusjonen nekter ungdommen å gjøre bruk av mobil, pc og/eller internett, eller begrenser og kontrollerer bruken, ut fra ubegrunnede mistanker som ikke har rot i virkeligheten. At det brukes som straff i forbindelse med uakseptabel handling eller atferd fra ungdommenes side nevnes også.

Én av informantene ber om at det reflekteres mer rundt beslaglegging av mobiltelefon med tanke på sikkerhet/trygghet. Hun mener at ungdom i institusjoner, som opplever å bli fratatt mobiltelefon, i realiteten stilles i en situasjon hvor de berøves en sikkerhet – og trygghetsfaktor. En kan komme ut for hendelser hvor mobiltelefonen er (livs)nødvendig for å gi beskjed eller be om hjelp. De fleste ungdommer har denne muligheten. I intervjuet stiller jenta spørsmål ved om det er riktig og forsvarlig å frarøve institusjonsplasserte ungdommer denne muligheten.

En annen jente poengterer at mobiltelefon er noe personlig som de fleste ungdommer i dag eier og har med seg overalt. Hun sier at ungdom som ikke har mobil blir sett på som annerledes. De blir holdt utenfor et fellesskap. I denne forbindelse er det interessant å vise til en studie som omhandler barn og unge som bor i barneverninstitusjoner i Malta. I artikkelen "*Where is home? The Voice of Children and Young Persons Living in Care*" (Azzopardi, 2010), som bygger på denne studien, fremheves mye av det samme med hensyn til følgene av restriksjonene rundt mobil- og internettbruk. Når en ikke har mobiltelefon, som gjør det mulig å kontakte skolevenner, eller ikke kan chatte på internett ses dette på som svært strengt og en opplever å være annerledes/stå utenfor. En av informantene (som bor i barneverninstitusjon) sier dette:

"My friends in school ask me for my mobile number and ask me to chat with them online. I am shy to tell them that I cannot do either of these things. It makes me feel different. I do not tell them why I cannot do these things" (:180).

Vi ser altså klare paralleller. Å bli stilt i en posisjon hvor en føler seg sosialt ekskludert, fordi en ikke har tilgang til mobil eller internett, er en konsekvens som bemerkes både av ungdommer som bor i institusjoner i Norge, så vel som i Malta. Funnene fra studien i Malta har flere likhetstrekk med vår studie. Vi vil komme tilbake til dette.

4.3 Når tvang blir normalt

De av ungdommene som har bodd i barneverninstitusjon over lengre tid forteller at de oppfatter tvang, tvangssituasjoner og det å være vitne til tvang som en nærmest "naturlig" og "normal" del av hverdagen og oppveksten²³. Ungdom, begge ved langtidsinstitusjoner, både gutter og jenter, gir uttrykk for dette. Under intervjuene gjør informantene seg noen tanker rundt det å bli vant til å se og oppleve tvang/tvangssituasjoner i hverdagen. Hva betyr det egentlig at de ikke lenger reflekterer over eller reagerer på ulike tvangssituasjoner og tvangstiltak? Hva gjør det med dem, når tvang blir noe alminnelig?

Både gutter og jenter vi snakker med forteller at de er blitt vant til å se at det brukes tvang i akutte faresituasjoner hvor beboere blir holdt hardt, lagt ned i bakken av flere ansatte, båret og/eller hvor det på én eller annen måte blir brukt fysisk makt for å føre en beboer bort til et annet rom/et skjermet sted. I slike situasjoner kan det være høylytt kranling, skriking og hyling. Ei jente, som har bodd i flere barneverninstitusjoner, beskriver akutte tvangssituasjoner slik:

"Jeg har sett det mange, mange ganger. Ufattelig mange ganger - sikkert over 30 ganger. Jeg har sett at de har blitt lagt i bakken, at de har brukt fysisk makt over dem. Både de voksne og ungene roper til hverandre. Det er veldig, veldig skremmende i starten, men så blir det bare vanlig til slutt. Jeg blir ikke redd og skremt lenger. Det blir nesten som å se på en film".

Informanten bruker ordet vanlig og sier at hun ikke lenger blir redd og skremt, fordi hun opplever situasjonen som en film. Det siste kan tyde på at hun distanserer seg noe fra virkeligheten – fra det hun hører og ser – ved å betrakte det som en film eller forestilling, som ikke er reell. Men ved å bruke ordet "vanlig" sier hun også at hun ser på slike opptrinn som en normal del av det sosiale livet i en barneverninstitusjon. En gutt som bor i samme institusjon beskriver koblingen mellom tvangstiltak, hverdagsliv og oppvekstmiljø i barneverninstitusjon, slik:

²³ Det er rimelig å bruke "oppvekst" for de av ungdommene som hadde bodd i barneverninstitusjon i flere år, (opptil 3 ½ år), på det tidspunktet de deltok i undersøkelsen. For disse ungdommene representerte institusjonen et hjem som var mer varig, enn for de som var plassert midlertidig og akutt.

"Man mister litt fokus på hva som er riktig å gjøre mot andre på en måte. (...). Når du opplever at det blir gjort så mye feil mot deg og andre, da føler du selv at det ikke er så farlig hva du gjør mot en annen person, eller hvordan de reagerer på det. Det spiller jo egentlig ikke noen rolle, når det er sånn du har opplevd hverdagen din over lengre tid. Det er litt sånn "mindfuck".

Gutten gir uttrykk for at han etter hvert har blitt likegyldig i forhold til det han opplever; at han har blitt dårligere på å sette seg inn i og å forstå andres situasjon. Han bryr seg ikke så mye. Informanten sier også at han har blitt litt usikker på hva som er riktig og hva som er galt å gjøre mot andre. Et utsagn fra en jente, som ikke bor i samme institusjon som gutten, bekrefter mye av det samme:

"Nei, jeg reagerer jo på det, men det er ikke sånn nå som når jeg først kom hit. Nå er det sånn: ja, ja – de får bare styre. Det har ikke noe med meg å gjøre likevel".

Det er mulig å tolke dette utsagnet som at hun, etter å ha vært vitne til en del akutte tvangssituasjoner og tilhørende tvangstiltak, ikke lenger reagerer så sterkt på det de andre ungdommene utsettes for. "Det preller av", det gjør ikke så sterkt inntrykk, hun føler ikke med dem. Denne reaksjonsdannelsen kan også være en forsvarsmekanisme, hvor hun filtrerer det som skjer og sånn sett "velger" å ikke ta det innover seg. To andre jenter kommenterer det å oppleve/være vitne til regelmessige tvangssituasjoner og tiltak slik:

"Ja, det gjør jo noe med oss. Det kan gjøre noe med holdningene. Det er jo sånn at hvis du opplever vold i hjemmet ditt også, så kan du jo bli voldelig mot de du er glad i selv også", og "Jeg tenkte mye rundt dette i starten, men etter hvert tenker jeg ikke så mye ettersom det har blitt såpass hverdags".

Om enn på ulike måter, så sier ungdommene som er sitert ovenfor det samme. Det som først fremstår som unormalt, vanskelig og skremmende for dem, endrer etter hvert karakter. De utvikler en holdning eller reaksjonsdannelsen som gjør tvangen til noe hverdagslig – det vil si, noe som kan betraktes som normalt. Dette kan kanskje ses på som en form for "selvhjelp", som ikke krever så mye følelsesarbeid, motstand eller protest? Den filtrerer bort uønskede inntrykk. For "å overleve" i en hverdag som kan by på mange uventede og til dels dramatiske hendelser, kan det oppleves maktpåliggende å verne seg selv.

En av guttene som deltar i undersøkelsen velger konsekvent å bruke ordet "vold", når han snakker om den type tvang som blir brukt i forbindelse med situasjoner som defineres som akutte. Han er opptatt av "oppdragelsesaspektet" som ligger i det å bli utsatt for og/eller være vitne til slike tvangstiltak gjentatte ganger; uke etter uke, måned etter måned, år etter år. Hvilke holdninger og verdier skaper det egentlig? Hvilket syn får ungdommene på det å bruke fysisk makt og vold? For å tydeliggjøre hva han mener gir gutten dette eksemplet:

"En blir ikke den samme personen som hvis en ikke opplever slike ting. Det er det samme som hvis du er hjemme, så gir faren min juling til broren min mens jeg ser på. Det gjør noe med meg som ikke er helt som det skal være da.(...). Jeg tror at ungdommene kan bli som personalet. Hvorfor tenker ikke personalet: "Tenk om de gjorde dette mot oss? Hva hadde vi følt da?" De burde tenke over det. Vi har samme følelser, vi er samme mennesker selv om vi har måttet flytte fordi det er vanskelig i heimen".

Gutten trekker her paralleller til en familiesituasjon. Hvordan vil vi reagere dersom det utøves fysisk makt/vold mellom voksne og barn i et vanlig hjem? Hva tenker vi at det kan gjøre med de barna som utsettes for og/eller er vitne til voldelige episoder gjentatte ganger? Informanten synes at personalet i institusjonene bør tenke seg om, og forsøke å se seg selv i rollen som beboer. I intervjuet forteller gutten at han pleier å gå på rommet sitt, dersom han kommer opp i en situasjon hvor han blir vitne til en akutt tvangssituasjon. Han snakker sjelden med noen om det han har sett og hørt. Han forholder seg rolig; gjør ingenting. De voksne i institusjonen pleier ikke å invitere til samtale rundt det som har skjedd, i etterkant av slike mer eller mindre dramatiske situasjoner som flere beboere kan ha vært vitne til.

I rapporten *"Den komplekse virkelighet. Krise- og utredningsinstitusjoners tvetydige verden"* (Hennum, 1997) stilles det blant annet spørsmål om hvordan personalet i barneverninstitusjoner tolker tvang, og hva det betyr for personalet å måtte håndheve tvang overfor ungdom? Det poengteres at krise- og utredningsinstitusjoner skiller seg fra vanlige totale langtidsinstitusjoner på den måten at beboerne er korttids plasserte (fra én til 12 uker), og at gjennomstrømningen er stor. Dette betyr, i følge forfatteren, at beboerne aldri blir skikkelig institusjonalisert, men at det er personalet som blir det:

"Tvangen påtvinger også personalet normalitet. De blir i sin arbeidsutøvelse de beste forsvarene av hva som ansees som normalt i samfunnet. (...). Personalet har ikke noe annet valg å gi ungdommene enn å 'normaliseres'. Det ligger nærmest som en usagt plikt på personalet i institusjonen å passe på at ungdommene følger normene og reglene for anstendig oppførsel. (...). I et slikt miljø er det lett å utvikle seg til å bli reglenes og ungdommens vokter" (:42).

Viktigheten av "normalisering" er interessant og relevant også i forhold til vår undersøkelse. Relevant ikke minst med tanke på de midler som også ansatte i langtidsinstitusjoner kan ta i bruk for å opprettholde normer og regler, og for å hegne om det som ansees som normalt i samfunnet. Det paradoksale oppstår når ungdommene, som vist ovenfor, opplever tvangsbruken som en mer eller mindre "naturlig" og "normal" del av hverdagen og oppveksten. Dette skjer til tross for at de tvangsmidlene som anvendes i barneverninstitusjonene ikke anses som sedvanlige generelt sett- det vil si, i hjemmene, hjemmerelasjonene og oppvekstmiljøene til andre barn og unge i samfunnet vårt.

4.4 Barneverninstitusjonen som hjem – trygghet og tvang

I intervjuundersøkelsen filosoferer ungdommene rundt konstellasjonen hjem-trygghet-tvang; at institusjonen kan betraktes som et hjem, at et hjem kan assosieres med trygghet og hvordan tvang eventuelt kan innplasseres og passe sammen med disse. Dersom et hjem, eller følelsen av å være hjemme, er knyttet til trygghet og trygghet fremfor alt handler om å oppleve omsorg, gode relasjoner og god samhandling "famiemedlemmene" i mellom: kan tvangsbruk bringes inn i et slikt bilde, uten å ødelegge det? Svaret på dette er både ja og nei. Det synes blant annet å være avhengig av hvilken type tvang det er snakk om.

Nedenfor presenteres utdrag som viser hva ungdommene har å si om denne konstellasjonen, og hvordan tvangssituasjonene og tvangsbruken eventuelt former deres syn på institusjonen, på oppholdet og på relasjonene. Utdragene vil bli kommentert i etterkant.

"Dette er ikke noen plass å kalle et hjem. Et hjem skal være en plass hvor en føler seg trygg. Det er viktig for alle å ha et hjem hvor en kan føle seg trygg". (...) Trygghet er å føle seg hjemme. At en vet at når en kommer hjem, så er det noen der som kan spørre deg hvordan dagen din har vært og sånn". Jente, 16 år.

"Det føles ikke som et hjem. Det er ikke akkurat trygt, fordi hvis man blir satt inn på skjerming så vet man aldri hva som skjer. De går igjennom tingene våre og klærne våre og sånn. Så jeg føler meg ikke trygg. Jeg er pissredd for å bli kledd av, redd for at de skal legge meg ned på bakken og holde meg igjen". Jente, 16 år.

"Når de bruker tvang, da føler du deg ikke trygg. Hvis foreldrene utøver vold mot deg, da føler du deg ikke trygg, og det kan jo være derfor at barnevernet kommer og henter deg også. Så begynner de å bruke tvang på deg og legger deg i bakken på grunn av atferdsproblemer, eller at du ikke holder deg innenfor rammen og reglene her!(...). Tvang er et annet ord for vold, synes jeg. Når de bruker fysisk tvang og legger en person i bakken, da er det jo vold. De tenker ikke på at det faktisk gjør vondt for den person som blir lagt ned i bakken". Jente, 16 år.

"Det er jo ikke sånn det skal være i et hjem. Det er ikke kjekt for de som blir direkte utsatt for tvang, og heller ikke for alle de rundt som er vitne til den. Jeg føler ikke at dette er hjemmet mitt. De sier at det skal være som hjemmet mitt da, men. Jeg mistrives på institusjonen. Det tror jeg alle gjør". Gutt, 17 år.

"Hvis du bruker tvangen for å skape trygghet så - jo da, men i stedet for å bruke så mye tvang i institusjonen så går det an å samarbeide mye mer. (...). Her har de roet seg litt nå. Det er ikke fullt så grotesk tvang lenger der det virkelig blir konflikter, der det blir forferdelig språkbruk i situasjonen, der det er ampert. Nå er det oftere mer rolig rundt situasjonen. Jeg tror det er tilsynet som har krevd forandringer". Gutt, 17 år.

Utsagnene viser tydelig at ungdommene assosierer et hjem med trygghet. For å føle seg hjemme, må de føle seg trygge. For å føle trygghet må det være noen i hjemmet som er der for dem, som spør hvordan de har det, som de kan stole på. Om en ser nærmere på hva de

sier om tvangsbruken, og at den ikke passer inn i deres bilde av et trygt hjem, så synes det å dreie seg om helt spesielle situasjoner og tvangstiltak. Informantene gir ikke uttrykk for at all tvang gjør dem engstelige. De sier jo også at de har forståelse for at det blir brukt tvang i en del situasjoner, selv om det å ha forståelse ikke nødvendigvis kan sidestilles med det å ikke bli berørt. Det viser seg at det særlig er den type tvang som anvendes når personalet tolker en hendelse som akutt faresituasjon, som ikke passer inn i bildet. Med andre ord: Når situasjonen er uforberedt, uoversiktlig og det blir brukt fysisk makt/tvang. (Som nevnt tidligere er denne typen tvangstiltak utbredt. Det er "Tvang i akutte faresituasjoner" som, samlet sett, er protokollført flest ganger i norske barneverninstitusjoner i 2010). Å bli utsatt for og/eller være vitne til tvang i akutte faresituasjoner gjentatte ganger kan føre med seg usikkerhet og redsel²⁴. Det er ikke tvil om hendelsene i alle fall *er med på* å forme ungdommenes synspunkter, når de tar stilling til om institusjonen er å betrakte som et hjem eller ikke.

I Backe-Hansen m. fl. (2011) legges det til grunn et syn på institusjonen som både institusjon, hjem og arbeidsplass. De argumenterer for at "hjem" som dimensjon er den som barn og unge primært beveger seg innenfor, og poengterer at dynamikken mellom institusjon og hjem oppleves som gjennomgripende på grunn av motsetningene som oppstår og utspiller seg, mellom ungdom i institusjon og eksisterende rutiner og regler. Spørsmålet blir hvor hjemlig en institusjon egentlig kan være? Det er klart at de institusjonelle rammer og det at institusjonen er en arbeidsplass setter bestemte grenser for dette. Backe-Hansen m. fl. (2011) viser også til institusjonsforskning som er gjennomført utenfor Norge. Blant annet henviser de til McIntosh, Punch, Dorrer & Emond (2009). Disse har gjennomført antropologiske studier av skotske institusjoner og kommet fram til at de er sammensatte og representerer flere størrelser på samme tid. De er offentlige eller private institusjoner, "hjem" og arbeidsplasser hvor en kan si at ett og annet- for eksempel opplevelsen av risiko og betydningen av både å ivareta og kontrollere barn og unge, intensiveres i forhold til det som skjer i vanlige hjem. Det er betegnende at barn, ungdom og ansatte i barneverninstitusjoner til enhver tid må forholde seg til at det midlertidige hjemmet har flere og noe uensartede funksjoner, hvor konteksten er slik at regulering og kontroll påvirker alle sider av dagliglivet.

Bruk av tvang overfor barn og unge i institusjoner er en måte å regulere og kontrollere på, som påvirker dagliglivet til beboerne. Ungdommene som deltar i vår undersøkelse synes fremfor alt å mene at de situasjoner hvor ansatte bruker fysisk tvang/makt overfor beboerne, og i tillegg til det kan iverksette isolering/skjerming, ikke passer inn i bildet av et trygt hjem. Men også kroppsvisitasjon ("stripping") og urinprøvetaking bidrar på en slik måte at de synes det er vanskelig å sammenstille institusjonen med et hjem. Når det er sagt er det også andre faktorer, som ikke har med institusjonenes bruk av tvang å gjøre, som har betydning i denne forbindelse. Det er opplagt at det å være hjemme, eller føle seg hjemme, for mange

²⁴ I denne forbindelse er det viktig at en ikke oppfatter informantenes uttalelser om at de etter hvert blir vant til disse opptrinnene, og/eller at de betrakter dem som en nærmest "normal" og "naturlig" del av institusjonslivet, som noen form for trygghet/trygghetsfølelse.

barn og unge er koblet direkte til foreldrene. Ut fra dette lar det seg vanskelig gjøre å beskrive institusjonen som et hjem. Dette betyr imidlertid ikke at beboerne i utgangspunktet ikke ønsker at institusjonen skal fremstå mest mulig likt et hjem. Et troverdig bilde synes imidlertid å forutsette et nærvær av sentrale bestanddeler som henger nøye sammen; god omsorg, gode relasjoner og god samhandling.

Én av informantene er inne på at tvang i enkelte tilfeller også kan være nødvendig i omsorgsøyemed - for å skape trygghet. Samtidig mener han at mange situasjoner nok kan løses uten noen form for tvang; de kan løses gjennom bedre samarbeid og kommunikasjon mellom de ansatte og beboerne. Mange ungdommer er av samme oppfatning. Det er spesielt i forbindelse med spørsmål som omhandler deres generelle syn på tvangsbruk – om de mener at tvang er/kan være nødvendig og hva de eventuelt mener kan gjøres (annerledes) for å hindre/reducere tvangsbruk i barneverninstitusjoner, at disse oppfatningene kommer til syne. Dette presenteres nærmere under kapittel 4.6.1 og 4.6.2.

Studien fra Malta- hvor institusjonsplasserte ungdommer uttaler seg om hva som gjør at de føler seg som hjemme i institusjonen, og/eller hva som eventuelt skal til for at de skal føle seg hjemme, viser at kvaliteten i omsorgen og de relasjonelle forholdene mellom beboere og ansatte fremstår som svært viktige faktorer (Azzopardi, 2010). Å oppleve stabile relasjoner som bygger på tillit, individuell og rettferdig behandling og å bli hørt og forstått er viktige bestanddeler i hverdagen som er med på å gjøre institusjonen til et hjem for ungdommene. Én av informantene sier det slik: *"I think that it is very important for me to have carers that I can feel at home with. There are some that make me feel at home but there are others who do not"* (:178). Også i en undersøkelse som Forandringsfabrikken gjennomførte i 2009, blant 14-19 åringer som har erfaringer med barneverninstitusjoner i Norge, poengteres viktigheten av gode relasjoner. De voksne som arbeider i institusjonene må vise at de er medmenesker, og at de er til å stole på. De må vise at de er tilstede for beboerne, at de er oppmerksomme og bryr seg. Ungdommene mener at grensesetting er bra, men det er ikke bra når de voksne blir sinte og skumle (Forandringsfabrikken, 2009).

Et spørsmål som dukker opp i vår undersøkelse er hva tvangsbruk kan gjøre med relasjonene? Det hersker ikke tvil om at den enkelte beboers relasjon til de voksne som arbeider i institusjonen, og også til de andre beboerne, har betydning i forhold til trivselsfaktoren og det å føle seg hjemme. Vi stiller derfor spørsmål ved om anvendelse av tvang fra de voksnes side, overfor beboeren, på noen måte påvirker relasjonen dem i mellom. Her kan det selvfølgelig være avgjørende hvilke typer tvangsmidler det er snakk om, og hvor ofte en eventuelt utsettes slike og/eller er vitne til at det brukes overfor andre beboere.

De fleste ungdommene mener at tvangsbruk har negativ innvirkning på relasjonen, og den videre samhandling mellom den/de ansatte som er i situasjonen og gjør bruk av tvangstiltak, og beboeren som utsettes for den og/eller beboere som er vitne til den. Nok en gang frem-

hever de tvang i akutte faresituasjoner, (hvor det blir brukt fysisk makt og det gjerne er verbal, høyløst krangling), som det mest alvorlige og kritiske tiltaket som kan ramme relasjonene. Sitatene under danner et talende bilde med hensyn til hva ungdommene mener om tvang/maktbruk, og hvordan denne faktoren eventuelt rører ved og kan endre forholdet mellom ansatte og beboere.

"Det blir ganske ekkelt å møte den personen etterpå. Jeg har selv følt at jeg ikke har klart å være sammen med de personene som har utført tvangen. En kan føle et sinne hver gang er sammen med de personene etterpå". Jente, 16 år.

"Ja, ja, ja. Det er ikke sikkert de føler seg så trygge på de ansatte lenger. Hvis en av de ansatte kjenner ungdommen godt, så skulle kanskje vedkommende vite at det ikke var dette som skulle til?". Jente, 16 år.

"Det spørres på ungene. Hvis de tenker at det går greit etterpå, så har det ikke noen betydning. For de som ikke klarer å tenke slik vil det kanskje være mer ødeleggende". Gutt, 17 år.

"Ja, det kan det. (...). I ettertid går en og er småsur mot den personen som har utsatt deg for det". Jente, 16 år.

"Nei, forholdet blir ikke noe annerledes, tror jeg. Jeg vet bare at de gjør jobben sin. Jeg forholder meg til det. Jeg kan ikke så mye om barnevernet egentlig, så jeg tror nå alltid at de gjør det riktige selv om jeg ikke liker det". Jente, 17 år.

"Det blir en rar stemning, for å si det sånn. Det blir rart å være sammen med den personen etterpå". Jente, 16 år.

"Ja, det ødelegger hele relasjonen. [...]. Noen er frekke. De sier mye sånn rart som: "skjerp deg og oppfør deg som en normal unge. "Det sårer! Relasjonen kan bli ødelagt litt for alltid. Men, det kan gå over etterhvert hvis de prøver å snakke om det etterpå". Jente, 16 år.

Fra ungdommenes synsvinkel er det betegnende at utøvelse av tvang, og spesielt den tvang som kommer til anvendelse i situasjoner som blir tolket som akutte faresituasjoner, kan virke negativt inn på forholdet mellom personalet og ungdommen. De fleste gir uttrykk for at det er noe som endres og/eller ødelegges. Det blir ekkelt å møtes etterpå, en føler seg ikke like trygg i relasjonen lenger, en blir såret eller sur og tvangsbruken avstedkommer en rar stemning. Én informant sier at hun ikke tror tvangsbruk gjør noe fra eller til med forholdet mellom ansatte og beboere. Hun tenker at dette er en del av den jobben som institusjonene er satt til å gjøre. Til tross for at hun ikke liker det de gjør i slike situasjoner, så forholder hun seg til det og stoler på at det de gjør er riktig. Utover denne forståelsen, som er svært ulik den de andre ungdommene gir uttrykk for, er det én informant som modererer betydningen av tvang. Det vil si; han generaliserer ikke, men fremhever i stedet det individuelle. Hvordan tvangssituasjoner og tvangsbruk rører ved forholdet mellom ansatte og beboere er avhengig av det enkelte barn/den enkelte ungdom. Alle reagerer ikke likt. Om tvangen virker negativt inn på kontakten/tilknytningen vil være betinget av hvordan den enkelte, rent tanke- og følelsesmessig, takler situasjonen i etterkant, mener gutten. I denne forbindelsen

kan det tilføyes at også den/de involverte ansattes håndtering av situasjonen, ikke minst i etterkant, kan ha mye å si for om – og eventuelt i hvilken grad, relasjonen tar skade av tvangsbruken. Som en av informantene, som har bodd i barneverninstitusjon i 3 ½ år, bemerker det:

"(...)Relasjonen kan bli ødelagt litt for alltid. Men, det kan gå over etter hvert hvis de prøver å snakke om det etterpå".

Mange av ungdommene understreker betydningen av dialog som konfliktdemper og konfliktløser. Det å vise at en ser hverandre, har tid til hverandre og tar seg tid til å snakke sammen i hverdagen er avgjørende. Men, interessen for hverandre må være oppriktig. Det bør være mulig å få snakke med en voksen når en har behov for det, og ungdommen må kjenne at hun/han kan stole på den/de voksne ansatte. Et slikt miljø kan frembringe åpenhet på en slik måte at det å snakke sammen bidrar til å dempe/løse mulige konflikter.

4.5 Tvangsbruk – informasjonstilgang, protokollføring, klager og tilsyn

Hvilken kunnskap har ungdommene om institusjonenes adgang til å bruke tvang? Har ansatte på noe tidspunkt informert ungdommene om deres rettigheter og om bruk av tvang under institusjonsoppholdet? Når og på hvilken måte har de eventuelt mottatt denne informasjonen? Er det noen spesielle prosedyrer som følges i etterkant av et tvangstiltak? Vet ungdommene om de har mulighet til å klage på tvangstiltak? Og, til slutt – kjenner de til fylkesmannens tilsyn og dets rolle? Disse spørsmålene blir behandlet i de kommende avsnittene: henholdsvis 4.6.1., 4.6.2 og 4.6.3.

4.5.1 Informasjonstilgang – rettigheter og bruk av tvang

Ungdommenes kunnskap om egne rettigheter og institusjonenes rett til å bruke tvang overfor dem som beboere varierer. Noen få forteller at de har fått skriftlig og muntlig informasjon om dette fra institusjonens side, og at de mottok denne på det tidspunkt de ankom institusjonen. Det er imidlertid ikke slik at disse ungdommene bor i én og samme institusjon. Det synes med andre ord å være noe tilfeldig *om* og eventuelt *hvordan* ungdommene blir informert om rettigheter, bruk av tvang og egen klageadgang.

Gjennom undersøkelsen får en ikke et klart inntrykk av at det foreligger bestemte rutiner/prosedyrer, i forhold til å informere den enkelte beboer om rettigheter og bruk av tvang. De to informantene som er akutt plasserte sier at de har fått noe informasjon om "regelverket". Dette regelverket beskriver de som institusjonsregler: hvordan de skal oppføre seg, hva som lønner seg, hva som ikke lønner seg og så videre. Enten leser de dette selv, eller så er det en ansatt som leser det for dem. Den ene informanten, som har bodd i institusjonen et par ukers tid, er helt tydelig på at han ikke har mottatt noe informasjon om tvangsbruk, og i

hvilke situasjoner institusjonen har lov til å bruke tvang. Han vet heller ikke om han har mulighet til å klage på tvangsbruken.

Det er heller ikke noe mønster å spore blant ungdommene som bor i de to langtidsinstitusjonene ved for eksempel at de som bor i den ene er godt informert, og de som bor i den andre er dårlig informert. Noen gir uttrykk for at de har en del kunnskap fordi de har blitt informert av institusjonen og/eller selv har tatt initiativ til å skaffe seg opplysninger, enkelte vet litt om tvangsbruk og at de kan klage, men ikke nødvendigvis hvordan/til hvem og noen få gir uttrykk for at de ikke har hørt om rettigheter, hva som er lov/ikke lov med hensyn til tvangsbruk og om mulighetene til å klage.

Det synes å være slik at de ungdommene som har lengst erfaring med å bo i institusjon vet mest om sine rettigheter som beboer, om institusjonens adgang til å bruke tvang, om egen klageadgang og hvordan dette gjøres i praksis. Undersøkelsen viser imidlertid at en del av ungdommene er usikre på hvilken paragraf de er plassert etter. Dermed vet de ikke hva slags tvang institusjonen kan ta i bruk overfor dem. Noen ungdommer er heller ikke kjent med at det er plasseringsgrunnlaget som bestemmer hva slags tvang institusjonen kan ta i bruk overfor den enkelte beboer. Nedenfor presenteres noen av de svarene vi fikk, som tydeliggjør vår fremstilling:

"Ja. Jeg ble informert muntlig og skriftlig av særkontakten da jeg flyttet inn. Jeg fikk kortfattet, men ganske grundig informasjon". Jente, 16 år.

"Jeg synes ikke institusjonen har informert godt nok om dette. Første gangen det ble brukt tvang på meg, så ble jeg helt sånn: What...? Har de lov til det her? Så kom de bare med protokollen og ba meg lese og skriv under. De ville ha mitt samtykke. Jeg visste ikke om jeg hadde noe valg". Jente, 16 år.

"Nei, egentlig ikke. Det ligger ei mappe på stua med informasjon om regler, men jeg vet ikke om det står noe om dette med tvang. Ingen voksne har satt seg ned med meg og forklart meg om hvilke rettigheter jeg har. De har ikke tid. Men, da jeg kom til institusjonen fikk jeg en sånn lang brettegreie med forskjellige farger på. Der sto det visst om mine rettigheter som beboer". Jente, 17 år.

"Ja. Jeg har fått det. Jeg har vært opptatt av mine rettigheter under hele oppholdet. Noen må jo si seg uenig om det ska bli noe forandring". Gutt, 17 år.

Sitatene viser at ungdommene svarer til dels ulikt. En forteller at hun først fikk informasjon i etterkant av et tvangstiltak. En annen sier at det ligger noe skriftlig materiell rundt om i institusjonen som ungdommene kan lese, og at hun også fikk en brosjyre da hun flyttet inn, men at ingen har gitt henne muntlig informasjon. En informant poengterer at hun har mottatt både skriftlig og muntlig informasjon. I tillegg ser vi at en bekrefter at han har fått opplysninger om sine rettigheter, og at han selv er opptatt av å ha kunnskap om disse slik at han kan vite om institusjonen følger lovverket.

4.5.2 Hva skjer i etterkant av tvangstiltak?

All bruk av tvang overfor barn og unge som bor i en barneverninstitusjon skal vedtas og grunngis fortløpende i en skriftlig tvangsprotokoll. Unntaket er beslutninger om bruk av tvang etter forskriften § 19, § 23 og § 24. I slike tilfeller er det en forutsetning at selve plasseringsvedtaket gir adgang til tvangen (§ 19), at det anses nødvendig ut fra formålet med plasseringen (§ 23) og/eller at grunnlaget for tvang som følger av fylkesnemndas vedtak (§ 24). Tvangsprotokollen skal forelegges fylkesmannens tilsynsmyndighet, som gjennomgår og vurderer denne. Det er pålagt institusjonene å føre protokoll først og fremst for at tilsynsmyndigheten skal kunne kontrollere vedtakene og vurdere om de er i samsvar med lov og forskrift. (Dette er behandlet i kapittel 3). Det er også fylkesmannen som er klageinstans. Muligheten til å klage på tvangsbruk og mulige brudd på forskriften, skal gjøres kjent for dem det gjelder. Det er institusjonens leder som har ansvar for dette.

Undersøkelsen viser at de fleste ungdommene er kjent med begrepene "vedtak" og/eller "tvangsprotokoll", og kan foreta kortfattede redegjørelser for hva dette er/innebærer. Noen få er ikke kjent med denne prosedyren, enten fordi de er plasserte etter tvangsparagraf og det ikke har vært nødvendig å føre ytterligere vedtak i forbindelse med den tvang som er anvendt, eller fordi de aldri har vært utsatt for tvangstiltak.

Ungdommene beskriver protokollføringen som en skriftlig redegjørelse av det som har skjedd i forbindelse med et tvangstiltak. Hva som skjedde forut for tiltaket, hva som skjedde i situasjonen, hvilke tvangstiltak som ble anvendt, hvem som var involvert og så videre. Det er institusjonsansatte som fører protokollen. Ungdommen som har vært involvert er ikke nødvendigvis til stede når det redegjøres skriftlig for hendelsen, men hun/han blir uansett forelagt protokollen etter at arbeidet er utført for å godkjenne denne, eller eventuelt klage på tvangstiltaket. Noen ungdommer forteller at de leser protokollen selv, noen sier at ansatte leser redegjørelsen for dem, andre at de bare godkjenner/ikke godkjenner uten å ha tatt rede på innholdet i forkant.

Flere ungdommer er usikre på hvorfor det skrives tvangsprotokoll og hvem det er som eventuelt leser/kontrollerer den. Igjen er det de av ungdommene som har lengst erfaring med å bo i institusjon, og som i tillegg har mye erfaring med tvangsbruk, som vet mest om prosedyren. Her er noen beskrivelser fra ungdommene på hva som skjer i etterkant av et tvangstiltak:

"Vi har ikke alltid en samtale etterpå, nei. Men, jeg vet at de skriver tvangsprotokoll. Jeg tror jeg kan komme med egne innspill, og at de skal skrive inn dette. Men jeg pleier ikke å skrive under. Jeg er aldri enig med dem uansett. Jeg vet at det er fylkesmannen som ser på den, men jeg vet egentlig ikke hvorfor". Jente, 16 år.

"Jeg vet ikke hva som skjer etter tvangsbruk. Kanskje har den ansatte og den aktuelle ungdommen en samtale om det som har skjedd? Jeg har ikke opplevd at ansatte har

snakket med meg etter at jeg har observert en tvangssituasjon. De har aldri spurt meg hvordan jeg opplevde det, eller om jeg tenker mye på det i etterkant". Gutt, 17 år.

"Jeg har alltid skrevet under protokollen. Jeg er usikker på om jeg kan være med på å beskrive hendelen. Jeg har bare lest gjennom det de voksne har skrevet og deretter skrevet under. Jeg er klar over at jeg kan klage på tvangen, men jeg kan ikke gjøre det når jeg har skrevet under protokollen. Da har jeg samtykket. Jeg vet ikke helt hvorfor fylkesmannen skal se protokollen. Kanskje for at han skal vite alt om oss? At alt om oss skal dokumenteres?". Jente, 16 år.

"Jeg vet at det skal skrives tvangsprotokoll, men jeg vet ikke hvorfor. (...). Jeg vet ikke hvem som skal ha denne protokollen, eller om det er noen som leser den". Jente, 16 år.

"Tvangsprotokoll er et skjema som vi går gjennom og krysser ut etter at jeg for eksempel har sittet på skjermingsrommet. I tvangsprotokollen skriver man det som har skjedd. Dette gjør vi når vi sitter sammen. Jeg skriver ikke selv, men jeg kan velge om jeg vil skrive under eller ikke. Jeg har alltid skrevet under. De sender protokollen til tilsynet. Jeg vet at jeg kan klage, men jeg har aldri gjort det. Det blir bare stress". Jente, 16 år.

Sitatene viser at ungdommene har ulik forståelse av- og kunnskap om hva som skjer, eller skal skje, i etterkant av et tvangstiltak. Vi ser også at de har noe ulik erfaring med prosedyrene. Noen opplever at institusjonsansatte alene tar seg av protokollføringen uten at de er til stede, men tror at de kan ha rett til å være med på å beskrive hendelsen dersom de ønsker det selv. Andre opplever å få være til stede når tvangsprotokollen føres, men at de ikke kan skrive selv. En informant (som bor i akuttinstitusjon og er plassert etter § 4-25), vet ikke hva som skjer i etterkant av et tvangstiltak. Han gjetter på at de voksne har en samtale med beboeren som har vært utsatt for tvang. Som vitne til mange tvangssituasjoner har han selv aldri opplevd å bli kontaktet av ansatte i etterkant, hvor de har snakket sammen og forklart noe rundt hendelsen. De fleste informantene vet at de har rett til å klage på tvangstiltak, men ikke alle er sikker på til hvem. Noen er også usikker på om det er noen som leser/kontrollerer tvangsprotokollene.

En kan anta at den praksis hvor ungdommen deltar sammen med den/de ansatte, når det føres tvangsprotokoll, søker å tilrettelegge for samtale rundt det som har skjedd. Beboeren får anledning til å gi uttrykk for hvordan hun/han opplevde situasjonen, og den/de ansatte kan forklare beboeren hvorfor det endte med et tvangstiltak. Beskrivelsene vil trolig være mer ensidig i de tilfeller hvor ungdommen ikke er til stede når det føres tvangsprotokoll. En slik praksis inviterer ikke ungdommen til å være med på å eie "sannheten", eller å beskrive det som "virkelig" skjedde. Her får den som har vært utsatt for tvangstiltaket kun delta helt i slutfasen av prosedyren gjennom å godkjenne eller ikke godkjenne den/de ansattes tolkning og beskrivelse av situasjonen.

4.5.2.1 Formell bekjennelse kontra uformell samtale

Én av ungdommene, som er sitert ovenfor, sier at hun ikke vet hvorfor fylkesmannen leser tvangsprotokollene, men at hun tror årsaken kan være at han skal vite alt om dem. At alt om hver enkelt beboer skal dokumenteres. Det er utvilsomt slik at protokollføringsprosedyren fungerer som et kontrollsystem. I tillegg til dette er det mulig å betrakte den som en form for bekjennelsesritual. Det synes i hovedsak å være de ansattes versjon av hendelsen som kommer frem i tvangsprotokollen. Denne er det ønskelig at beboeren bekrefter som sann. Samtidig som beboeren bekrefter den/de ansattes versjon, bekjenner vedkommende også noe. Hun/han erkjenner, tilstår og/eller vedstår seg de handlinger som står nedfelt i protokollen. Protokollen og tilståelsen dokumenterer og produserer således sannhet om beboerens handlinger, som i sin tur forklarer tvangsbruken. Foucault (1994, 1995) sier at bekjennelsen utfolder seg innenfor et maktforhold. Han beskriver bekjennelsen som et diskursritual hvor det ofte er en person eller instans som påtvinger bekjennelsen. Selv om beboeren har mulighet til ikke å bekjenne ved å rette en klage til fylkesmannen, så skjer dette svært sjelden. De fleste bekjenner. Det viser blant annet tall som er offentliggjort i helsetilsynets årsrapport for 2010. Det er forholdsvis få klager fra beboernes side.

Barn og unge som bor i institusjon kan ofte oppleve å være i situasjoner hvor de er vitne til tvangsbruk. Dette gjelder i særdeleshet tvang i akutte faresituasjoner. Å oppleve, se og høre episoder hvor det blir brukt fysisk makt/tvang kan være skremmende. I undersøkelsen gir mange ungdommer uttrykk for at det ikke foreligger noen rutiner i forhold til å følge opp de som er vitne til tvang. Noen forteller at de aldri har opplevd at en voksen ansatt har tatt kontakt i etterkant av en tvangssituasjon for å snakke om det som skjedde, for å spørre hvordan hun/han som bevitnet situasjonen opplevde den, om hun/han ble redd/utrygg, lei seg, om hun/han har behov for forklaringer og så videre. Ei jente forteller at hun første gang var vitne til tvang i akutt faresituasjon da hun var 12 år gammel. Hun hadde akkurat blitt plassert i institusjonen. Den gangen forsto hun ingenting. Det var skummelt, men ingen av de voksne forsøkte å forklare henne hva som skjedde eller hvorfor. Jenta sier at hun hadde behov for å prate med en voksen for å forstå hva som skjedde den gangen, og at hun har hatt det samme behovet mange ganger siden også.

I "Den komplekse virkelighet" (1997), hvor Hennem blant annet undersøker sammenhengen mellom relasjoner som skapes under opphold ved en krise- og utredningsinstitusjon samt resultater av oppholdet, bemerkes det blant annet hvordan samspeillet mellom aktørene og systemet som institusjonen representerer synes å være slik at menneskene svarer til systemets forventninger. *"Miljøarbeiderne snakker fornuftens språk, mens ungdommene snakker følelsenes språk. Ungdommene snakker om angst, sorg, skyld, sinne, kjærlighet. De lever ut disse emosjonene (...). Personalet møter det fysiske uttrykket for emosjoner med en normativ diskurs. Den normative diskursen går på tvers av den følelsesmessige diskurs. Den normative fanger ikke opp det følelsesmessige. Det tar ikke hensyn til de eksistensielle problemstillinger (...)"*. (:70). Hennem fant at ungdommene mestret følelsenes diskurs, mens de ansatte (mil-

jøarbeiderne) mestret fornuftens diskurs. Ungdommene og de ansatte møttes på metanivået, hvor de blant annet snakket sammen om moral; hva som er rett, hva som er galt – hva som er riktige følelser og hva som er gale følelser.

I forbindelse med spørsmål om løsninger og prosedyrer rundt tvangssituasjoner/tvangsbruk er det en del ungdommer i vår undersøkelse, som gir uttrykk for at ansatte ikke møter dem og forsøker å snakke med dem ut fra deres premisser. Det går frem at ungdommene kan ha behov for oppklaringer i etterkant av situasjoner som har utløst tvangsbruk. Dette gjelder ikke nødvendigvis kun for den som har vært utsatt for tvang, men kan også gjelde for de beboerne som har vært vitne til en situasjon hvor det brukes tvang. Ungdommene ønsker at de voksne skal forklare hvorfor det anvendes tvang, siden de ikke alltid finner gode forklaringer eller løsninger på dette på egen hånd. I tillegg forteller en del av ungdommene at de har behov for å gi uttrykk for følelser i etterkant av slike situasjoner. Noen gir imidlertid uttrykk for at de voksne ikke er opptatt av følelser. Det er ikke slik at de alltid oppsøker ungdommen for "å snakke ut", forklare eller for å høre hvordan de har det. Og, det synes ikke å være vanlig at ungdom som har vært vitne til mer eller mindre dramatiske tvangssituasjoner kontaktes av de voksne i etterkant.

I mange tilfeller er det tvangsprotokollprosedyren- det vil si selve systemet og reglementet som må følges, som utgjør forklaringsarbeidet i etterkant. De ansatte er kanskje mest opptatt av moralen; å regulere atferden samt å følge reglementet og systemet slik det er skissert. Ungdommene, på sin side, synes ikke å være like opptatt av tvangsprotokollprosedyren, men derimot av det uformelle som kan/bør skjer i etterkant. De er ikke nødvendigvis opptatt av riktige eller gale følelser, men kan ha behov for å gi uttrykk for følelser uten at de bedømmes. I tillegg ønsker de forklaringer som er forståelige. Det gir dem en følelse av trygghet. (Her: Se også Ulset, 2010).

4.5.3 Kjennskap til tilsynet og dets rolle

De fleste ungdommene har hørt om og møtt tilsynet og vet noe om hvem de er og hva de gjør. Ikke alle er kjent med at tilsynet arbeider for Fylkesmannen, men de vet at de utøver en rolle hvor de sjekker at institusjonene gjør det de skal gjøre og følger reglene. De fleste, men ikke alle, vet at de skal henvende seg til tilsynet dersom de vil klage på forhold i institusjonen, og at tilsynet avlegger regelmessige besøk i institusjonen hvor hensikten er å hilse på beboerne, snakke med dem og høre om de har det bra. En god del vet også at tilsynet sjekker tvangsprotokollene.

Noen av ungdommene stiller imidlertid spørsmål ved tilsynets rolleutøvelse. De undrer seg over hvorfor tilsynet avlegger besøk i institusjonen når beboerne er på skolen, og/eller at de ikke alltid tar kontakt med den enkelte beboer når de er på besøk. De synes ikke det er mye vits i tilsynet, dersom de ikke oppsøker beboerne og/eller kommer når beboerne ikke er til stede i institusjonen. Én informant reagerer på at tilsynet har ringt til institusjonen på forhånd, like før de skal avlegge et uanmeldt besøk. Hun mener at de ikke bør ringe på forhånd ved slike anledninger.

Når det gjelder beboernes klageadgang viser undersøkelsen at mange av ungdommene har brukt denne, men den viser også at mange etter hvert ikke bryr seg om å klage til tilsynet, siden disse sjelden tas til følge. Dette er også i overenstemmelse med funn fra en tidligere undersøkelse som er gjennomført av BUS Midt-Norge (Tjelflaat og Ulset, 2007). Tilsynet hører mer på de ansatte i institusjonen enn på beboerne; slik føles det i hvert fall. Dersom det er to versjoner av en hendelse/sak, så er det som regel "ansatte-versjonen" som blir holdt for sann. Én av ungdommene har imidlertid opplevd å få medhold flere ganger, når han har rettet klager til tilsynet. Han forteller at han aldri har gitt opp å stille spørsmål ved regler og rutiner i institusjonen og å rette klager på disse, dersom han har ment at dette har vært riktig å gjøre.

Noen utsagn fra ungdommene selv, som forteller om deres kjennskap til tilsyn/ tilsynets rolle, er illustrerende:

"De har vært her og snakket med alle ungdommene. De spurte hvordan vi har det her. Jeg tror de opplyste om våre rettigheter også. Jeg har ikke hørt om tvangsprotokoll, og vet ikke om tilsynet er involvert etter en tvangssituasjon". Gutt, 17 år.

"Jeg har ikke hørt om tilsynet eller fylkesmannen". Gutt, 16 år.

"Jeg vet at jeg kan klage. Jeg har prøvd, men det har ikke hjulpet så mye. Jeg ville vite når jeg kunne få tilbake mobilen min, men jeg fikk ikke noe ordentlig svar. Jeg har blitt vant til ikke å få ordentlige svar, så jeg bryr meg ikke lenger". Jente, 17 år.

"Jeg har ikke klaget så mange ganger til tilsynet. Jeg ser ikke noe vits i det egentlig. Jeg gidder ikke. Det er sjelden de tar min sak, liksom. Det er vanskelig å bevise noe annet enn det institusjonen har sagt (...). Det er bra at de kommer, men jeg synes det er rart at de ringer på forhånd de gangene de skal komme uanmeldt. Da ringer de en halv time før de kommer. De burde ha kommet helt uanmeldt (...)". Jente, 16 år.

"De kommer alltid når vi er på skolen. Jeg forstår ikke hvorfor de gjør det. De kommer mellom klokka åtte og tre. Jeg har møtt dem så vidt én gang i løpet av ett og et halvt år. Jeg synes de kunne vært litt mer pågående. Jeg vet at jeg kan ta kontakt med tilsynet. Institusjonen har opplyst om telefonnummeret dit, men jeg tror ikke jeg kommer til å ta kontakt med tilsynet uansett hva som skjer". Jente, 16 år.

"Jeg vet at de sender protokollen til tilsynet. Jeg vet at jeg kan klage, men jeg har aldri klaget på tvangsbruk selv. Det blir bare stress. Jeg møtte tilsynet ved den forrige institusjonen jeg bodde på. De var flinke til å komme og spørre hvordan jeg hadde det". Jente, 16 år.

"Det har vært tilsyn her, men jeg tørr ikke å si noe. Jeg er redd for at ting skal bli verre for meg etterpå. Jeg har sagt til ansatte at jeg skal klage til tilsynet, og da har de sagt at de ikke kommer til å tro på meg likevel. Da gidder jeg ikke å bry meg. Det er de voksne som oftest blir trodd". Gutt, 17 år.

"Jeg har klaget mange ganger og opplevd å få medhold noen ganger. Men, mange ganger har jeg ikke fått det. Noen ganger har det tatt så lang tid å få svar at det nesten blir meningsløst". Gutt, 17 år.

Utsagnene anskueliggjør det som sies innledningsvis i dette avsnittet, nemlig at de fleste ungdommene er kjent med tilsynet og hovedtrekkene i dets rolle/funksjon. Noen har kun hørt om tilsynet og vet litt om hvilket arbeid de utfører og at beboere i barneverninstitusjoner kan ta kontakt med dem, dersom de har spørsmål eller klager. De fleste har imidlertid også møtt tilsynet og snakket med dem i forbindelse med deres jevnligje institusjonsbesøk. Noen ungdommer har bodd i flere institusjoner og har kjennskap til tilsynet også fra tidligere opphold.

Når det gjelder ungdommenes befatning med tilsynet, så synes den å være noe ambivalent. Samtidig som de understreker viktigheten av at det kommer noen for å se til at beboerne har det bra, påpekes det også at tilsynet er for lite pågående når de er på besøk. Noen mener at tilsynet har mye mer kontakt med ansatte enn beboere, og at dette gjør sitt til at beboerne ikke alltid blir hørt, eller i alle fall føler de at de ikke blir det. Ut fra uttalelsene til en del av ungdommene synes det å ligge et dilemma i tilsynets rolle/rolleutøvelse ved at de har like mye og ofte mer kontakt med ansatte, enn beboere. Dersom tilsynet har et for nært (tillits-) forhold til institusjonens ansatte, så svekker dette forholdet mellom tilsynet og beboerne. Slik er det mulig å tolke ungdommene, når de for eksempel stiller spørsmålstegn ved hvorfor tilsynet ringer institusjonen på forhånd før et uanmeldt besøk, hvorfor de avlegger besøk når beboerne er på skolen, hvorfor de ikke oppsøker beboerne mer aktivt ved slike besøk eller erfarer at det er vanskelig å bevise noe annet enn det institusjonens ansatte sier om en sak/hendelse. Det synes også som en del av ungdommene "gir opp" eller forkaster klagemuligheten, nettopp på grunn av at de ikke tror de vil nå fram med sitt budskap; at de uansett ikke får den responsen de håper å få. I slike sammenhenger kjemper de mot institusjonens stemme; en stemme som overfor tilsynet ofte fremstår som sterkere og mer troverdig, enn deres egen. (Se også: Tjelflaat og Ulset, 2007).

4.6 Tvangsbruk – tanker, meninger, løsninger og råd

Dette avsnittet redegjør for ungdommenes generelle betraktninger knyttet til bruk av tvang i barneverninstitusjoner. Hva synes de om at det anvendes tvang overfor barn og unge i institusjon? Er det mulig å forstå at tvang brukes? Kan barn og unge i institusjon lære noe av tvang? Bør institusjonene få mulighet til å anvende mer tvang? Er det mulig å hindre eller redusere tvangsbruk? Og - hva er det aller viktigst for ungdommene å formidle til de voksne om bruk av tvang overfor barn og unge i barneverninstitusjoner?

Kort oppsummert viser informantenes svar at de aller fleste ønsker at tvang ikke skal brukes i barneverninstitusjoner, siden de mener at slike tiltak – spesielt de mest alvorlige knyttet til tvang i akutte faresituasjoner, kroppsvisitasjon/avkledding og begrenset bevegelsesfrihet –

ikke er bra for barn og unge å oppleve gjentatte ganger, og over tid. Når det er sagt sier de aller fleste at de har forståelse for at tvang brukes i enkelte situasjoner. De har opplevd situasjoner hvor de har sett nødvendigheten av at institusjonsansatte bruker tvang. Likevel mener ungdommene at barn og unge sjelden lærer noe gagnlig av tvangstiltakene, og at det burde være både ønskelig og mulig å unngå/reducere en del av de tvangstiltakene som anvendes i barneverninstitusjonene. Det som ungdommene har mest tro på kan virke forebyggende i denne forbindelse, og som de ønsker å videreformidle til de voksne, er at de må se den enkelte beboer i hverdagen. De voksne må ha tid til å prate skikkelig med ungene som bor i institusjonene, og de må ha tro på at det faktisk nytter å komme frem til løsninger gjennom samtaler og samhandling med ungene. At de voksne viser at de bryr seg om- har tid til og stoler på beboerne, motvirker konflikter, hindrer tvangssituasjoner og redusere dermed tvangsbruk.

4.6.1 Tvang kan være nødvendig, men den er sjelden lærerik

Det går klart fram av undersøkelsen at ungdommene helst ser at tvang ikke blir brukt, men de erkjenner at det i enkelte situasjoner er nødvendig å bruke tvang. Dette betyr imidlertid ikke at de mener at tvang i disse situasjonene er en fremgangsmåte som er god, nyttig eller lærerik. Noen ungdommer sier at tvang avler tvang; at én situasjon gjerne fører med seg en ny situasjon, og at ett tvangstiltak kan iverksette en rekke andre tvangstiltak. En informant svarer som følger på spørsmålet om tvang kan virke forebyggende- at den er med på å avverge ytterligere konflikt og mer tvang:

"Snarere tvert i mot egentlig. Det kan bli flere tvangssituasjoner, fordi ungdommene bare bli mer utagerende, mer frustrerte og mer sinte. Det fører til flere situasjoner og muligens verre situasjoner. Det er i hvert fall sånn jeg har opplevd det".

Dersom det er slik at tvang avler tvang, og at denne typen tiltak blir løsningen på "alle" vanskelige situasjoner og konflikter, har institusjoner en viktig jobb å gjøre i forhold til å bevisstgjøre seg selv/sine ansatte om denne faren ved bruk av tvang.

Ungdommenes svar på spørsmål om holdninger til tvangsbruk, om tvang kan være nødvendig (i hvilke sammenhenger og hvorfor) samt om det ligger noen form for læring i disse tiltakene, gir et bedre og mer detaljrikt bilde av deres begreper.

Om holdninger til tvangsbruk:

"Tvang vil jeg helst unngå. Det e så mange ungdommer som forandrer seg etter at de har vært utsatt for tvang. De blir mer aggressive. Spesielt mot de som har brukt tvang på dem. Jeg tror at tvangsbruk kan føre til mer tvangsbruk. Jeg blir veldig aggressiv mot de som bruker tvang på meg". Jente, 16 år.

"Helt idiotisk. Da får man ikke noe bra oppvekst. Det kan bli verre med tvang, at ungene bare blir sinte. Jeg tror at forholdet mellom de ansatte og ungene kan bli dårligere". Gutt, 16 år.

"Jeg synes det er tåpelig. De kan sette seg ned å prate med ungdommen. Prate ut skikkelig, i stedet for å bruke makt på dem". Gutt, 17 år.

"Jeg synes det er nødvendig med tvangsbruk i institusjon, men jeg synes ikke at det skal bli lov til å bruke mer tvang enn det jeg har sett i denne institusjon.(...). Det kommer an på situasjonen om det skal kunne brukes tvang. Jeg mener at en bør kunne holde litt for å roe ned ungdommen, men ikke over lang tid". Gutt, 17 år.

Om nødvendigheten av tvangsbruk:

"Jeg tror ikke det er bra for oss at vi blir utsatt for tvang, men i enkelte situasjoner må det til. For eksempel når en er ruset, bruker vold eller truer andre". Jente, 16 år.

"Noen ganger. I enkelte situasjoner kan det nok være forståelig. Urinprøver synes jeg er helt greit. For det er ikke bra å ruse seg. Tvang i akutte faresituasjoner er også forståelig". Jente, 16 år.

"Når folk begynner å bli voldelige og lager styr, så er det forståelig.(...). Jeg synes ikke tvang er bra i utgangspunktet, men jeg ser at det kan være nødvendig". Jente, 16 år.

"Enkelte situasjoner forstår jeg veldig godt. I frykt for at det blir oppbevart narkotika eller gjenstander som kan være farlige for deg selv, eller andre. Da har jeg stor forståelse". Gutt, 17 år.

Om tvangsbruk og læring:

"Tvangen fører ofte til nye tvangstiltak, fordi konsekvensene er så harde og strenge. Jeg klarer ikke å forholde meg til dem. Jeg lærer ikke noe som bedrer situasjonen min". Jente, 17 år.

"Nei. Det er ingen som lærer av det som jeg vet om". Jente, 16 år.

"Nei. Vi lærer ingenting. Kanskje det eneste vi lærer er at vi kan bruke tvang på egne unger? Vold er aldri løsningen. Vold avler vold". Gutt, 17 år.

"Jeg tror det kan bli mindre av de episodene som utløser tvang.(...). At de som utsettes for tvang lærer av det og forstår at de ikke kan reagere som de gjør. At det ikke lønner seg. Det er jo det som er poenget. Hvis de bruker hodet, så forstår de det". Gutt, 17 år.

Fremfor alt viser utsagnene ovenfor at ungdommene forstår hva som er tvang. De redegjør for hvilke situasjoner som kan utløse tvangstiltak, og bringer ikke inn episoder/regler i institusjonene som det er mulig å (mis)tolke som tvangssituasjoner og tvangstiltak. Av de elleve ungdommene som deltar i undersøkelsen er det kun én som synes å forstå enkelte regler og rutiner i institusjonen som tvang. Denne informanten er plassert i akuttinstitusjon og har kun hatt opphold der i et par uker på det tidspunktet han intervjues. Gutten har ingen tidligere opphold. Slik sett er han den mest uerfarne institusjonsbeboeren som deltar i undersøkelsen. De øvrige ungdommene gir uttrykk for at de skiller mellom institusjonenes regler og rutiner på den ene side, og tvangssituasjoner og tvangsbruk på den annen side.

De samlede dataene som foreligger fra intervjuundersøkelsen viser at ungdommene er samstemte når det gjelder holdninger til tvangsbruk; de ser helst at tvang ikke brukes, men for-

står at institusjonene anvender tvang i enkelte sammenhenger/situasjoner. Det er spesielt i forbindelse med akutte situasjoner, hvor en beboer er en fare for seg selv og/eller andre, og når det er snakk om rusing og oppbevaring av rusmidler eller farlige gjenstander, at ungdommene anser tvangstiltak som nødvendige. Når det er sagt er de svært opptatt av at tvangen skal utøves så skånsomt som mulig, og de gir uttrykk for at det i realiteten ikke alltid er slik. Mange gir eksempler på situasjoner som oppleves svært krenkende, og hvor de mener at institusjonsansatte ikke er nok opptatt av å opptre så hensynsfullt som mulig.

Også i sine svar på spørsmålet om tvang fører med seg noen form for fornuftig lærdom er ungdommene temmelig samstemte. (Vi snakker da om lærdom som de bringer med seg videre på en slik måte at situasjoner og handlinger som utløser tvangstiltak blir færre, og at dette i sin tur hindrer/reduserer fremtidig tvangsbruk). De fleste mener at en ikke kan hente mye gagnlig lærdom ut av tvangsbruk. Noen hevder derimot at det er mulig å ta til seg negativ lærdom. Dette skjer dersom barnet eller ungdommen tolker det slik at det er greit å bruke fysisk tvang og makt overfor andre. Når en gang på gang opplever det på kroppen og/eller er vitne til at andre barn og unge utsettes for at voksne holder hardt, bærer, drar, legger i bakken, holder nede og stenger dem inne på et rom, så kan det være en fare for at noen "lærer" at det er greit å gjøre det samme overfor andre. Kanskje også overfor egne fremtidige barn. En del av ungdommene mener at dette er et reelt faremoment, og de bruker derfor tid på å snakke om det i intervjuene.

I undersøkelsen er det én beboer som ytrer til dels avvikende tanker og meninger om tvangsbruk i barneverninstitusjoner sammenlignet med de andre beboerne. Gjennom hele intervjuet gir han sin støtte til de voksne som arbeider i institusjonen, samtidig som han fremviser noe forakt overfor "sine egne", beboerne. Gutten stiller seg selv, på sett og vis, utenfor eller ved siden av den resterende beboergruppen og ønsker ikke å representere dem. Det er gitt plass til guttens tanker og meninger gjennom store deler av rapporten. Hans stemme er også representert i utsagnene ovenfor.

4.6.2 Mindre tvangsbruk – løsninger og råd

Som vi har vært inne på tidligere er ungdommene opptatt av å formidle at det i mange situasjoner blir brukt tvang selv om dette, i deres øyne, ikke synes å være nødvendig. De mener at en rekke situasjoner kunne vært løst uten å ty til tvang. I dette ligger det innebygget en kritikk av institusjoner som ikke evner å se andre løsninger enn tvangsbruk, når de skal håndtere vanskelige situasjoner/konflikter. Er det for lett å ty til tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjoner? Fremstår tvangsbruk som ren rutine; en hverdagslig måte å håndtere konflikter på?

Når ungdommene sier at mange situasjoner/konflikter løses med tvang selv om dette etter deres oppfatning ikke er nødvendig, så sier de også at det er mulig å hindre/ redusere tvangsbruken i institusjonene. De sier at de har behov for å bli sett og hørt og ønsker at ansatte skal ha tid til å snakke med dem, når de (ungdommene) har behov for å snakke. Slik

kjenner de at de blir tatt på alvor, og dette mener de er viktig for å kunne forebygge konflikter og å redusere/hindre tvangsbruk. Å oppleve at de voksne er der for dem, at de viser oppriktig interesse og søker kontakt, er vesentlig. Det gis uttrykk for at når en kjenner seg trygget på de voksne og stoler på dem er det også mulig "å lette på trykket" med jevne mellomrom. Mange ungdommer har behov for nettopp det, siden de ofte sliter med problemer og utfordringer som de bruker mye tanker, tid og krefter på. Dersom institusjonen erkjenner nødvendigheten av å bruke mer tid på å se, spørre, lytte til og bli kjent med den enkelte beboeren, vil dette være med på å redusere handlinger, konflikter og situasjoner som ofte fører med seg tvangstiltak, i følge ungdommene. Reime og Fjær, som i en artikkel tar for seg ungdom som er tvangsplasserte, og forholdet mellom tvang, autonomi og medvirkning, fremhever også betydningen av god relasjon mellom de voksne ansatte og ungdommene. Informantene i deres undersøkelse (institusjonsplasserte ungdommer) stiller spørsmål ved om mer dialog med de voksne kunne ha bedret oppholdet. De poengter at en viktig forutsetning for dialogen er at de selv opplever å bli hørt og lyttet til; at de blir tatt på alvor. Dette synes imidlertid mangelfullt i ungdommenes erfaringer (2010).

Utover viktigheten av å snakke sammen, pekes det også på betydningen av individuell tilrettelegging og behandling. Det som fungerer for én ungdom fungerer ikke nødvendigvis like godt for en annen. De voksne bør ha i tankene at beboerne er forskjellige, og at de kan ha ulike behov. Først når de får rede på den enkeltes situasjon kan de opptre riktig og gi god omsorg. Hovedpoenget er at de ansatte må ha tid til å gjøre seg godt kjent med den enkelte ungdom. Som noen av ungdommene bemerker: de voksne evner sjelden å se forskjellene/de ulike behovene så lenge det meste av arbeidstiden deres i institusjonen er styrt av møter og papirarbeid.

Det viser seg at ungdommenes løsningsforslag for å unngå eller redusere tvangsbruk, er likestilt med svarene de gir på spørsmålet om hva som er viktigst for dem å si til de voksne, om bruk av tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjoner. Fra ungdommenes ståsted synes det med andre ord å være viktigst å formidle at institusjonene har mulighet til unngå/ redusere tvangsbruken ved å se, snakke med og lære å kjenne den enkelte beboer. I så henseende passer det godt å avslutte dette kapitlet med å vise til ungdommenes egenuttrykte løsninger og råd til de voksne:

"Tvang blir brukt i mange situasjoner hvor den lett kunne vært unngått. De kan snakke og samarbeide med ungdommene framfor å fremheve makt. Det virker som om det viktigste for dem er å fremheve at: "her er det vi som bestemmer, og det blir sånn som vi sier", fremfor å få løst problemet på en best mulig måte for personen det gjelder og andre beboere". Gutt, 17 år.

"Alle vil jo ha noen å snakke med. Hvis de hadde vært flinkere til å snakke med oss, og vist at de er til å stole på, så tror jeg ikke ungdommen hadde oppført seg så galt og vært så sure, grinete og aggressive. Da hadde det blitt mindre bruk av tvang også". Jente, 16 år.

"I mange situasjoner er det mulig å unngå tvang, dersom de tar seg tid til å snakke mer med oss og løser situasjonen på den måten. De voksne må være rolige, snakke skikkelig og ikke være frekke". Jente, 16 år.

"Slutt med tvang! De må prøve alt mulig annet først. Se etter andre muligheter. De kan snakke. Det gjør politiet også; de snakker. Det er idiotisk hvis det blir sånn at regelverket blir endret, slik at det kan brukes mer tvang overfor barn i institusjon". Gutt, 16 år.

"Kanskje de voksne kan lytte litt mer? Veldig mange er dårlige til å lytte; de hører ikke på ungdommene. De har ikke tid. (...). Hør på ungdommene, hør på hva de virkelig vil, i stedet for å gjøre tvert i mot". Jente, 16 år.

"Vi ungdommene er jo sånn at vi oppfører oss på en dårlig måte og er drittunger, fordi vi har problemer. Det er jo ting vi sliter med liksom, men det er ingen som spør sånne enkle spørsmål som; "går det bra med deg?" Begynner de å snakke, så snakker vi tilbake. Du har jo lyst til å ha noen å snakke med. Men, de gjør ikke det. Det er ikke mange som gjør det". Jente, 16 år.

"Se an ungdommen – se hva den enkelte trenger". Jente, 16 år.

"Det er ikke riktig å bruke tvang hele tiden. De bør prøve å snakke mer med ungdommene. Prøve å forstå hva som fungerer for den enkelte". Jente, 16 år.

"Jeg er for å snakke, i stedet for å gjøre noe fysisk. De ansatte må prøv å bruke ord, i stedet for tvang". Jente, 16 år.

"Tenk litt på hva dere gjør og hva dere utsetter et menneske for.(...). Tenk på hva dere gjør mot ungdommen, når dere bruker tvang. Tenk på hva det kan gjøre med ungdommen. En trenger jo ikke å stole på de voksne i det hele tatt i et hjem der det bli brukt tvang og vold". Jente, 16 år.

"Dere bør reflektere over hva dere gjør med hverdagen til ungdommene". Gutt, 17 år.

"Det hjelper ikke for ungdommen at de blir brukt tvang på. Det bare ødelegger personen, psyken til personen". Gutt, 17 år.

"Det må være litt mer som hjemme. Jeg vet ikke om det er så bra at overgangen er så stor mellom livet i institusjon og livet utenfor. Jente, 17 år.

"De må tenke seg veldig, veldig godt om før de bruker tvang. De må tenke før de handler. (...). Kanskje er det ikke nødvendig?". Jente, 16 år.

"Av og til synes jeg at ting er kjipt – det de voksne sier og gjør. Det er masse som er kjipt, men det kan likevel være riktig det de gjør". Gutt, 17 år.

5. Oppsummering og anbefalinger

5.1 Oppsummering

Undersøkelsen viser at ungdom som bor i barneverninstitusjoner har god forståelse av hva tvang er/kan innebære samt hva som er å regne som tvangstiltak ved opphold i barneverninstitusjon. De fleste skiller mellom de regler og rutiner som institusjonen har fastsatt og som beboerne må forholde seg til, på den ene side, og bruk av tvang som følger av rettighetsforskriften på den annen side. Alle ungdommene som deltar i undersøkelsen har imidlertid ikke oversikt over hvilke tvangstiltak institusjonen kan bruke overfor hvem. De av ungdommene som har lengst erfaring med å bo i institusjonen og/eller som har vært i flest situasjoner hvor det har blitt brukt tvang synes å ha mest kunnskap om tvang, ulike typer tvangstiltak, adgang til tvangsbruk i forhold til plasseringsparagraf, prosedyrer rundt en situasjon og tilsynets rolle i forbindelse med bruk av tvang i barneverninstitusjoner. Disse ungdommene har også gjerne de sterkeste og klareste meningene om bruk av tvang overfor barn og unge i barneverninstitusjoner.

Det fremstår noe uklart om institusjonene har bestemte prosedyrer i forhold til å opplyse den enkelte beboer om vedkommendes rettigheter og om institusjonens adgang til å sette begrensninger og å bruke tvang overfor ham/henne. Noen ungdommer forteller at de ble informert om dette da de ankom institusjonen, andre sier at institusjonen har en del skriftlig materiell som omhandler rettigheter og tvang. Dette er lett tilgjengelig og kan leses av ungdommen selv. Enkelte ungdommer forteller imidlertid at de hverken har blitt opplyst om sine rettigheter, eller om institusjonens adgang til å bruke tvang. Det synes å være slik at en del av beboerne har opparbeidet seg noe kunnskap om rettigheter og bruk av tvang først etter at de har erfart tvang. I forbindelse med tvangstiltak har de for eksempel blitt forelagt en tvangsprotokoll, og de har mottatt informasjon om retten til å klage på tvangsvedtak overfor fylkesmannens tilsyn.

Videre viser undersøkelsen at ungdommene har noe ulik forståelse av- og kunnskap om hva som skjer, eller skal skje, i etterkant av et tvangstiltak. De har ulike erfaringer med tvangsprotokollprosedyren, og hvordan denne gjennomføres. Når det gjelder klageadgang viser undersøkelsen at mange av ungdommene har brukt denne retten, men at de med tiden slutter å klage. En sentral årsak til det er at de sjelden eller aldri opplever å få medhold på sine klager fra tilsynets side. Ungdommene oppfatter at tilsynet har mer tiltro til de ansatte i institusjonen, enn til beboerne. Til tross for dette gir de fleste uttrykk for at det er viktig å ha et tilsyn som jevnlig besøker institusjonen for å kontrollere at beboerne får god omsorg og har det bra.

Samtlige ungdommer sier at de forstår at tvangstiltak kan være nødvendig i enkelte situasjoner, og de er enige i at det vanskelig lar seg gjøre å hindre *all* bruk av tvang. Det må være grenser og begrensninger i forhold til hva beboerne kan foreta seg; hvilken atferd som er akseptabel og så videre. For å trygge den enkelte beboer og/eller omgivelsene synes ungdommene å mene at tvang i en del situasjoner kan være eneste utvei. Samtidig forteller de at tvangsbruk gjør dem utrygge. På spørsmål om det bør tillates mer tvangsbruk i barneverninstitusjoner i framtiden, sier samtlige at dette ikke er en god løsning. Ungdommene mener at det allerede er for mye tvangsbruk. En del av ungdommene frykter for mer motstand, frustrasjon og rømningsforsøk blant beboere, dersom institusjonene får en utvidet adgang til å bruke tvang. Mange vil ønske å komme seg bort om de ikke får bevege seg fritt innenfor institusjonen, som i utgangspunktet er å forstå som deres hjem den tid de bor der. Flere rømningsituasjoner vil kunne føre til ytterligere bruk av tvang. Ungdommene gir uttrykk for at tvang avler tvang.

Flere forteller at tvangssituasjoner forekommer ukentlig – og i perioder daglig, ved institusjonene. De sier at omfanget av tvangsbruk kan endre seg i takt med forholdene i institusjonen; hvem som til enhver tid er plassert og hvilke ansatte som er til stede i institusjonen kan ha betydning i denne forbindelsen. Noen beboere og ansatte går bedre sammen enn andre, og det er også slik at det sosiale livet og tilknytningen mellom beboere, mellom ansatte og mellom beboere og ansatte kan endre karakter når noen flyttet ut, andre flyttet inn, ansatte slutter og nye kommer til.

Ungdommene beskriver enkelte tvangstiltak som skremmende og krenkende, og det er fremfor alt de tvangsmidler som blir brukt når ansatte tolker en episode som akutt faresituasjon (fysisk maktbruk og skjerming) som frembringer slike følelser. Utover dette beskrives kroppsvisitasjon; i form av avkledning ("stripping"), og urinprøvetaking; hvor ansatte står og ser på, som vanskelig og ikke minst en betydelig inngripen i ens personlige integritet. Tvang i akutte faresituasjoner omtales som særegen, fordi den oppleves skremmende og krenkende både når en selv utsettes for den (direkte), og når en er vitne til at andre utsettes for den. Flere av ungdommene forteller at de har opplevd tvang i akutte faresituasjoner, (hvor det gjerne blir brukt fysisk makt/tvang og det er høylytt kjefting, roping og skriking), så ofte at de ikke har begrep om hvor mange ganger det dreier seg om. Samtidig som ungdommene forteller at de opplever redsel og utrygghet i slike situasjoner, gir de uttrykk for at de, etter hvert og over tid, oppfatter tvang som en "normal" del av institusjonshverdagen. Dette betyr ikke nødvendigvis at det som skjer ikke lenger berører dem, men det kan synes som om ungdommene normaliserer hendelsene og velger å leve med dem på denne måten. I denne forbindelse gir noen ungdommer også uttrykk for bekymring i forhold til hva de kan bringe med seg videre i livet av holdninger knyttet til bruk av tvang og makt. Kan de bli blaserte? Er det en fare for at de tar med seg lærdom som sier at det er greit å bruke tvang og makt overfor barn og unge?

Undersøkelsen viser at det å bli direkte utsatt for- og/eller å være vitne til tvang i akutte faresituasjoner gjør noe med ungdommene og forholdene i institusjonen. De fleste mener at anvendelse av tvang – og da spesielt denne typen tvang – har negativ [inn]virkning på relasjonene mellom ansatte som utøver tvangen og beboere som utsettes for den. Ungdommene har erfart at videre samhandling kan være vanskelig og/eller at noe i relasjonen dem i mellom kan være ødelagt for alltid.

Videre viser undersøkelsen at ungdom som er plassert i akuttinstitusjon oppfatter skjerming som et ordinært og rutinemessig tiltak. Alle barn/unge som ankommer institusjonen må bo i en skjermingsleilighet, som har spesialmøbler og som for øvrig er svært sparsomt møblert, i to-tre døgn før de får et eget rom i hovedbygget. I følge ungdommene gjennomføres dette tiltaket uansett bakgrunnen for plasseringen og/eller barnets tilstand ved ankomst. De er usikre på hvorfor institusjonen mener at alle nye beboere må bo i skjermingsleilighet først, men de antar at det er vanlig praksis ved slike institusjoner.

Utbredt tvangsbruk, samt spesifikke typer tvangstiltak, synes å ha betydning i forhold til ungdommenes forståelse av institusjonen; hva den er/representerer for dem. I utgangspunktet ønsker de at hverdagen skal være så normal som mulig, og at institusjonen skal kunne forstås som et hjem. Ungdommene mener at hjem og trygghet hører sammen. For å føle seg hjemme, må de føle seg trygge. For å føle trygghet må det være noen i hjemmet som er der for dem, som spør hvordan de har det, som de kan stole på. Når institusjonen, i følge ungdommene, ikke så lett kan assosieres med et hjem, så skyldes dette blant annet tvangsbruken. Det er særlig den type tvang som anvendes når ansatte tolker en hendelse som akutt faresituasjon, som ikke passer inn i bildet. Med andre ord: Når situasjonen er uforberedt, uoversiktlig og det blir brukt fysisk makt. En kan bli holdt hardt, båret vekk, lagt ned i bakken, holdt nede, dratt bortover gulvet, stengt inne på et rom og det er ofte skriking, kjefting og roping. Den fysiske makt- og tvangsbruken i slike situasjoner gjør sterkt inntrykk på ungdommene, den setter spor og det er ikke tvil om at den *er med på* å forme det bildet som ungdommene danner seg av institusjonen. Men også isolering/skjerming, som kan iverksettes i forbindelse med tvang i akutte faresituasjoner, kroppsvisitasjon og urinprøvetaking bidrar til at institusjonen og institusjonshverdagen ikke helt harmonerer med ungdommenes forståelse av et hjem og hjemlige omgivelser. De fleste ungdommene gir uttrykk for at de forstår at institusjonen må sette begrensinger og bruke tvang i en del situasjoner, men samtidig mener de at tvang sjelden er en god løsning for skolering. De sier at mindre bruk av tvang vil bidra til at beboere føler seg tryggere, og at barneverninstitusjonen framstår mer som et "normalt" hjem.

Ungdommene som deltar i undersøkelsen sier at de har behov for å oppleve gode relasjoner og godt samspill mellom de voksne ansatte og seg selv. De understreker betydningen av å se hverandre, ha tid til hverandre; å ta seg tid til å lytte og snakke sammen i hverdagen. Når de kjenner seg trygge på de voksne og stoler på dem, så tørr de å åpne seg. Mange føler frus-

trasjon; de sliter med ulike problemer og utfordringer som de bruker mye tid og krefter på. Derfor har de behov for "å lette på trykket" med jevne mellomrom. Ungdommene tror at konflikter kan forebygges og tvangsbruk reduseres, dersom de ansatte har mer tid til rådighet til å se, spørre, lytte til og bli kjent med den enkelte beboeren. Voksne som viser oppriktig interesse og som søker kontakt er viktige. Slik kjenner ungdommene at de blir tatt på alvor noe som avstedkommer mindre frustrasjon og motstand.

I følge ungdommene er individuell tilrettelegging og behandling også viktig. Det er ikke slik at det som fungerer for én beboer nødvendigvis fungerer for en annen. Alle kan ikke behandles likt. Flere ungdommer poengterer at barn og unge som bor i barneverninstitusjoner er forskjellige, og at de derfor har ulike behov. God nok omsorg kan først gis når institusjonen forsøker å forstå og sette seg inn i den enkeltes situasjon. Derfor er det essensielt at de ansatte har tid nok til å gjøre seg kjent med barnet/ungdommen. En del av informantene er i denne forbindelse opptatt av innholdet i arbeidstiden til de ansatte. De mener at for mye tid går med til møter og papirarbeid. Det går utover tiden de har til rådighet med beboerne og en kan nesten ikke forvente at de evner "å se" den enkelte beboer, og å forstå dennes behov. Kjennskapet blir gjerne flyktig og overfladisk.

Ungdommene føler seg gjerne trygge når de forstår, men de forstår ikke alltid bruken av tvang. Det de trenger da er forklaringer. Behovet for oppklaring kan være sterkt tilstede både når ungdommen er direkte involvert i situasjonen, og når hun/han er vitne til den. Det oppleves positivt når de voksne søker å forklare hvordan de tolket situasjonen, og hvorfor de brukte tvang. Det er også svært viktig at de voksne viser interesse for å høre ungdommens forklaring, og hvordan hun/han opplevde og tolket situasjonen. Det er ikke alltid slik at de voksne og ungdommen er/blir enige om hendelsesforløpet og nødvendigheten av å bruke tvang, men like fullt er det svært viktig at de snakker sammen. Noen av ungdommene sier at de ikke alltid er beredt til å samtale rett etter situasjonen, men at de som regel, etter en tid, har behov for oppklaring. De ber imidlertid sjelden om dette selv, men håper derimot at de voksne tar initiativ.

5.1.1 Dilemmaet tvang

Barn og unge som bor i barneverninstitusjon skal i størst mulig grad ha et normalt liv. Institusjonen er i utgangspunktet å forstå som deres hjem den tiden de bor der. Dette betyr at de skal oppleve omsorg og trygghet, noe som også innebærer grensesetting. Deres personlige integritet skal ivaretas under oppholdet. Det er derfor svært viktig å reflektere rundt grensene mellom den tvang som er nødvendig for å beskytte barnet, og den tvang som krenker barnets integritet. Selve håndteringen av tvangssituasjonen; det vil si måten institusjonens ansatte går fram på *i* situasjonen og *etterkant av* denne, når det anses nødvendig å bruke tvang, synes å være vesentlig i forhold til om beboerne opplever tvangsbruken som krenkende eller ikke. Dette viser også andre undersøkelser som er gjort på tvangsbruk; for eksempel innenfor psykisk helsevern (Her: se for eksempel "*Hvor går grensen? Om tvang og menneskeverd i psykiatrien*", 2010. <http://www.lpp.no/bilder/Tvangskompendiet>).

Vår undersøkelse har avdekket at mange situasjoner hvor det anvendes tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjoner oppleves krenkende og skremmende, og at de er et klart inngrep i den enkeltes personlige integritet. Dette gjelder spesielt i forbindelse med tvang i akutte faresituasjoner, men også kroppsvisitasjon, urinprøvetaking og begrensninger i adgangen til å bevege seg innenfor og utenfor institusjonens område oppleves som tap av frihet, selvbestemmelse og kontroll over eget liv. Beslaglegging av mobiltelefon og andre elektroniske kommunikasjonsmidler, eller betydelige begrensninger i bruken av slikt utstyr, oppleves også som et tap av selvbestemmelse og frihet. Ungdommenes beskrivelser forteller også om hvordan det å være utsatt for – og/eller være vitne til tvangstiltak, gjentatte ganger og over tid, bringer med seg en forståelse av at dette er en "normal" del av oppholdet og oppveksttiden i barneverninstitusjon. At ungdommene oppfatter tvang som en "normal" del av hverdagen er problematisk, og det fordrer etisk refleksjon.

Bruk av tvang må være hjemlet i lov, den må skje så skånsomt som mulig samt kunne begrunnes etisk. Det yrkesetiske grunnlagsdokumentet for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere slår fast at disse yrkesgruppene skal bekjempe unødvendig bruk av tvang, og at det kun i unntakstilfeller skal anvendes tvang (Fellesorganisasjonen, 2002). Utgangspunktet for utformingen av disse felles etiske verdiene er menneskerettighetserklæringen og andre forpliktende dokumenter, som for eksempel FNs konvensjon om barns rettigheter.

I *"Frivillighet og tvang i behandling av barn og ungdom"* (1998) skriver Mørch m. fl. om grenseområdet mellom frivillighet og tvang og belyser dette temaet både fra den faglige, etiske synsvinkel samt den juridiske som regulerer rettigheter, kontrollerer maktbruk og verner om enkeltindivider. De skriver blant annet som følger: *"En faglig fundert diskusjon om ulike sider ved faglige intervensjon, og ikke minst når denne innebærer elementer av bruk av tvang, er (...) nødvendig i både barne- og ungdomspsykiatri, barnevern og omsorgsmiljøer"* (:5). I 2012, om lag 15 år senere, er denne erklæringen høyst relevant og minst like viktig. Etisk bevissthet og avveining er påkrevet i alle situasjoner der bruk av tvang vurderes som tiltak. Det må reflekteres rundt hva som er rett å gjøre i den enkelte situasjon. Prinsippene om "menneskelivets ukrenkelighet", som blant annet innebærer å bekjempe bruk av vold og tvang, samt "respekt for enkeltindividet" hvor frihet, selvbestemmelse, mestring og kontroll over eget liv står sentralt, er vesentlige i denne sammenheng. Institusjonene og deres ansatte utøver makt, myndighet og sosial kontroll over beboerne. Dette blir svært fremtredende i forbindelse med bruk av tvang. Det er viktig å reflektere rundt – og vedkjenne seg dette maktforholdet i relasjonen. Gjennom en slik bevisstgjøring tydeliggjøres også beboerens posisjon og nødvendigheten av å lytte til hans/hennes oppfatninger og forslag til løsninger. Tvang skal bare anvendes etter grundige faglige og etiske avveininger. Dette presiseres i det yrkesetiske grunnlagsdokumentet. Selv om det er urealistisk å tro at en kan forebygge all bruk av tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjon i kortere eller lengre perioder av oppveksten, bør det like fullt være et mål å redusere bruken av slike tiltak. For å begrense tvangsbruk, samt utvikle så god praksis som mulig på området er det nødvendig at institu-

sjonene bruker tid på bevisstgjøring og refleksjon rundt maktforholdet i relasjonen mellom ansatte og beboere, og likeså har stort fokus på faglige og etiske avveininger i tilknytning til bruk av tvang. Det er dessuten viktig at beboerne blir sett og hørt. Deres opplevelser og oppfatninger knyttet til tvangsbruk må tas på alvor og arbeidet med konfliktløsning og forebygging av tvang bør inkludere både institusjonsansatte og beboere. Dersom barn og unge som bor i institusjoner blir hørt, får mulighet til å delta aktivt og komme med innspill og løsningsforslag, kan dette i seg selv bidra til å forebygge konflikter og hindre bruk av tvang.

5.2 Anbefalinger

På bakgrunn av det ungdommene formidler vil vi komme med noen anbefalinger som kan bidra til å forebygge og redusere tvangsbruk, samt legge til rette for at tvangsbruk som er påkrevet gjennomføres så skånsomt som mulig:

- Barneverninstitusjonene bør arbeide aktivt og kontinuerlig med etisk refleksjon og bevisstgjøring rundt bruk av tvang overfor barn og unge. Regelmessig og konstruktiv dialog om tvangsbruk og alternative løsninger, som kan bidra til å forebygge bruk av tvang, bør gjennomføres. Også beboerne bør få mulighet til å delta i samtaler om konfliktsituasjoner, konfliktløsning og bruk av tvang. Det må tydeliggjøres hvilke holdninger og verdier institusjonen anerkjenner knyttet til bruk av tvang og makt overfor barn og unge, slik at beboerne kan få en forståelse av at makt – og tvangsbruk ikke er en åpenbar og ønsket løsning på konfliktsituasjoner. Dette er viktig med tanke på den risikoen som foreligger med hensyn til overføring av uønskede/usunne holdninger til tvangs- og maktbruk ved at beboerne selv utsettes for og/eller er vitne til slike situasjoner innenfor institusjonssettingen. Det må med andre ord snakkes om – og klargjøres at bruk av tvang og makt ikke er greit, men at det kan være nødvendig i enkelte situasjoner.
- Barneverninstitusjonene må definere/tydeliggjøre rutiner for informasjon om rettigheter og bruk av tvang. Denne typen informasjon er svært viktig og må gis på en forståelig måte både til ansatte og beboere. Gode rutiner med hensyn til å opplyse om, tydeliggjøre og regelmessig gjenta bestemmelsene knyttet til rettigheter og bruk av tvang under opphold i institusjon vil være med på å skape trygghet blant ansatte og beboere. Det er også viktig å opplyse beboerne om Fylkesmannens ansvar, hvilken rolle tilsynet har i forhold til institusjonene og beboerne og hvilke oppgaver det er pålagt å gjennomføre i denne forbindelse.
- Det må defineres/tydeliggjøres rutiner for oppfølging av beboere i forbindelse med tvangstiltak. Dette innebærer at institusjonene, utover de formelle krav om å føre tvangsprotokoll/rapport, bør innarbeide rutiner for hvordan ansatte skal gå fram for å følge opp beboere i etterkant av tvangssituasjoner. Disse bør ta hensyn til både beboere som har vært utsatt for tvangstiltak direkte, og beboere som har vært vitne til tvangstiltak. Det er spesielt i forhold til bruk av tvang i akutte faresituasjoner at det anses nødvendig å inkludere beboere som er vitne til hendelsen. Samtaler mellom ansatte som har vært involvert i- eller som har utøvd tvang, og beboere som har vært utsatt for, og eller har vært vitne til tvangsbruk, bør gjennomføres i etterkant. Sikte-

målet med samtalene må være å åpne opp for meningsutveksling. Beboerne må få gi uttrykk for hvordan de har forstått og opplevd situasjonen. Den/de ansatte må, på sin side, forsøke å forklare beboerne hvordan de tolket situasjonen og hvorfor de vurderer det som nødvendig å bruke tvang. Når det er rom- og lydhørhet for ulike forklaringer og tolkninger av situasjoner kan dette være med på å føre "partene" nærmere hverandre. Det gjør det mulig å forstå hverandres reaksjoner og handlinger.

- Fokus på individuell tilrettelegging og behandling er nødvendig også i forbindelse med spørsmål om bruk av tvang overfor barn og unge som bor i institusjon. Bruk av tvangstiltak må alltid vurderes og begrunnes individuelt. De må ikke gjennomføres rutinemessig som en ordinær del av institusjons- eller behandlingsopplegget. Institusjonsledere og ansatte må være bevisste og tydelige på at beboernes skal behandles individuelt, ikke kollektivt som gruppe.
- Å kjenne "eierskap" til de løsninger en kommer fram til- for eksempel hvilke begrensninger/konsekvenser en tvangssituasjon skal kunne medføre i ettertid, kan bidra til at beboeren lærer noe av tiltaket og samtidig kan det forebygge senere bruk av tvang. Derfor bør barneverninstitusjonene, i samarbeid og samråd med beboerne, arbeide aktivt og kontinuerlig med håndtering av konflikter/konfliktløsningsproblematikk.
- Selv om bruk av tvang noen ganger er påkrevet, viser undersøkelsen at barn i institusjon opplever at mange situasjoner, som har medført tvangstiltak, kunne vært håndtert annerledes og at tvang kunne vært unngått. Samlet sett har antallet protokollerte tvangstiltak overfor barn og unge i barneverninstitusjoner øket de siste årene. Det kan imidlertid være store forskjeller mellom institusjonene; noen har få tvangstilfeller, mens andre har mange. Per i dag vet vi lite om årsakene til disse forskjellene. Det er derfor behov for å se etter trekk ved institusjonene og praksis som kan bidra til å forklare ulikhetene med hensyn til bruk av tvang. Det anbefales at det gjennomføres en slik undersøkelse, hvor en også søker å få kunnskap om "suksessfaktorer" som kan bidra til at unødvendig tvangsbruk unngås. Dette må anses som viktig for å få til en likeverdig og god praksis med hensyn til konfliktløsning og bruk av tvang overfor barn og unge som bor i barneverninstitusjon.

Referanser

Azzopardi, M.M. (2010). Where is Home? "The Voice of Children and Young Persons Living in Care". I *International Journal of Child & Family Welfare*. 3-4: 171-186.

Backe-Hansen, E. (red), E. Bakketeig, H. Gautun og A. B. Grønningsæter. (2011). *Institusjons-plassering – siste utvei? Betydningen av barnevernsreformen fra 2004 for institusjonstilbudet*. Rapport nr. 21. Oslo: Fafo, NOVA – Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

Den europeiske menneskerettskonvensjonen. (1950).

Falck, S. (2006). *Mellom straff og behandling. Tvangsplassering av ungdom med alvorlige atferdsvansker*. Oslo: Kommuneforlaget.

Fellesorganisasjonen. (2002). Yrkesetisk grunnlagsdokument for barnevernspedagoger, sosionomer og vernepleiere. Vedtatt på kongress i 2002; revidert i 2010.

FNs konvensjon om barns rettigheter. (1989).

Forandringsfabrikken. (2009). *Barnevernsproffene*. Brosjyre. Oslo: Forandringsfabrikken.

Forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon (2002 nr. 1594) (Rettighetsforskriften).

Forskrift om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon – presisering av regelverket (2005).

Forskrift om tilsyn med barn i barneverninstitusjoner for omsorg og behandling (2003 nr. 1564) (Tilsynsforskriften).

Foucault, M. (1994). *Overvåkning og straff. Det moderne fengselssystemets fremvekst*. Oslo: Gyldendal.

Foucault, M. (1995). *Seksualitetens historie I. Viljen til viten*. Halden: Exil.

Gording Stang, E. (2002). Frivillige tiltak og grensene mot bruk av tvang i barnevernet. I *Retfærd - Nordisk juridisk tidsskrift*. 25 (1): 41-58.

Hennum, N. (1997). *Den komplekse virkelighet. Krise- og utredningsinstitusjoners tvetydige verden*. Rapport nr. 11. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

<http://www.bufetat.no/barnevern/institusjoner/>

<http://www.bufetat.no/documents/Bufetat.no/NBBF>

<http://www.lpp.no/bilder/Tvangskompendiet>

http://www.regjeringen.no/upload/BLD/Taler%20og%20artikler/ALY/redegjorelse_19_11_10.pdf

http://www.regjeringen.no/upload/kilde/bfd/prf/2005/0056/ddd/pdfv/285231-bvl_%C2%A75-9.pdf

<http://www.ssb.no/emner/03/03barneverng/>

Høstmælingen, N., E.S. Kjørholt og K. Sandberg (red.) (2008). *Barnekonvensjonen – barns rettigheter i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kjønstad, A. og A. Syse. (2008). *Velferdsrett I. Grunnleggende rettigheter, rettssikkerhet og tvang*. Oslo: Gyldendal akademisk.

Lov 22. mai 1902 nr. 10 om almindelig borgerlig straffelov (straffeloven).

Lov 8. april 1981 nr. 7 om barn og foreldre (barneloven).

Lov 17. juli 1992 nr. 100 om barneverntjenester (barnevernloven).

Lov 10. februar 1967 om behandlingsmåten i forvaltningssaker (forvaltningsloven).

Lov 13. desember 1991 nr. 81 om sosiale tjenester (sosialtjenesteloven).

Lurie, J., T. Tjelflaat og A. Storhaug. (2008). *Håndtering av mistanke om rusmidler på barneverninstitusjon*. Nettdokument:

<http://www.bufetat.no/Documents/Bufetat.no/NBBF/BUSmidtRusmidlerInstitusjon2008.pdf>

McIntosh, I., Punch, S., Dorrer, N. & Emond, R. (2009). "You don't have to be watched to eat your toast": Surveillance and food practices within residential care for young people. *Surveillance & Society*, 7, 209-303.

Mørch, W-T., J. E. Snoek og A. Syse. (1998). *Frivillighet og tvang i behandling av barn og ungdom*. Oslo: Gyldendal.

Ot.prop. nr. 69 (2008-2009). *Om lov om endringer i barnevernloven*.

Reime, A.M. og S. Fjær. (2010). Å tilhøre, å bli, å delta. Medvirkning i overgangen fra barneverninstitusjon til voksenliv. I *Fontene forskning*. Nr. 2: 27-38. Fellesorganisasjonen (FO).

Rundskriv Q-0819. Merknader til forskrift 12. desember 2002 om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon.

Rundskriv IS-14/2002. Kvalitetskrav til rutiner for rusmiddeltesting, hvor positivt analysesvar kan danne grunnlag for iverksetting av alvorlige sanksjoner.

Statens helsetilsyns. (2010). *Tilsynsmelding*. Helsetilsynet. Tilsyn med barnevern, sosial- og helsetjenestene.

Statens helsetilsyns. (2010). *Årsrapport*. Tilsyn med barnevern, sosial- og helsetjenestene.

Tjelflaat, T. og G. Ulset. (2007). *Barn og unges medvirkning i barneverninstitusjon. Et forskningsbasert temahefte*. Rapport nr. 11. Trondheim: NTNU Samfunnsforskning, Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge.

Ulset, G. (2010). Tilværelse og oppvekst i barneverninstitusjon. I *Tidsskrift for ungdomsforskning*. Nr. 1: 49-71. Bergen: Fagbokforlaget.

Vedlegg

- Vedlegg 1 Godkjenning fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD), personopplysninger
- Vedlegg 2 Informasjonsskriv til leder
- Vedlegg 3 Informasjonsskriv og samtykkeerklæring til ungdom
- Vedlegg 4 Intervjuguide

Gro Ulset
Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge
NTNU Samfunnsforskning AS
7491 TRONDHEIM

Vår dato: 23.05.2011

Vår ref: 27020 / 3 / LMR

Deres dato:

Deres ref:

KVITTERING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 13.04.2011. Meldingen gjelder prosjektet:

27020
Behandlingsansvarlig
Daglig ansvarlig

Tvang i barneverninstitusjoner - ungdommenes perspektiver
NTNU Samfunnsforskning AS, ved institusjonens overste leder
Gro Ulset

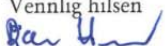
Personvernombudet har vurdert prosjektet og finner at behandlingen av personopplysninger er meldepliktig i henhold til personopplysningsloven § 31. Behandlingen tilfredsstiller kravene i personopplysningsloven.

Personvernombudets vurdering forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i melde skjemaet, korrespondanse med ombudet, eventuelle kommentarer samt personopplysningsloven/-helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, http://www.nsd.uib.no/personvern/forsk_stud/skjema.html. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://www.nsd.uib.no/personvern/prosjektoversikt.jsp>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 10.05.2012, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Bjørn Henrichsen

Linn-Merethe Rød

Kontaktperson: Linn-Merethe Rød tlf: 55 58 89 11
Vedlegg: Prosjektvurdering

Avdelingskontorer / District Offices:

OSLO: NSD, Universitetet i Oslo, Postboks 1055 Blindern, 0316 Oslo. Tel: +47-22 85 52 11. nsd@uio.no
TRONDHEIM: NSD, Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, 7491 Trondheim. Tel: +47-73 59 19 07. kyrre.svarva@svt.ntnu.no
TROMSØ: NSD, HSL, Universitetet i Tromsø, 9037 Tromsø. Tel: +47-77 64 43 36. martin-arne.andersen@uit.no

Informasjonsskriv til institusjonsleder

Spørsmål om deltakelse i undersøkelsen: Tvang i barneverninstitusjoner-ungdommenes perspektiver

Hvorfor ønsker vi å gjennomføre denne undersøkelsen?

Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge (BUS) er nå i gang med en undersøkelse om ungdomsbeboeres forståelse av tvang/tvangsbruk i barneverninstitusjoner. Bruk av tvang i barneverninstitusjoner er i dag et svært sentralt tema, men det foreligger et betydelig kunnskapshull fordi beboeres forståelse av tvang/tvangsbruk i liten grad er registrert.

Ungdom som bor i barneverninstitusjon kan ha ulike oppfatninger av en tvangsprosess, og nødvendigheten av å bruke tvang. Dette både med hensyn til initiering til tvangsbruk, type tvangsmidler, utøvelse av makt og eventuelle konsekvenser. I denne undersøkelsen ønsker vi derfor å få fram ungdommenes stemmer; deres forståelse av hva tvang er, deres holdninger til tvang, oppfatning av tvangssituasjoner og tvangsbruk. Vi er ikke ute etter å få opplysninger om grad/utbredelse av tvangsbruk/type tvang knyttet til den enkelte barneverninstitusjon og/eller hvilke ansatte som har vært involverte i situasjoner hvor det er blitt anvendt tvang i den enkelte institusjon.

Hvem kan delta og hvordan gjennomføres undersøkelsen?

Det er kun beboere over 16 år som bes om å delta som informanter i undersøkelsen. De må selv ha vært utsatt for tvangstiltak og/eller ha observert tvangsbruk overfor andre beboere. Den enkelte ungdom vil bli intervjuet av undertegnede forsker ved BUS, og det vil bli gjennomført ved institusjonen. Intervjuet vil vare i om lag ½ -1 time, og vi ønsker å ta lydopptak av dette.

Hvilken nytteverdi har undersøkelsen?

Bruk av tvang i barneverninstitusjoner er regulert gjennom lovverket. Det er konsensus om at tvang i visse situasjoner er nødvendig. Samtidig vet vi at ungdom, som blir utsatt for tvang, kan oppleve dette som krenkende, og at noen kan oppleve reaksjoner fra ansatte som en unødvendig inngripen i deres liv. Dette kan "trigge" ny uønsket atferd; noe som kan akselerere tvangsbruken. Kunnskap om ungdommenes forståelse av situasjoner hvor tvang blir anvendt, er av sentral betydning både i forhold til hvordan tvangsbruk i noen situasjoner kan unngås, men også hvordan den kan håndteres på en måte som er forståelig og akseptabel for ungdommene. Målet er å utvikle god praksis hvor også ungdommenes perspektiv blir ivarettatt. Resultatene fra prosjektet vil bli formidlet i en skriftlig rapport og som en nettoutgave. Samtlige institusjoner som deltar i undersøkelsen vil få tilsendt skriftlig rapport.

Hvem må samtykke og hvordan skjer dette?

I tillegg til at du som leder ved institusjonen mottar et informasjonsskriv om undersøkelsen sender vi eget informasjonsskriv med samtykkeerklæringer til alle de ungdommer over 16 år som bor hos dere. Ungdommene kan selv ta stilling til om de ønsker å delta; siden de er fylt 16 år må det ikke innhentes samtykke fra foreldre/foresatte/barneverntjeneste. Det aksepteres både skriftlig og muntlig samtykke. Det er ikke ønskelig fra vår side å innhente direkte personidentifiserbare opplysninger om ungdommene, derfor håper vi at institusjonen kan motta/oppbevare de samtykker

som gis. Dersom en ungdom samtykker til deltakelse kan hun/han likevel, på et hvilket som helst tidspunkt, trekke seg fra undersøkelsen uten å måtte begrunne dette nærmere.

Hvordan behandles de opplysningene vi får?

Vi er ikke interesserte i personlige/sensitive opplysninger om ungdommene, de ansatte eller andre. Alle opplysninger som vi får vil bli anonymisert. Ansvarlige for prosjektet er underlagt taushetsplikt, og alle opplysninger vil bli behandlet strengt konfidensielt. Ved prosjektslutt, 10. mai 2012, vil lydopptak/datamateriale med opplysninger gitt av informantene bli slettet. Prosjektet er meldt til- og godkjent av Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste A/S.

Noen praktiske opplysninger

Som leder ved denne barneverninstitusjonen håper vi at du vil være behjelpelig med å dele ut vedlagte informasjonsskriv m/samtykkeerklæring til de av beboerne som er fylt 16 år. Prosjektleder Gro Ulset vil ta kontakt med deg/institusjonen etter at du/dere har mottatt den skriftlige informasjonen. Dette for å bli underrettet om ungdommer som bor hos dere ønsker å delta i undersøkelsen. Som takk for hjelpen/det bidrag som ytes gjennom deltakelse ønsker vi å gi den enkelte ungdom en pengegave pålydende kr. 300.

Med vennlig hilsen

Barnevernets Utviklingssenter i Midt-Norge, NTNU Samfunnsforskning AS

v/ Gro Ulset

Prosjektleder og forsker

Gro.ulset@samfunn.ntnu.no

Tlf: 99 60 42 91

Til deg som er fylt 16 år og som bor i barneverninstitusjon

Informasjonsskriv om undersøkelsen Tvang i barneverninstitusjoner-ungdommenes perspektiver

Barnevernets utviklingscenter i Midt-Norge (BUS), som er en del av NTNU Samfunnsforskning, er nå i gang med en undersøkelse om: **Ungdoms forståelse av tvang/tvangsbruk i barneverninstitusjoner.**

Hvorfor ønsker vi din deltakelse i undersøkelsen?

Bruk av tvang i barneverninstitusjoner er et viktig tema, men ettersom din og andre beboeres forståelse av tvang/tvangsbruk ikke er undersøkt og registrert tilstrekkelig, mangler vi vesentlig kunnskap. I denne undersøkelsen ønsker vi å få fram din og andre ungdomsbeboeres stemmer; **deres forståelse av hva tvang er, deres holdninger til tvang, oppfatning av tvangssituasjoner og tvangsbruk.**

Hvordan gjennomføres undersøkelsen?

Det er kun ungdom over 16 år, som bor i barneverninstitusjon, som skal delta i denne undersøkelsen. Du må selv ha vært utsatt for tvang og/eller ha observert tvangsbruk overfor andre beboere. Dersom du ønsker å delta i undersøkelsen vil du bli intervjuet av undertegnede forsker ved BUS. Intervjuet vil bli gjennomført ved institusjonen, og det vil vare i om lag ½ -1 time. Vi ønsker å ta lydopptak av intervjuet.

Hvorfor er undersøkelsen viktig og hva kommer ut av den?

Undersøkelsen vil gi oss kunnskap om din og andre beboeres forståelse av situasjoner hvor tvang blir anvendt. Den informasjon vi får fra deg og andre beboere vil være et viktig bidrag både i forhold til hvordan tvangsbruk i noen situasjoner kan unngås, men også hvordan den kan håndteres på en måte som er forståelig og akseptabel for deg/dere. Resultatene fra undersøkelsen vil bli formidlet i en skriftlig rapport og som en nettutgave.

Hvem må samtykke og hvordan skjer dette?

Ettersom du er fylt 16 år kan du selv bestemme om du ønsker å delta i undersøkelsen. Det må ikke innhentes samtykke fra foreldre/foresatte eller barneverntjeneste. Det aksepteres både skriftlig og muntlig samtykke. Siden vi ikke ønsker å innhente direkte personidentifiserbare opplysninger om deg eller andre beboere, vil institusjonen motta/oppbevare ditt samtykke. Dersom du samtykker til deltakelse kan du likevel, på et hvilket som helst tidspunkt, trekke deg fra undersøkelsen uten å måtte begrunne dette nærmere for oss.

Hvordan behandler vi de opplysningene vi får?

Vi er ikke interesserte i personlige/sensitive opplysninger om deg, andre beboere eller ansatte i institusjonen. Alle opplysninger vi får vil bli anonymisert. Ansvarlige for prosjektet er underlagt taushetsplikt, og alle opplysninger vil bli behandlet strengt konfidensielt. Ved prosjektslutt, 10. mai 2012, vil lydopptak/datamateriale bli slettet. Prosjektet er godkjent av Personvernombudet for forskning, Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste A/S.

Som takk for du stiller opp i undersøkelsen vil du motta et gavekort pålydende kr. 300.

Med vennlig hilsen

Barnevernets Utviklingssenter i Midt-Norge, NTNU Samfunnsforskning AS

v/ Gro Ulset

Prosjektleder og forsker

Gro.Ulset@samfunn.ntnu.no

Tlf: 99 60 42 91

Samtykkeerklæring

Jeg samtykker herved i å delta i undersøkelsen "Tvang i barneverninstitusjoner – ungdommenes perspektiver", som gjennomføres av Barnevernets utviklingssenter i Midt-Norge, NTNU Samfunnsforskning AS. Dette innebærer at jeg deltar i et individuelt intervju som varer i om lag ½-1 time.

Jeg har lest informasjonsskrivet og er gjort kjent med formålet med undersøkelsen, hva den skal brukes til og hvordan opplysningene vil bli behandlet. (Samtykket kan gis skriftlig eller muntlig til leder/ansatt i institusjonen).

Sted: Dato:..... Underskrift:.....

Intervjuguide

Tvang i barneverninstitusjoner-ungdommenes perspektiver

Bakgrunnsinformasjon

- Ungdommens alder, oppholdstid i institusjonen, eventuelle tidligere institusjonsopphold/plasseringer utenfor hjemmet, skole- arbeidssituasjon, fritid.
- Hvorfor bor ungdommen i institusjon?
- Hvilken paragraf i barnevernloven er ungdommen plassert etter?

Innledende del

- Hva forstår du med ordet tvang?/Hva tenker du på når du hører ordet tvang?
- Hva forbinder du med tvang i barneverninstitusjon?
- Hva kan en tvangssituasjon i en barneverninstitusjon være?
- Hvilke hendelser kan utløse tvangstiltak?
- Hvilke tvangstiltak kan institusjonen bruke?
- Kan det bli brukt vold/makt i tvangssituasjoner?
I så fall, når og hvordan skjer dette?
- Kan de ansatte true med tvang overfor dere beboere?
I så fall, når og hvordan skjer dette?

Hoveddel

Tvangssituasjoner/tvangsbruk- ungdommenes opplevelser og oppfatninger

- Kan du beskrive hvordan du har opplevd tvangssituasjoner ved opphold i barneverninstitusjon?
-Direkte og/eller indirekte?
- Hva tenker du om tvangsbruk med tanke på at institusjonen er å forstå som ditt hjem den perioden du bor her?
- Hva tenker du om tvangsbruk i forhold til utvikling av relasjoner/kontakt med de voksne som arbeider i institusjonen?
- Hva tenker du om tvangsbruk i forhold til det å føle trygghet under opphold i barneverninstitusjon?
- Hva tenker du om tvangsbruk i forhold til det å oppleve frihet og selvstendighet under opphold i institusjon?
- Er det mulig å forstå at tvang brukes i enkelte situasjoner overfor barn/unge i barneverninstitusjon?
-Hvorfor/hvorfor ikke?
- Er det mulig å unngå bruk av tvang i en del situasjoner?
-I så fall, hvordan kan dette unngås/løses på en annen måte?
- Er det mulig å redusere grad av krenkelse overfor barn/unge i barneverninstitusjon i forbindelse med en tvangssituasjon?

-I så fall, hvordan kan dette gjøres?

Det som skjer i etterkant av tvangssituasjoner/tvangsbruk

- Kan du beskrive hva som skjer i etterkant av en tvangssituasjon?
 - Gjennomføres det alltid en samtale mellom de som har vært involvert i situasjonen?
 - Forsøker man å komme til enighet om hva som skjedde/hvorfor det skjedde?
 - Får du lov til å fortelle hvordan du opplevde/forsto situasjonen?
 - Gjennomføres det noen form for rapportering?
 - Hva er en tvangsprotokoll?
 - Hvorfor skrives tvangsprotokoll?
 - Hvem skriver tvangsprotokoll og hvem får lese den?
 - Får du lov til å uttale deg i tvangsprotokollen?
- Har Fylkesmannens tilsyn («tilsynet») noen rolle i etterkant av tvangssituasjoner, og i forbindelse med klageadgang/behandling av klager?
 - I så fall, på hvilken måte er tilsynet involvert?

Barneverninstitusjonens rett til å bruke tvang og beboerens klageadgang

- Vet du om det er lov å bruke tvang overfor beboere i barneverninstitusjoner?
 - I så fall, når er det lov?
 - I så fall, vet du om det er lov å anvende samme type tvang overfor alle beboere?
- Hva vet du om dine rettigheter i forbindelse med tvangsbruk under opphold i barneverninstitusjon?
- Vet du hvor dine rettigheter som beboere står nedskrevet?
- Vet du om du har mulighet til å klage på tvangstiltak?
 - I så fall, hvordan går du fram om du vil klage?
- Har leder og/eller ansatte i institusjonen gitt deg informasjon om rettigheter og bruk av tvang under opphold i barneverninstitusjon?
 - I så fall, når mottok du informasjon om dette, på hvilken måte ble informasjonen gitt og hva inneholdt informasjonen?
- Har leder og/eller ansatte i institusjonen gitt deg noen informasjon som sier at anledningen til å bruke tvang avhenger av hvilken paragraf i barnevernloven den enkelte beboer er plassert etter?
 - I så fall, hvilken informasjon har de gitt?
- Har leder og/eller ansatte i institusjonen gitt deg informasjon som sier at anledningen til å bruke tvang/ulike typer tvangsmidler avhenger av hvilken situasjon man er i?
- Har leder og/eller ansatte i institusjonen gitt deg informasjon om din mulighet og rett til å klage på tvangstiltak?
 - I så fall, når mottok du informasjon om dette, på hvilken måte ble informasjonen gitt og hva inneholdt informasjonen?

Avslutning

- Av alt vi har snakket om/diskutert i dette intervjuet, hva synes du har vært viktigst?/Hva er det viktigst for deg å få sagt til de voksne om bruk av tvang i barneverninstitusjoner?
- Intervjuer gir til slutt en kort oppsummering av hva som er behandlet/gitt uttrykk for i intervjuet, og spør om informanten ønsker å korrigere og/eller utdype noe.

ISBN 978-82-91927-17-6

Dragvoll allé 38 B
7491 Trondheim
Norge

Tel: 73 59 63 00
Fax: 73 59 66 24

 NTNU
Samfunnsforskning AS

Illustrasjonsfoto: colourbox.no